

Syyntakeettomuus syyllisyyskysymyksen ratkaisemisessa

Helsingin yliopisto

Oikeustieteellinen tiedekunta

Rikosoikeuden graduprojekti

Tekijä: Aino Mäkinen

Ohjaaja: Sakari Melander

Nykyinen rikosoikeudellinen järjestelmä asettaa rikosoikeudellisen vastuun muodostumiselle tietyt psyykkistä terveyttä koskevat vähimmäisedellytykset. Rikoslaisissa rangaistusvastuun edellytyksenä onkin tekijän syyntakeisuus. Mikäli nämä psyykkistä terveydentilaa koskevat vähimmäisedellytykset eivät täyty, pidetään henkilöä syyntakeettomana, ja hän vapautuu rangaistusvastuusta. Tämän tutkielman keskiössä on syyntakeettomien rikosoikeudellinen vastuu sekä oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön välillä havaittu ristiriita siitä, kuinka syyntakeettomia tulisi oikeusprosessissa kohdella.

Vastuusäännöt on oikeuskirjallisuudessa perinteisesti hahmotettu kolmiportaisen rikoksen rakennemallin kautta, jossa rikosvastuun edellytyksiä ovat tunnusmerkitön mukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syyllisyys. Oikeustieteellisessä keskustelussa käsitys syyntakeettomuudesta on liitetty erityisesti tekijän syyllisyyteen ja syyllisyysperiaatteeseen, joka asettaa subjektiivisen moitearvostelun sekä toisintoimimismahdollisuuden rikosoikeudellisen rangaistuksen edellytyksiksi. Myös rikoslain esitöissä on syyntakeisuussääntelyn kriminaalipoliittisena lähtökohtana pidetty syyntakeettomuuden kytkemistä osaksi syyllisyysarvostelua ja syyllisyysperiaatetta. Oikeuskirjallisuudessa syyntakeettomuuden on katsottu merkitsevän syyllisyysvaatimuksen täyttymättä jäämistä, jolloin rikosvastuu sulkeutuu pois kokonaisuudessaan. Tätä vasten näyttäytyy oikeuskäytännössä vakiintunut tapa kohdella syyntakeettomia oikeusprosessissa varsin ristiriitaisena. Syytetä ei syyntakeettoman kohdalla hylätä, vaan tuomioistuin lukee rikoksen syyntakeettomalle tekijälle syyksi, mutta jättää tämän rangaistukseen tuomitsematta. Syyksilukeva tuomio merkitsee käytännössä sitä, että oikeusprosessissa syyntakeettomakin tekijää pidetään syyllisenä. Oikeuskirjallisuudessa omaksuttu käsitys syyntakeisuudesta syyllisyyden edellytyksenä, ei näin ollen vastaa käytännön oikeustodellisuutta.

Havaittujen ristiriitojen taustalla ovat erityisesti syyntakeettomuuden systematisointiin ja rikoksen rakennemalliin liittyvät ongelmakohdat. Syyntakeettomuuden asema rikosoikeudellisessa vastuuopissa on systemaattisessa mielessä epäselvä ja ongelmallinen käytännön oikeusprosessin kannalta. Tutkielmassa pohdin, mikä olisi perustelluin systemaattinen sijoitus syyntakeettomuudelle. Tutkielman tavoitteena on selvittää mikä on syyntakeettomuuden suhde syyllisyyteen ja verrata oikeuskirjallisuudessa sekä lain esitöissä esitettyjä näkemyksiä käytännön oikeustodellisuuteen. Tutkielman metodi on lainopillinen ja käytetty lähdeaineisto koostuu pääosin lainsäädännöstä ja lainvalmisteluaineistosta sekä oikeuskäytännöstä ja oikeuskirjallisuudesta.

Tutkielman keskeisenä johtopäätöksenä on, että oikeuskirjallisuudessa vakiintunut kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukainen syyllisyyskäsitys johtaa ristiriitaisiin lopputuloksiin oikeuskäytännön kanssa. Käytännön oikeustodellisuus puoltaa tulkintaa, jossa syyntakeettomuus oikeusdogmaattisesti erotettaisiin perinteisestä syyllisyyskäsityksestä. Syyntakeettomuus tulisi tällöin nähdä syyllisyydestä irrallisena, ainoastaan rangaistukseen vaikuttavana elementtinä. Oikeuskirjallisuudessa viime vuosina jalansijaa saanut kaksijakoinen rikoksen rakennemalli, joka jakaa vastuun osatekijät niiden oikeusvaikutusten perustella vastuun perustaviin ja vastuusta vapauttaviin perusteisiin, tarjoaakin perinteistä kolmiportaista rakennemallia käyttökelpoisemmän välineen syyntakeettomuuden systematisointiin. Sekä rikoslain systematiikan, että vallitsevan oikeuskäytännön valossa perusteltua olisi hahmottaa syyntakeettomuus pikemminkin anteeksiantoperusteeseen rinnastuvana vastuuvapausperusteena kuin rikosvastuun yleisen edellytyksen puuttumisena.

SISÄLLYS

LÄHTEET	III
Oikeuskirjallisuus	III
Muut lähteet	VI
Virallislähteet.....	VII
Oikeustapaukset.....	VIII
Lyhenteet	IX
1. ALUKSI	1
1.1. TUTKIELMAN AIHE	1
1.2. TUTKIMUSKYSYMYKSET JA TUTKIELMAN RAKENNE	2
1.3. TUTKIELMAN METODI	4
2. SYYNtakeisuus JA SYYNtakeettomuus	6
2.1. SYYNtakeisuusSÄÄNTELYN TAUSTASTA	6
2.2. SYLLISYSperiaate	9
2.3. SYYNtakeisuus OSANA RIKOSOIKEUTTA	12
2.3.1. Rikoslain syyntakeettomuussäännös	12
2.3.2. Syyntakeisuusarvioinnin lähtökohtia	14
2.4. SYYNtakeisuuden Asteikollisuus	17
2.5. MIELENTILATUTKIMUS	20
2.5.1. Mielen tilatutkimukseen määrääminen ja mielen tilatutkimuslausunto.....	20
2.5.2. Hoitoon määrääminen.....	24
3. RIKOKSEN RAKENNEMALLI – RIKOSVASTUUN EDELLYTYKSET	26
3.1. RIKOKSEN JA RANGAISTUKSEN KÄSITTEISTÄ.....	26
3.2. ERILAISIA NÄKEMYKSIÄ RIKOKSEN RAKENNEMALLISTA	28
3.2.1. Perinteinen kolmiportainen malli.....	28
3.2.2. Kaksijakoinen malli, perinteisen rakennemallin haastaja.....	33
3.3. SYYNtakeettomuus OSANA SYLLISYYTTÄ	37
4. NÄKÖKULMIA SYYNtakeisuuden SYSTEMATISOINTIIN	43
4.1. SYYNtakeisuus RIKOSVASTUUN YLEISENÄ EDELLYTYKSENÄ	43
4.2. SYYNtakeettomuus VASTUUSTA VAPAUTTAVANA PERUSTEENA	47
4.2.1. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet sekä erehdystilanteet	47
4.2.2. Syyntakeettomuus anteeksiantoperusteena	51
4.3. SYYNtakeisuuden Asteen VAIKUTUS RANGAISTUKSEN MÄÄRÄÄMISEEN	57

4.4. HUOMIOITA RIKOSLAIN TERMINOLOGIASTA	58
4.4.1. <i>Rikosvastuun vai rangaistusvastuun edellytys?</i>	58
4.4.2. <i>Rangaistuksen tuomitsematta jättäminen</i>	60
5. SYYNTAKEETTOMAN RIKOSOIKEUDELLINEN VASTUU OIKEUSKÄYTÄNNÖN VALOSSA.....	63
5.1. VASTUUPERUSTEIDEN JA VASTUUVAPAUSSPERUSTEIDEN MERKITYS SYYKSILUKEMISELLE	63
5.1.1. <i>Rikosvastuun yleisten edellytysten puuttumisen vaikutus oikeuskäytännössä</i>	63
5.1.2. <i>Vastuuvapausperusteiden merkitys oikeuskäytännössä.</i>	71
5.2. SYYNTAKEISUUS PROSESSUAALISESTA NÄKÖKULMASTA	74
5.2.1. <i>Rikoksen rakennemallin suhde oikeusprosessiin</i>	74
5.2.2. <i>Syyntakeisuus rikosprosessin osana</i>	76
5.2.3. <i>Syyksilukeva tuomio moitteena</i>	84
5.3. SYYNTAKEETTOMUUDEN SUHDE SYYKSILUETTAVUUTEEN JA SYYLLISYYSKYSYMYKSEEN	88
6. JOHTOPÄÄTÖKSET	92

LÄHTEET

Oikeuskirjallisuus

Ahtee, Aaro: Hallinto-oikeudellinen vapaudenriisto – asialliset edellytykset. Vammala 1950.

Anttila, Inkeri – Heinonen, Olavi: Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Helsinki 1977.

Ashworth, Andrew: Principles of Criminal Law. Oxford University Press 2009.

Borgeke, Martin: Att bestämma påföljd för brott. Stockholm 2012.

Brudner, Alan: Punishment and freedom: a liberal theory of penal justice. Oxford University Press 2009.

Duff, R A: Answering for Crime. Responsibility and Liability in Criminal Law. Oxford and Portland, Oregon 2007.

Fletcher, George P.: The Grammar of Criminal Law – American, comparative and international. Volume One: Foundations. Oxford University Press 2007.

Forsman, Jaakko: Straffrättens allmänna läror. Kerava 1930.

Frände, Dan: Allmän straffrätt. Helsingfors 2004.

Frände, Dan: Yleinen rikosoikeus. 2. uudistettu painos. Porvoo 2012.

Gardner, J.: The Gist of Excuses. Teoksessa Offences and Defenses: Selected Essays in the Philosophy of Criminal Law 2007, s. 121-139. Oxford Scholarship Online, 2009.

Hahto, Vilja: Offrets medverkan I straff- och skadeståndsrätten. JFT 3/2005 s. 250-277.

Hannula, Ilari: Syyntakeisuuden ja syyllisyyden suhteesta. Teoksessa Tuottamukselliset rikokset. Tvärminnen rikosoikeuskurssi helmikuussa 1976.

Hart, H.L.A.: Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law. Second edition. EBSCO Academic Collection. Oxford University Press 2008.

Hiltunen, Paavo: Syyllisyyskäsite rikoksen uusimisessa. Vammala 1951.

Hirvonen, Ari: Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Helsinki 2011.

Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeuden yleiset opit I osa. Hämeenlinna 1967.

Honkasalo, Brynolf: Suomen rikosoikeuden yleiset opit II osa. Toinen, korjattu painos. Hämeenlinna 1965.

Hyttinen, Tatu: Syytön tai syyllinen: tutkimus syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta. Helsinki 2015.

Jareborg, Nils: Straffrättens ansvarslära. Uppsala 1994.

Jareborg, Nils: Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001.

Jokela, Antti: Oikeudenkäynti III Pääkäsittely, todistelu ja tuomio. Toinen uudistettu painos. Talentum, 2015.

Jokela, Antti: Rikosprosessioikeus. 5. uudistettu painos. Talentum, 2018.

Jääskeläinen, Petri: Syyttäjä tuomarina. Rikos- ja prosessioikeudellinen tutkimus seuraamusluonteisen syyttämättä jättämisen ja rangaistusmääräysmenettelyn ehdoista Suomessa ja Ruotsissa. Helsinki 1997.

Keisu, Pirjo – Wagner Prenner, Marianne: Syyntakeettomuus ja mielentilalausunnot vuosina 1925-1980. Teoksessa Syyntakeettomuuden määräytyminen ja kriminaalipotilaat. S. 18-122. Helsinki 1987.

Koponen, Pekka: Syytteen muuttamisesta ja syytesidonnaisuudesta. Lakimies 2/1997 s. 255–290.

Koskinen, Pekka: Johdatus rikosoikeuteen. Helsinki 2001.

Koskinen, Pekka: Rikoksen rakenneopin kehityslinjoja Suomessa Honkasalosta nykypäivään. Lakimies 3/2004 s. 516-520.

Lahti, Raimo: Toimenpiteistä luopumisesta rikosten seuraamusjärjestelmässä – erityisesti silmällä pitäen tuomitsematta jättämistä. Vammala 1974.

Lahti, Raimo: Pohjoismaiden kriminaalipolitiikan ajankohtaisia kehityssuuntia. Teoksessa Kairinen, Matti (toim.) Jurisprudentia Turkuensis. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 1961-1986. Turku 1986.

Lahti, Raimo: Syyntakeisuus kriminaalitieteellisenä ja kontrollipoliittisena kysymyksenä. Teoksessa Syyntakeettomuuden määräytyminen ja kriminaalipotilaat. Helsinki 1987.

Lahti, Raimo: Oikeustapauskommentti KKO 2000:3. Lakimies 5/2000 s. 763-801.

Lahti, Raimo: Rikosoikeustiede ja rikosoikeuden yleiset opit – kehityssuuntia 1960-luvulta 2010 luvulle. Teoksessa Lahti, Raimo (toim.) Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010 luvulle. Pekka Koskisen (1943-2011) muistojulkaisu. Helsinki 2013.

Lappalainen, Juha: Rikoksen rakenne prosessioikeuden näkökulmasta. Teoksessa Mänistö, Jarkko (toim.): Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä. Juhlajulkaisu Antti Jokela 26.1.2005, s. 148-167. Turun yliopisto, Oikeustieteellinen tiedekunta 2004.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rangaistuksen määräämisestä I – teoria ja yleinen osa. Vammala 1987.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumista koskeva uudistus I-II (Lakimies 7/1991 s. 902-928 ja Lakimies 8/1991 s. 1202-1232) teoksessa Lahti, Raimo (toim.): Nykyajan rikosoikeus II. Helsinki 1997.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosten seuraamukset. Porvoo 2000.

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikoslain yleisiä oppeja koskeva uudistus I. Lakimies 5/2003, s. 751-788.

Lappi-Seppälä, Tapio: Syyntakeettomuussäännösten soveltamiskäytäntöjen tutkimisesta. Teoksessa Nuutila Ari-Matti – Pirjatanniemi, Elina (toim.): Rikos, rangaistus ja prosessi. Juhlajulkaisu Eero Backman 1945- 14/5 – 2005, s. 133-151. Turku 2005.

Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Helenius, Dan – Koskinen, Pekka – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka: Rikosoikeus. Neljäs, muuttamaton painos. Sanoma Pro Oy, 2013. (Lappi-Seppälä ym. 2013)

Matikkala, Jussi: Tahallisuudesta rikosoikeudessa. Vammala 2005.

Matikkala, Jussi: Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Edita Publishing Oy, Helsinki 2010.

Minkkinen, Panu: Kriminaalipotilas vuosina 1970-1979: Kontrollipoliittinen näkökulma ymmärryksen puutteeseen. Teoksessa Syyntakeettomuuden määräytyminen ja kriminaalipotilaat, s. 123-174. Helsinki 1987.

Melander, Sakari: Kriminalisointiteoria – Rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. Vammala 2008.

Melander, Sakari: Rikoksen rakenne. Teoksessa Lahti, Raimo (toim.) Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010 luvulle. Pekka Koskisen (1943-2011) muistojulkaisu. Helsinki 2013.

Melander, Sakari: Rikosvastuun yleiset edellytykset. Tallinna 2016.

Nuotio, Kimmo: Teko, vaara, seuraus – Rikosvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista. Helsinki 1998.

Nuutila, Ari-Matti: Syyllisyydestä vastuullisuuteen? Syyllisyysteoreettinen tutkimus. Turku 1991.

Nuutila, Ari-Matti: Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Helsinki 1996.

Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa. Jyväskylä 1997.

Pajuoja, Jussi: Väkivalta ja mielentila - Oikeussosiologinen tutkimus syyntakeisuussäännöksistä ja mielentilatutkimuksista. Jyväskylä 1995.

Ross, Alf: On Guilt, Responsibility and Punishment. University of California Press 1975.

Sahavirta, Ritva: Rahanpesu rangaistavana tekona. Jyväskylä 2008.

Salmiala, Bruno A. (ent. Sundström): Varsinaisesta osallisuudesta RL:n ja SRL:n rangaistaviksi julistamiin varsinaisiin erikoisrikoksiin erittäin silmälläpitäen extraneusta. Porvoo 1926.

Siltala, Raimo: Oikeustieteen tieteenteoria. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 2003.

Smolej, Mirka: Rikosseuraamusten tutkimus Suomessa – Katsaus tutkimuksen painopisteisiin ja resursseihin. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimustiedonantoja 66. Helsinki 2005.

Tarjanne, Tapio: Kirjoituksia ja lausuntoja. Vammala 1943.

Tapani, Jussi: Hätävarjeluun liioittelu – sekaannusta vai systematiikkaa? Defensior Legis N:o 6/2008, s. 883-892.

Tapani, Jussi: Rikoksen rakenneoppi – mihin olemme matkalla? Edilex 22.2.2016. Julkaistu aikaisemmin teoksessa Oikeustieteiden moniottelija – Matti Tolvanen 60 vuotta, s. 431-446. Edita Publishing Oy 2016

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti: Rikosoikeus: rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Toinen, uudistettu painos. Talentum 2011.

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti: Rikosoikeuden yleinen osa: vastuuoppi. Alma Talent Fokus, 2015.

Tirkkonen, Tauno: Uusi Todistussääntö. Vammala 1949.

Tirkkonen, Tauno: Suomen rikosprosessioikeus II. Helsinki 1953.

Tirkkonen, Tauno: Suomen rikosprosessioikeus II. Toinen, uusittu painos. Porvoo 1972.

Utriainen, Terttu: Syyllisyys muuttuvana käsitteenä – Historiallis-dogmaattinen ja vertaileva tutkimus syyllisyyskäsitteestä rikoksen rakenteen osana. Vammala 1984.

Utriainen, Terttu: Rikosten rangaistukset ja muut seuraamukset. Toinen, uudistettu painos. Helsinki 1992.

Vihriälä, Helena: Syyntakeettomien rangaistusvastuusta. Defensor Legis N:o 6/2009, s. 1004-1014.

Vihriälä, Helena: Tahallisuuden näyttäminen. Helsinki 2012.

Virolainen, Jyrki: Rikosprosessioikeus I. 2. painos. Jyväskylä 1999.

Virolainen, Jyrki: Oikeuskirjallisuus oikeuslähteenä ja tuomion perusteluissa. Lakimies 1/2012, s. 3-32.

Wagner-Prenner, Marianne: Syyntakeisuus ja mielentila. Jyväskylä 2000.

Muut lähteet

Beowulf: Anonymous. Translated by Francis B. Gummere. The Floating Press 2008. EBSCO Academic Collection 2009.

Lahti, Raimo: Muistio toimenpiteistä luopumisesta rikosoikeudellisessa seuraamusjärjestelmässä. Annettu rikosoikeuskomitealle sen pyytämänä asiantuntijalausuntona 15.6.1973. Julkaisussa Rikosoikeudellisia lausuntoja. Turku 1977.

Moran, Richard: The Origin of Insanity as a Special Verdict: The Trial for Treason of James Hadfield (1800). Law & Society review, Volume 19, Number 1/1985. s. 487-520.

Rikollisuustilanne 2013: Rikollisuus ja seuraamusjärjestelmä tilastojen valossa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 266. Helsinki 2011.

Rikollisuustilanne 2017: Rikollisuuskehitys tilastojen ja tutkimusten valossa, toim. Hannu Niemi. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin katsauksia 29/2018. Helsinki 2018

Rikosoikeuskomitea: Rikosoikeuskomitean mietintö: Straffrättskommitténs betänkande. Oikeusministeriö, Valtion painatuskeskus 1976.

Virallislähteet

HE 79/1989 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumista koskevien säännösten uudistamiseksi.

HE 82/1995 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 80/2000 vp: Hallituksen esitys Eduskunnalle menettämisseuraamuksia koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 44/2002 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 34/2004 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 271/2004 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain, oikeudenkäymiskaaren ja eräiden muiden lakien rikosasioiden käsittelyä kärsijäoikeudessa koskevien säännösten muuttamisesta.

HE 46/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

LaVM 28/2002 vp: Lakivaliokunnan mietintö 28/2002 vp, Hallituksen esitys rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

OM 2003:11: OM:n rikosprosessin tarkistamistyöryhmän loppumietintö 2003:11.

PeLV 23/1997 vp: Perustuslakivaliokunnan lausunto 23/1997 vp, Hallituksen esitys oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.

VKS 2016:6: Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje VKS 2016:6, Syyttämättäjättämispäätöksen laatiminen ja sisältö.

SOU 1996:185: Straffansvarets gränser. Betänkande av Straffansvarsutredningen. Malmö 1996. Digitaliserad av Kunglig biblioteket år 2015.

Oikeustapaukset

Korkein oikeus:

KKO 1948 II 414

KKO 1964 II 98

KKO 1964 II 119

KKO 1982 II 21

KKO 1985 I 2

KKO 1986 II 37

KKO 1987:45

KKO 1987:130

KKO 1988:98

KKO 1990:97

KKO 1993:5

KKO 1997:73

KKO 1997:182

KKO 2000:3

KKO 2000:126

KKO 2004:119

KKO 2005:48

KKO 2005:126

KKO 2008:79

KKO 2009:56

KKO 2010:77

KKO 2011:23

KKO 2012:98

KKO 2013:60

KKO 2013:82

KKO 2015:84

KKO 2016:25

KKO 2016:97

Hovioikeus:

Itä-Suomen hovioikeus 26.09.2006 nro 1145

Helsingin hovioikeus 10.8.1989 nro 1591

Helsingin hovioikeus 28.12.2000 nro 3721

Helsingin hovioikeus 19.10.2004 nro 4050

Helsingin hovioikeus 10.5.2005 nro 1496

Helsingin hovioikeus 18.4.2008 nro 113

Helsingin hovioikeus 20.5.2015 nro 121633

Helsingin hovioikeus 18.11.2015 nro 149184

Helsingin hovioikeus 6.10.2017 nro 139732

Helsingin hovioikeus 11.05.2018 nro 119866

Rovaniemen hovioikeus 12.4.1984 nro 65

Vaasan hovioikeus 16.5.1989 nro 90

Vaasan hovioikeus 14.9.2006 nro 1224

Lyhenteet

BrB = brottsbalk

HO = hovioikeus

ICC = International Criminal Court

KKO = korkein oikeus

KäO = käräjäoikeus

MTL = mielenterveyslaki

OK = oikeudenkäymiskaari

RikRekL = rikosrekisterilaki

RL = rikoslaki (39/1889)

ROL = laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa

StGB = Verminderte Schuldfähigkeit

THL = Terveysten ja hyvinvoinnin laitos

1. ALUKSI

1.1. Tutkielman aihe

Nykyinen rikosoikeudellinen järjestelmä asettaa rikosoikeudellisen vastuun muodostumiselle tietyt reunaehdot, edellytykset, joiden on täytettävä, jotta henkilö voitaisiin tuomita rangaistukseen teostaan. Yksi tällainen kriteeri koskee tekijän psyykkistä terveydentilaa. Tekijän on täytettävä riittävät henkistä terveyttä koskevat vähimmäisedellytykset, jotta häntä voidaan teostaan rankaista. Psyykkisen terveydentilan vähimmäisedellytykset täyttävää henkilöä pidetään rikosoikeudellisesti *syyntakeisena*. Mielenterveyteen liittyvät häiriöt ja psyykkiset poikkeavuustilat, jotka vaikuttavat tekijän kykyyn ymmärtää tekojensa merkitys tai säädellä käyttäytymistään, ovat syitä, jotka voivat sen sijaan poistaa rikosoikeudellisen rangaistusvastuun. Psyykkistä terveydentilaa koskevien edellytysten jäädessä täyttymättä, pidetään henkilöä *syyntakeettomana*.¹

Syyntakeisuus rangaistuksen määräämisen edellytyksenä mainittiin jo vuoden 1889 rikoslaisissa.² Syyntakeettomien vapautuminen rangaistusvastusta on säilynyt kansallisessa rikoslaisamme aina tähän päivään asti. Rikosoikeudelliset periaatteet edellyttävät tekijältä riittävää henkistä ymmärrys- ja kontrollikykyä, jotta rangaistuksen kohdistaminen tekijään olisi oikeutettua. Mikäli tekijä ei psyykkisen terveydentilansa vuoksi ole kyennyt toimimaan lain edellyttämällä tavalla, eli on syyntakeeton, vapautuu hän rangaistusvastuusta. Selvää on, että syyntakeettoman tekijän rankaiseminen on vailla moraalisia perusteluita, mutta kuinka tulisi suhtautua kysymykseen syyntakeettoman tekijän syyllisyydestä? Voiko syyntakeeton olla rikokseen syyllinen ja siten periaatteellisesti rikosoikeudellisessa vastuussa teostaan, vaikka hänet rangaistusvastuusta vapautettaisiinkin?

Syyllisyyskäsitys, sellaisena kun se jo yli vuosisadan ajan on rikosoikeudellisessa keskustelussa ymmärretty, käsittää sekä syyntakeisuuden että syyksiluettavuuden, eli tahallisuuden tai tuottamuksen. Syyllisyydessä kyse on subjektiivisista tekijään liitettävistä seikoista, joiden perusteella voimme pitää tekijä menettelyä moitittavana. Syyllisyyden on katsottu kumpuavan tekijän vapaasta tahdosta, jolloin syyllisyys edellyttää sitä, että tekijä olisi voinut

¹ HE 44/2002 vp, s. 46.

² Tätä ennen vuoden 1974 rikoslaisissa sälytettiin vastuu mielisairaana tekemästä rikoksesta mielisairaana omalle, joiden tuli maksaa rikoksen johdosta sakkoja asianomistajille. Keisu – Wagner-Prenner 1987, s. 25.

toimia myös toisin. Syyllisyyden on kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa vakiintuneesti katsottu olevan kolmas rikosvastuun syntyedellytys teon tunnusmerkistön mukaisuuden ja oikeudenvastaisuuden ohella. Mikäli jokin näistä rikosvastuun syntyedellytyksistä jää täytty-mättä, ei voida puhua rikoksesta, eikä tekijään voida kohdistaa rikosoikeudellista vastuuta. Tällaisessa tilanteessa voidaan ainoana perusteltavissa olevana ratkaisuna pitää syytteen hylkäämistä.

Oikeuskirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä vasten näyttäytyy oikeuskäytännössä omak-suttu tapa kohdella syyntakeettomia oikeusprosessissa varsin ristiriitaisena. Oikeuskäytän-nössä, lukuisista oikeuskirjallisuudessa esitetyistä näkemyksistä poikkeavasti, on vakiintu-neesti katsottu, että myös syyntakeeton voi syyllistyä rikokseen. Käytännössä tuomioistu-in lukee rikoksen syyntakeettomalle tekijälle syyksi, mutta jättää tämän syyntakeettomana ran-gaistukseen tuomitsematta. Syyksilukeva tuomio voidaan nähdä syyllisyyden vahvistavana tuomiona. Tämä tarkoittaa, että syyntakeisuus on oikeuskäytännössä irrotettu tekijän subjek-tiivisesta syyllisyysarviosta ja syyllisyyden voidaan katsoa olevan käsillä tekijän syyntakeet-tomuudesta huolimatta. Oikeuskirjallisuudessa omaksuttu käsitys syyntakeisuudesta osana syyllisyyttä, ei näin ollen näytä vastaavan käytännön oikeustodellisuutta.

Tähän havaittuun ristiriitaan on tarkoitus nyt käsillä olevassa tutkielmassa perehtyä. Tutkiel-man tavoitteena ei ole ratkaista havaittua ristiriitaa, vaan tuoda esille siihen liittyvät ongel-makohdat ja näin herätellä keskustelua aiheesta, joka on jäänyt varsin vähälle huomiolle oi-keustieteellisessä keskustelussa. Vaikka prosessuaalisessa ja kriminaalipoliittisessa mielessä saattaisikin olla lopputuloksen kannalta pitkälti yhden tekevää, johtaisiko syyntakeettomuus syytteen hylkäämiseen vai rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen, on tällä kuitenkin suuri merkitys itse tekijälle. Tuomioistuimen tuomiolla vahvistettu syyllistyminen rikokseen on vahva stigma ja moite tekijälle, joka ei psyykkisen terveydentilansa vuoksi ole kyennyt toi-mimaan lain edellyttämällä tavalla.

1.2. Tutkimuskysymykset ja tutkielman rakenne

Tutkielman tavoitteena on vastata kysymykseen *mikä on syyntakeettomuuden suhde syylli-syyteen ja sulkeeko syyntakeettomuus pois rikosvastuun vai ainoastaan rangaistusvastuun*. Pyrin vastaamaan kysymykseen sekä oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten, että oi-keuskäytännössä omaksutun kannan valossa. Tutkimuksessa on lähestytty tarkas-telemalla sitä, kuinka kotimainen oikeuskäytäntö syyntakeettomien prosessuaalisen

kohtelun osalta eroaa oikeuskirjallisuudessa esitetyistä näkemyksistä ja ovatko oikeuskäytäntö ja oikeuskirjallisuus tältä osin ristiriidassa keskenään.

Esitettyyn tutkimuskysymykseen vastaamisen lisäksi tuodaan tutkielmassa esille syyntakeettomuuden systematisointiin ja rikoksen rakennemalliin liittyviä ongelmakohtia. Syyntakeettomuuden asema rikosvastuun perustavien edellytysten ja vastuusta vapauttavien perusteiden välimaastossa on systemaattisessa mielessä varsin epäselvä. Tutkielmassa pohdin, mikä olisi perustelluin systemaattinen sijoitus syyntakeettomuudelle. Lisäksi nostan tutkielmassa vahvasti esille sen, millä tavoin perinteisen rikoksen rakennemallin mukainen käsitys syyntakeettomuudesta osana syyllisyyttä on ongelmallinen suhteessa käytännön oikeusprosessiin.

Tutkimuskysymyksen rajauksista totean seuraavaa: alentunut syyntakeisuus käsitellään tutkimuksen alussa lyhyesti, mutta tutkimuksen pääpaino on nimenomaan syyntakeettomuuden merkityksen tutkimisessa. Alentunut syyntakeisuus herättää erityisesti systematisoinnin näkökulmasta kysymyksiä, jotka olisivat hyvin sopineet tutkielman aihepiiriin, mutta sivumäärän rajallisuuden vuoksi olen pitänyt parempana ratkaisuna jättää alentunut syyntakeisuus lähtökohtaisesti tämän tutkielman ulkopuolelle. Tutkimuksessa ei myöskään käsitellä syyntakeettomien hoitoon liittyviä erityiskysymyksiä eikä päihtymyksen vaikutusta syyntakeisuusarvioon.

Tutkielman rakenne etenee järjestyksessä, jonka katson parhaiten edesauttavan lukijan saamaa kokonaiskuvaa niin syyntakeettomuudesta kuin syyllisyydestäkin rikosoikeudellisessa merkityksessä. Tutkielmassa lähdetään liikkeelle rikoslain syyntakeisuussäännöksen taustaperiaatteista, tulkinnasta ja syyntakeisuusarvion tekemiseen liittyvistä näkökohdista. Kappaleessa kolme keskityn rikoksen rakennemallien esittelyyn ja tulkintaan. Pääpaino on perinteisen kolmiportaisen rakennemallin tarkastelussa, jossa erityisten huomion kohteena on syyllisyys rikosvastuun edellytyksenä. Neljännessä kappaleessa tarkastelen syyntakeettomuuden systematisointiin liittyviä näkökohtia. Pyrin vertaamaan ja yhteensovittamaan lainsäädännössä omaksuttuja ratkaisuja oikeuskirjallisuudessa esitettyihin näkemyksiin. Lisäksi kappale sisältää lyhyen ekskurssin lainsäädännössä omaksuttuun terminologiaan, jonka katson osaltaan hankaloittavan syyntakeettomuussäännöksen systematisointia. Lopuksi, kappaleessa viisi, siirryn tarkastelemaan syyntakeettomuuden asemaa ja merkitystä oikeuskäytännön valossa. Tässä kohtaa tuon esille myös ristiriitaisuuksia oikeuskirjallisuudessa

omaksutun syyllisyyskäsityksen ja tuomioistuinkäytännön välillä. Viimeisenä esitän kootusti tutkielman johtopäätökset.

1.3. Tutkielman metodi

Oikeustieteellisen tutkimuksen perinteisenä ydinalueena voidaan pitää lainoppia eli oikeusdogmatiikkaa, joka kohteena on voimassa olevan oikeuden tutkiminen.³ Myös tämän tutkielman metodina on lainoppi, tarkemmin sanottuna rikoslainoppi, jonka tutkimuskohteena ovat rikosta ja rangaistusta koskevien oikeusnormien tulkinta ja systematisointi.⁴ Rikoslainoppi pyrkii luomaan rationaalisen ja yhtenäisen järjestelmän rikosoikeuden normimateriaalista ja tällä tavoin edistämään konkreettista lainsoveltamista⁵ sekä rikosoikeusjärjestelmän legitimitettä.⁶ Syyntakeettomuuteen liittyvien oikeussäännösten systematisointi on tämän tutkielman kohteena erityisesti luvussa 4, mutta systematisointia on pidettävä kantavana metodina läpi koko tutkielman. Pyrin systematisoinnin kautta tuomaan esiin syyntakeettomuuteen liittyvien oikeusnormien ristiriitaisuuksia sekä niistä aiheutuvia lain soveltamisen ongelmia.

Lainopin systematisoiva tarkoitus ei rajoitu ainoastaan oikeussääntöihin, vaan käsittää myös oikeusperiaatteet, niiden punninnan ja yhteensovittamisen.⁷ Rikoslainopillisen tutkimuksen tärkeimpiin tehtäviin kuuluukin rikosoikeuden yleisten oppien järjestelmän rakentaminen ja kehittäminen.⁸ Tutkielmassa pyrin systematisointiin sekä säännöskohtaisella, että laajemmalla, rikosoikeuden yleisiin periaatteisiin pureutuvalla tasolla. Systematisoinnin kohteena on ollut erityisesti rikosoikeuden yleisten oppien vastuuoppijärjestelmä, rikosoikeudelliset rakennemallit sekä erilaisten periaatteiden yhteensovittaminen tutkielman keskiössä olevan syyllisyysperiaatteen kanssa.

Lainoppia ei voida pitää samanlaisessa mielessä ”totena” kuin esimerkiksi empiiriseen tutkimukseen perustuvaa tietoa. *Ari Hirvosen* mukaan lainopin keskeinen menetelmä on tulkinta, jossa lainoppinut on sidottu oikeusnormin kielelliseen asuun eli ns. oikeusnormilauseeseen. Kielen monimerkityksisyydestä johtuen lainoppi ei kuitenkaan kykene

³ Hirvonen s. 21.

⁴ Melander 2016, s. 9.

⁵ On kuitenkin huomattava, että lainoppi on tiedettä, jonka tuottamalla systematisoinneilla ja tulkintakannotoilla on merkitystä oikeuslähdeopissa. Tieteellisyyden kriteereistä ei siten voida tinkiä oikeudellista käytäntöä palvelevan tehtävän edessä. Lainopilla voidaan samasta syystä perustellusti tuottaa myös tietoa, joka ei millään tavalla palvele käytäntöä. Hirvonen s. 33.

⁶ Frände 2012, s. 4.

⁷ Hirvonen s. 24.

⁸ Koskinen 2001, s. 13 ja 42.

objektiivisesti kuvaaman oikeusnormilauseen taustalla olevaa ”totuutta” eli itse oikeusnormia. Hirvosen mukaan lainoppi pyrkii tulkinnan avulla selvittämään, täsmentämään ja ilmaisemaan nimenomaan oikeusnormin ajatussisältöä. Lainopillinen tulkinta on siten merkitysisällön antamista oikeusnormille, ei sen objektiivista toteamista.⁹ Rikoslainoppi on rikosoikeudellisessa tutkimuksessa erityisasemassa siinä mielessä, että rikosoikeudellinen laillisuusperiaate asettaa rajoja ja vaatimuksia lainopilliselle tulkinnalle. Tästä johtuu, että rikoslainopin tutkijoiden on oltava tulkintasuosituksissaan erityisen täsmällisiä ja tarkkoja.¹⁰

Lainopin ytimessä on ennen kaikkea voimassa olevan oikeuden tutkiminen, ja tässä tarkoituksessaan siihen kuuluu myös sen selvittäminen, mikä on erilaisten oikeuslähteiden merkitys tarkasteltavana olevalle kysymykselle. Lainopin metodiin kuulukin vahvasti oikeuslähdeoppi, joka määrittää sen materiaalin, jota lainopillisessa tutkimuksessa voidaan hyödyntää.¹¹ Rikoslainopilliseen oikeuslähdeoppiin on merkittävästi vaikuttanut rikosoikeudellinen laillisuusperiaate, jota voidaan pitää yhtenä tärkeimmistä rikosoikeudellisista periaatteista.¹² Laillisuusperiaate sitoo rikosoikeudellisen laintulkinnan kirjoitettuun lakiin. Rikoslainopin tulkinnan lähtökohtana on oltava aina lakiteksti, erityisesti rikoslaki. Tulkintaa voidaan kuitenkin myös rikoslainopissa täydentää alemman asteisten säännösten ja relevantin oikeuskäytännön, lähtökohtaisesti korkeimman oikeuden prejudikaattien, avulla.¹³

Oikeuslähdeopista on viime vuosikymmeninä käyty paljon keskustelua. Oikeus muuttuu jatkuvasti yhä monimutkaisemmaksi ja vaikeammin hallittavaksi kokonaisuudeksi. Myös rikosoikeuden oikeuslähteiden, samoin kun tulkita- ja punnintametodien ala on olennaisesti laajentunut 1990-luvulta alkaen mm. rikosoikeuden eurooppalaistumisen ja kansainvälistymisen vaikutuksesta.¹⁴ Kotimaisen rikosoikeustradition murtuminen ja oikeuslähteiden pirstaloituminen asettaa haasteita rikosoikeuden yleisten oppien ja niiden muodostaman järjestelmän yhtenäisyydelle ja systematisoinnille.¹⁵ Juuri nämä haasteet ovat osaltaan myös

⁹ Hirvonen s. 31 ja 36-37.

¹⁰ Melander 2016, s. 9.

¹¹ Hirvonen s. 22 ja 46.

¹² Melander 2016, s. 41.

¹³ Melander 2016, s. 81.

¹⁴ Lappi-Seppälä 2013, s. 67.

¹⁵ Melander mainitsee esimerkkeinä tällaisista haasteista kotimaiseen rikosoikeusjärjestelmäämme uutena vastuusta vapauttavana perusteena nousseen itsekriminointisuojan sekä kansallisten rikosnormien neutraloitumisen yleisen EU-oikeuden vaikutuksen takia. Melander 2013, s. 86. Esimerkiksi Lappi-Seppälä on katsonut kehityksen johtaneen tietynlaiseen oikeuden pluralismiin, jossa entisen kaltaista rikosoikeusjärjestelmän sisäistä koherenssia ei ole enää mahdollista saavuttaa.

tämän tutkielman kohteena, esimerkiksi kysymyksenä siitä kuinka kotimaisen rikosoikeusjärjestelmämme vastuuvapausperusteet tulisi ymmärtää ja systematisoida.

Tutkielman oikeuslähteinä on yhtäältä voimassa oleva kirjoitettu laki sekä lainvalmisteluaineistot, ja toisaalta vakiintunut oikeuskäytäntö sekä oikeuskirjallisuus. Oikeuslähdeopin mukaisesti tutkielman ensisijaisena oikeuslähteenä on rikoslaki, mutta myös useat muut lait ja asetukset ovat pääasiallisen lähteen asemassa. Normien tulkintakannanotoissa on oikeuslähteenä käytetty lisäksi lainvalmisteluaineistoja ja niistä ilmenevää lainsäätäjän tarkoitusta. Lain kirjaimen ohella hyödynnän oikeusnormien tulkinnassa niin kotimaista kuin kansainvälistäkin oikeuskäytäntöä. Tutkielmassa olen paikoittain joutunut tukeutumaan alempien oikeusasteiden ratkaisuihin siltä osin, kun kysymyksenä olevasta seikasta ei ole ollut tarjolla korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä. Oikeusnormien tulkinnassa täydentävänä lähteenä olen hyödyntänyt runsaasti myös oikeuskirjallisuutta.

Lainopillinen metodi ei ole ainoa tapa tehdä oikeustieteellistä tutkimusta, sillä oikeustiede on monitieteellinen ala. Myös tässä tutkielmassa esiintyy lainopin ohella muitakin metodeja. Tutkielmassa on käytetty empiiristä aineistoa syyntakeisuusarvioiden ja mielentilatutkimusten määriin ja kehitykseen liittyvissä kannanotoissa. Empiirisen aineiston käsittelyssä tukeudun vahvasti jo valmiiksi kerättyyn ja analysoituun tietomassaan.¹⁶ Tutkimuksessa on hyödynnetty oikeushistoriallista metodia esitellessä syyntakeettomuussääntelyn historiaa ja kehitysvaiheita. Tutkielmassa mukana on myös oikeusvertaileva metodi, sillä kotimaisen oikeusjärjestyksen vertaileminen muiden maiden oikeusjärjestyksiin hyödyttää niin lainopin tulkita- ja systematisointityötä kuin lainvalmisteluakin.¹⁷

2. SYYN TAKEISUUS JA SYYN TAKEETTOMUUS

2.1. Syyntakeisuussääntelyn taustasta

Syyntakeisuuden juuret Suomessa ulottuvat 1800-luvulle klassista koulukuntaa edustaneen Jaakko Forsmanin luomaan syyntakeisuuskäsitykseen. Forsman toimi vuoden 1889 rikoslain

¹⁶ Oikeustieteellisessä tutkimuksessa on syyntakeettomuuden osalta oltu kiinnostuneita pääasiassa siitä, miten rikosoikeudellinen syyntakeisuus on määräytynyt Suomessa ja millaisia muutoksia syyntakeisuuden tulkinnassa ja soveltamiskäytännössä on ajan kuluessa tapahtunut. Empiirisenä aineistona kansallisissa tutkimuksissa on käytetty etenkin mielentilatutkimuslausuntoja. Useissa oikeustieteellisissä tutkimuksissa on tarkasteltu myös syyntakeettomien hoidollisia seuraamuksia ja niiden historiallista kehitystä. Smolej 2005, s. 20.

¹⁷ Oikeusvertailu on itsenäinen oikeustieteen osa-alue, joka keskittyy oikeusvertailun ohella myös sen teoreettisiin ja metodologisiin kysymyksiin. Hirvonen s. 26.

säätämisen keulahahmona ja vaikutti näin ollen merkittävästi Suomessa omaksutun syyntakeisuusdoktriinin syntyyn.¹⁸ Forsman katsoi tekijän syyntakeisuuden olevan edellytyksenä sille, että tekijää voitaisiin pitää syyllisenä ja että tämä voisi olla rikosoikeudellisessa vastuussa teostaan.¹⁹ Forsmanin opeissa syyntakeisuus merkitsi, että tekijällä on sellaiset ominaisuudet, jotka tekevät mahdolliseksi lukea teon hänen syykseen. Forsmanin mukaan syyntakeisuuden puuttuminen merkitsikin sitä, ettei tekoa voida lukea tekijälle syyksi. Forsman piti syyntakeisuutta näin ollen nimenomaan syyksi lukemisen edellytyksenä.²⁰ Sittenmin on rikosoikeusjärjestelmässämme osittain irtauduttu Forsmanin edustamasta klassisesta syyntakeisuuskäsityksestä. Syyntakeisuutta ei enää ole pidetty vaatimuksena teon syyksi lukemiselle, vaan syyntakeisuuskysymys on liitetty rikosoikeudelliseen vaatimukseen tekijän syyllisyydestä.

Syyntakeettomuus, sellaisena kuin se tämän päivän oikeuskäytännössä tunnetaan, pohjautuu pitkälti rikoslain kokonaisuudistukseen, jota on toteutettu osittaisuudistuksina jo useiden vuosikymmenten ajan.²¹ Yksi suurimmista uudistuksista saatiin toteutettua vuonna 2002, jolloin rikoslain yleisiä oppeja koskeva hallituksen esitys (HE 44/2002 vp) annettiin eduskunnalle.²² Vuoden 2002 hallituksen esityksellä uudistettiin nykyisin tuntemamme rikosoikeuden yleisten oppien keskeisimmät osa-alueet rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiä, vastuuvapausperusteita, yritystä ja osallisuutta sekä rangaistuksen määräämistä koskevien säännösten saadessa nykyisen muotoilunsa. Rikoslakia koskevat muutokset astuivat voimaan 1.1.2004.

Ennen vuoden 2004 uudistusta oli rikoslain 3 luvun 3 §:n syyntakeettomuutta koskeva säännös säilynyt alkuperäisessä sanamuodossaan. Säännöksen mukaan rankaisematta jäi ”mieli-puolen teko, taikka semmoisen, joka ikäheikkouden tahi muun samanlaisen syyn takia on ymmärrystään vailla” tai teko, jonka satunnaiseen mielenhäiriöön joutunut on ”tunnottomassa tilassa” tehnyt. Oikeuskäytäntö oli jo ennen uudistusta pitkälti eriytynyt tästä vanhahavastavasta sanamuodosta, ja sovellettavassa arviointimenetelmässä hyödynnettiin eritoten vuoden 1976 rikosoikeuskomitean sekä KKO:n 1980-luvulla antamien ratkaisujen mukaisia

¹⁸ Kaisu – Wagner-Prenner 1987, s. 31.

¹⁹ Forsman 1930 s. 63.

²⁰ Forsman 1930, s. 63-65.

²¹ Ks. Melander 2016, s. 35-40.

²² Rikoslain erityisen osan tavoin myös yleistä osaa oli jo ennen vuoden 2004 uudistusta muutettu osittaisuudistuksilla osana rikoslain kokonaisuudistusta, mutta erityisesti vastuuoppia koskeva rikoslain 3 luku sekä rikoslain 4 ja 5 luvun yritys- ja osallisuussäännökset olivat pitkälti alkuperäisessä muodossaan.

tulkintoja.²³ KKO:n arviointimallissa keskeistä jo tuolloin oli se, oliko tekijä tekohetkellä vallinneessa mielentilassaan kyennyt ymmärtämään tekonsa tosiasiallisen luonteen ja oikeudenvastaisuuden sekä sääntelemään toimintaansa.²⁴ Myöhemmin rikoslain yleisten oppien uudistamisen yhteydessä vakiintuneen oikeuskäytännön malli omaksuttiin myös rikoslain uuteen syyntakeisuussäännökseen.

Psyykkistä tilaa koskeva vastuuvapaus tunnustetaan laajasti myös eurooppalaisessa ja kansainvälisessä kehyksessä. Kansainvälisen rikostuomioistuimen Rooman perussääntö sisältää vastuuvapausperusteen, jonka mukaan henkilö ei ole rikosoikeudellisessa vastuussa, jos hänellä tekohetkellä oli mielisairaus tai mielenterveyden häiriö, joka poistaa hänen kykynsä arvioida toimintansa oikeudenvastaisuutta tai luonnetta tai hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään siten, että se vastaa lain vaatimuksia (ICC Rome Statute 31(1)(a) artikla). Kansainvälisissä sopimuksissa tai eurooppalaisessa rikosoikeuskäytännössä ei ole sellaisia yksiselitteisiä velvoitteita, jotka edellyttäisivät tietynlaista syyntakeettomuuteen liittyvää rikosoikeudellista vastuuta koskevaa menettelyä tai lainsäädäntöä.²⁵

Ruotsissa on omaksuttu syyntakeettomuuden osalta täysin Suomen mallista poikkeava, ja koko Euroopan tasolla ainulaatuinen järjestelmä. Ruotsissa aikaisemmin käytössä ollut erottelu syyntakeisiin ja syyntakeettomiin rikoksentekijöihin poistui vuonna 1965 voimaan tulleen Ruotsin rikoslain (brottsbalk, BrB) myötä. Nykyinen rikoslaki Ruotsissa mahdollistaa käytännössä myös syyntakeettomien tuomitsemisen rangaistukseen, sillä syyntakeettomien kohdalla on rajoitettu ainoastaan vankeusrangaistuksen käyttöä (BrB 30:6 §).²⁶ Ruotsissa on näin ollen omaksuttu käsitys syyntakeisuudesta ainoastaan rangaistukseen vaikuttavana kysymyksenä. Tämä tarkoittaa, että syyntakeettomankin voidaan katsoa syyllistyneen rikokseen. Syyntakeettomuuden ei Ruotsissa katsota poistavan syyllisyyttä, mikä tarkoittaa rikosvastuun ulottamista kaikkiin tekijöihin näiden henkisistä kyvyistä riippumatta.²⁷

²³ Lappi-Seppälä 2003, s. 770.

²⁴ Ks. esim. KKO 1987:130.

²⁵ Ainoa poikkeus tähän on Euroopan ihmisoikeussopimuksen vapautta ja turvallisuutta koskeva 5 artikla, joka asettaa vapaudenriistolle tiettyjä vaatimuksia, jotka on otettava huomioon myös silloin kun henkilön vapaus riistetään hänen mielenterveytensä perusteella.

²⁶ HE 44/2002 vp, s. 53.

²⁷ Ruotsin syyntakeisuussääntelyssä on korostunut lääketieteellinen lähestymistapa syyntakeisuuteen, sillä vuonna 1965 voimaan astuneen rikoslain mielentiläsäännösten lähtökohtana oli psykiatrisen hoidon tarve ja sen arviointi. Vuoden 1992 lakimuutoksilla hoitoon määräämisen kriteerejä kuitenkin olennaisesti kiristettiin, mikä on samalla johtanut syyntakeettomuusarvioiden kiristymiseen. Ks. Pajuja 1995, s. 199-209.

2.2. Syyllisyysperiaate

Syyllisyysperiaate on laillisuusperiaatteen ohella yksi oikeusvaltiollisen rikosoikeuden johtavista periaatteista.²⁸ Syyllisyysperiaatteella tarkoitetaan yksinkertaistaen sitä, että rangaistuksen tuomitseminen edellyttää tekijän syyllisyyttä: ”ei rangaistusta ilman syyllisyyttä” (nulla poena sine culpa). Rangaistusvastuuta ei siten voida perustaa pelkästään tietyn rangaistavaksi säädetyn teon objektiivisen tekemisen varaan, vaan vastuu edellyttää myös tekijältä tiettyä tahdollista tai tiedollista suhtautumista tekoonsa.²⁹ Tällainen tekijän subjektiivinen suhde tekoon on syyllisyyden ratkaiseva elementti. Syyllisyysperiaate on tunnustettu myös kansainvälisessä oikeudessa ja se on kirjattu ICC:n Rooman perussäännön 30(1) artiklaan.³⁰

Syyllisyysperiaatteeseen kytkeytyy vahvasti ajatus yksilöstä vastuullisena ja autonomisena toimijana.³¹ Yksilölle on suotu kyky punnita erilaisia toimintavaihtoehtoja, joihin hän käyttäytymisensä tilanteessa voi perustaa. Vastuullinen toimija kykenee harkintaan näiden toimintavaihtoehtojen välillä sekä tekemään harkintansa pohjalta valinnan näistä vaihtoehdoista käyttäytymisensä perustaksi. Vastuullinen toimija kykenee siten ensinnäkin tunnistamaan ne tekijät, jotka ohjaavat häntä valintatilanteessa ja toisekseen reagoimaan tarkoituksenmukaisesti kyseisiin toimintavaihtoehtoihin punnitsemalla ja vertaamalla niitä toisiinsa ja tekemällä rationaalisen valinnan niiden välillä.³² Vastuullisella toimijalla on lisäksi oltava mahdollisuus vaikuttaa siihen tapahtumakulkuun, joka johtaa seurauksen syntymiseen.³³ Vastuullisella toimijalla on näin ollen oltava mahdollisuus erilaisiin toimintavaihtoehtoihin. Syyllisyysperiaatteeseen sisältyykin samalla ajatus tekijän toisintoimimismahdollisuudesta eli tietynlaisesta toimintavapaudesta. Rikosoikeudellisesti rangaistavan teon tulee perustua tekijän omiin valintoihin, joten mikäli tekijä ei ole voinut itse vapaasti valita

²⁸ Ks. esim. Hart 1968, s. 114, Nuutila 1997, s. 69, Melander 2016 s. 142.

²⁹ Hart 1968, s. 113-114.

³⁰ ICC:n Rooman perussäännön 30(1) artiklassa säädetään siitä, että henkilö on rikosoikeudellisessa vastuussa ja hänet voidaan tuomita rangaistukseen vain, mikäli rikoksen tunnusmerkistö on toteutettu tahallaan ja tietoisesti, jollei erikseen ole toisin määrätty. On kuitenkin huomattava, että eurooppalaisessa rikosoikeudessa objektiivisen rangaistusvastuun käyttö rikosoikeudellisissa yhteyksissä on eräissä tapauksissa katsottu mahdolliseksi. Aiheesta tarkemmin ks. Melander 2016, s. 143-144.

³¹ Melander 2016, s. 142.

³² Duff 2007, s. 39.

³³ Nuutila 1991, s. 205.

toimintavaihtoehtojensa välillä, ei voida puhua tekijän toimintavapaudesta. Voimme moittia ja rangaista ainoastaan henkilöä, joka olisi voinut toimia toisin kuin hän tosiasiallisesti toimi.³⁴

Toisintoimismahdollisuus rangaistusvastuun edellytyksenä tunnetaan myös ns. konformiteettiperiaatteena, jota pohjoismaisessa oikeuskirjallisuudessa on tutkinut erityisesti Nils Jareborg.³⁵ Jareborgin konformiteettiperiaatteen lähtökohtana on, että syyllisyyden ja siten rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä on tekijän kyky ja tilaisuus toimia toisin eli lain edellyttämällä tavalla.³⁶ Jareborgin mukaan kyvyllä toimia lain vaatimalla tavalla viitataan yleensä tekijän kykyyn kontrolloida käyttäytymistään. Tekijä voi olla kyvytön silloin, kun teko ei ole vapaaehtoinen, laiminlyöty teko on ollut mahdoton tehdä esim. tiedon, taidon tai fyysisten ominaisuuksien puutteen vuoksi tai tekijän psyykkinen häiriötila on vaikuttanut hänen kykyynsä kontrolloida käyttäytymistään. Tilaisuuden puuttuminen viittaa sen sijaan tekijän tiedollisiin puutteisiin. Jotta tekijällä olisi ollut tilaisuus toimia toisin, on tekijän ensinnäkin ymmärrettävä mitä on tekemässä ja mitkä ovat teon mahdolliset seuraukset ja toisekseen tiedettävä tekonsa lainvastaisuudesta.³⁷

Syyllisyysperiaatteeseen sisältyvä ajatus yksilöstä vastuullisena ja autonomisena toimijana tarkoittaa, että yksilöllä on tietty vapauspiiri, jota valtion tulee rikosoikeudellisella järjestelmällään kunnioittaa.³⁸ Mikäli rikosoikeudellinen vastuu voitaisiin kohdistaa henkilöön, joka ei olisi kyennyt toimimaan tilanteessa toisin tai joka ei ole kyennyt rationaaliseen punnintaan ja valintaan eri toimintavaihtoehtojen välillä, ei hänen toimintavapauttaan enää kunnioitetaisi. Syyllisyysperiaate takaa sen, ettei valtio puutu yksilön elinpiiriin, niin kauan kun yksilö ei omien valintojensa kautta riko lakia.³⁹ Syyllisyysvaatimuksella näin ollen rajoitetaan valtion rankaisuvalltaa.⁴⁰ Syyllisyysperiaatteen onkin valtiosääntöoikeudellisesta näkökulmasta

³⁴ Ks. Frände 2012, s. 167.

³⁵ Ks. Jareborgin konformiteettiperiaatteen muotoilusta esim. Jareborg 1994, s. 194-196, Jareborg 2001, s. 303-304.

³⁶ Jareborg lukee konformiteettiperiaatteeseen kuuluviksi lisäksi tilanteet, joissa tekijällä ei olisi ollut kykyä ja tilaisuutta käyttäytyä lain vaatimalla tavalla, vaikka hän olisi tehnyt sen mitä häneltä vaadittiin ja johon hänellä olisi kyky ja tilaisuus. Jareborg 2001, s. 303-304. Tällaisten tilanteiden on katsottu viittaavan tiedottomaan tuottamukseen. Ks. Nuutila 1996, s. 531.

³⁷ Jareborg 1994, s. 194-195 Ks. myös Nuutila 1996, s. 531.

³⁸ Melander 2016, s. 142.

³⁹ HE 44/2002 vp, s. 69.

⁴⁰ Nuutila 1991, s. 217.

katsottu kytkeytyvän perustuslaissa turvattuihin ihmisarvon loukkaamattomuuteen ja yksilön vapauteen (PL 1 luvun 1 §).⁴¹

Ihmisarvon loukkaamattomuuteen sidottu syyllisyysperiaate toimii rajoitteena erityis- ja yleispreventiivisille kriminalisointitavoitteille estämällä syyllisyyteen perustumattoman rangaistuksen.⁴² Mikäli tällaisia pidäkkeitä preventiivisille näkökohdille ei olisi, johtaisi se lopputulokseen, jossa kaikkea rikollisuutta ennaltaehkäisevää lainsäädäntöä pidettäisiin hyväksyttävänä. Tällaisessa tilanteessa voitaisiin esimerkiksi tuottamuksesta riippumatonta vastuuta perustella sen preventiivisellä tehokkuudella. Tällainen suhtautuminen ei kuitenkaan ottaisi huomioon rikosoikeusjärjestelmän moraalisisidonnaisia oikeudenmukaisuusvaatimuksia. Rangaistuksen käytön tehtävänä on osoittaa niihin johtaneiden tekojen sosiaalis-eettistä paheksuntaa ja tätä kautta vaikuttaa myönteisesti vallitseviin moraalijärjestyksellisiin.⁴³ Viimekädessä tavoiteltavaa ei ole pelkästään rikollisuuden ehkäisy, vaan myös sen torjumistoimenpiteistä aiheutuvien haittojen vähentäminen.

Rikosoikeudellista vastuuta rajoittavana periaatteena syyllisyysperiaate kytkeytyy tiiviisti erityisesti syyksiluettavuuteen eli edellytykseen tahallisesta tai tuottamuksellisesta toiminnasta. Syyllisyysperiaatteen konkreettisena ilmaisuna voidaan pitää rikoslain 3 luvun 5.1 §:ää, jonka mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on tahallisuus tai tuottamus. Säännös tarkoittaa samalla myös tuottamuksesta riippumattoman, eli ankaran rikosoikeudellisen vastuun kieltoa, joka on keskeisin syyllisyysperiaatteen sisältämä oikeusvaltiollinen tae.⁴⁴ Rikosoikeudellinen vastuu edellyttää aina tekijälle syyksiluettavaa tahallisuutta tai huolimattomuutta.

⁴¹ Melander 2016, s. 145. Syyllisyysperiaatteesta kriminalisointiperiaatteena laajemmin, ks. Melander 2008, s. 290-302. Ks. myös Nuutila, joka näkee PL 1:1:n ennen kaikkea kriminalisointiperiaatteena ja laillisuusperiaatteen ilmaisuna. Nuutilan katsoo, että ihmisarvon kunnioittamisvaatimusta voidaan pitää velvollisuutena pidättäytyä subjektiivisen syyllisyyden merkityksen poistavasta rikoslainsäädännöstä, Nuutila 1996, s. 77-78.

⁴² Melander 2016, s. 143 ja Nuutila 1996, s. 78. Nuutila kuitenkin tuo esiin, että kriminaalipoliittiset tarkoitustenmukaisuusnäkökohdat ovat osaltaan muuttaneet syyllisyysperiaatteen sisältöä, esimerkiksi madaltaen tiedottoman tuottamuksen alarajaa joissakin tapauksissa. Erityisesti Manner-Eurooppalaisessa oikeuskirjallisuudessa lainsäätäjää on kritisoitu syyllisyysperiaatteen ohittamista aina, kun sen on katsottu olevan tehokkaan kontrollipolitiikan esteenä. Nuutila 1991, s. 197.

⁴³ Lahti 1986, s. 239.

⁴⁴ Säännöksen aikaisempi sanamuoto itseasiassa ilmaisi kyseisen kiellon konkreettisesti: ”teosta, joka harkitaan tapahtuneeksi pikemmin tapaturmasta, kuin tuottamuksesta, älköön rangaistusta tuomittako”. Nykyisin samankaltainen säännös löytyy rikoslain 3 luvun 7 §:n 3 momentista.

2.3. Syyntakeisuus osana rikosoikeutta

2.3.1. Rikoslain syyntakeettomuussäännös

Rikoslain lähtökohdaksi on otettu olettaus rikosentekijän syyntakeisuudesta. Syyntakeisuus rangaistusvastuun edellytyksenä on kirjattu kansalliseen rikoslakiimme seuraavasti: Rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt viisitoista vuotta ja on syyntakeinen (RL 3:4.1). Syyntakeisuuden sijaan on rikoslaissa määritelty syyntakeettomuus, joka on ikään kuin poikkeus lähtökohtaisesta syyntakeisuusolettamasta. Ongelmat, joihin väkisinkin törmättäisiin syyntakeisuuden positiivisessa määrittelyssä, on näin ollen kierretty lähestymällä syyntakeisuutta sen negatiivisen määrittelyn kautta.⁴⁵ Laissa on määritelty ne perusteet, joiden nojalla rikosentekijän syyntakeisuuden katsotaan puuttuvan, eli toisin sanoen laissa on määritelty suuntaeettomuuden kriteerit.

Psyykkistä tilaa koskeva vastuuvapaus, eli syyntakeettomuus on määritelty rikoslain 3 luvun 4 §:n 2 momentissa. Momentin mukaan syyntakeeton tekijä ei tekohetkellä kykene ”mielisairauden, syvän vajaamielisyyden taikka vakavan mielenterveyden tai tajunnan häiriön vuoksi ymmärtämään tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta taikka hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on sellaisesta syystä ratkaisevasti heikentynyt”. Säännöksestä voidaan erottaa kaksi syyntakeettomuuden lähtökohtaista edellytystä, joita voidaan Sakari Melanderin tavoin kutsua *psykiatriseksi kriteeriksi* ja *psykologis-normatiiviseksi kriteeriksi*. Psykiatrinen kriteeri edellyttää, että tekijä on tekohetkellä kärsinyt tietynlaisesta psyykkisestä poikkeavuustilasta. Psykologis-normatiivinen kriteeri sen sijaan edellyttää, että tekijän psyykinen poikkeavuustila on vaikuttanut joko hänen ymmärryskykyynsä tai kontrollikykyynsä. Syyntakeettomuus edellyttää siten syy-yhteyttä tekijän psyykkisen poikkeavuustilan ja tekoa koskevan ymmärryskyvyn tai käyttäytymisen kontrollikyvyn välillä.⁴⁶

Huomattava lisäksi on, että tekijän syyntakeisuus arvioidaan aina tekohetken tilanteen mukaisesti. Syyntakeisuusarvio perustuu lähtökohtaan, jonka mukaan syyntakeisuus on osa

⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 46. Vaikka syyntakeisuuden määritelmää ei ole otettu lakiin, on syyntakeisuudesta kuitenkin esitettävissä erilaisia luonnehdintoja. Esimerkiksi rikoslain kokonaisuudistusta valmistelleen rikosoikeuskomitean mukaan syyntakeisuus rangaistusvastuun edellytyksenä asettaa tekijälle tietyt henkisiä kykyjä koskevat vähimmäisvaatimukset. Syyntakeisuus edellyttää riittäviä älyllisiä valmiuksia, eli kykyä ymmärtää tekonsa oikeudellinen ja tosiasiallinen luonne. Lisäksi syyntakeisuus edellyttää kykyä ja mahdollisuutta säädellä käyttäytymistään valintatilanteessa, eli toisintoimimismahdollisuutta. Rikosoikeuskomitea 1976, s. 63-66 ja 112-114.

⁴⁶ Melander 2016, s. 210-211.

laajasti ymmärrettyä syyllisyysarviota, jossa ratkaisevaa on nimenomaan tekohetki.⁴⁷ Näin ollen syyntakeisuusarvion kannalta merkitystä ei ole sillä, mikäli syyntakeettomuustila olisi poistunut tuomitsemishetkeen mennessä, tai vastaavasti mikäli tekijän mielentilassa ilmenisi ongelmia tai häiriöitä vasta teon jälkeen.⁴⁸

Rikoslaisissa syyntakeisuus on asetettu rangaistusvastuun edellytykseksi, mikä merkitsee sitä, että henkilön tulee olla syyntakeinen, jotta häntä voitaisiin teostaan rangaista. Mikäli henkilö ei tekohetkellä ole täyttänyt näitä vähimmäisvaatimuksia, ei hän myöskään täytä syyntakeisuuden vaatimusta, mikä merkitsee rangaistusvastuun edellytyksen puuttumista. Tämä tarkoittaa, että syyntakeeton tekijä on rangaistusvastuusta vapaa.

Syyntakeettomuuteen liitettävälle vastuuvapaudelle on painavia perusteita, jotka kytkeytyvät ennen kaikkea syyllisyysperiaatteeseen. Psykkistä terveydentilaa koskevien vähimmäisvaatimusten edellyttäminen tekijältä on perusteltua ensinnäkin oikeudenmukaisuusnäkökulmasta, sillä mieleltään sairaan tai psyykkisestä poikkeavuustilasta kärsivän rankaiseminen olisi vailla moraalisia perusteluja ja syyllisyysperiaatteen vastaista.⁴⁹ Toisekseen syyntakeettoman henkilön pitäminen vastuullisena teoistaan olisi ongelmallista myös rikoslainopillisesti, sillä rikosoikeudellinen järjestelmä pohjautuu ajatukseen yksilöstä autonomisena toimijana, joka kykenee punnitsemaan erilaisia toimintavaihtoehtoja ja tekemään rationaalisen valinnan näiden välillä.⁵⁰ Kolmanneksi syyntakeettomien vastuuvapautta voidaan perustella tarkoituksenmukaisuussyillä. Rangaistuksen tuomitseminen olisi epätarkoituksenmukaista preventiivisessä mielessä, sillä syyntakeettomuuden perustavat ominaisuudet ovat sellaisia, että ne kumoavat rangaistuksella tavoiteltavat käyttäytymisen ohjaamiseen liittyvät vaikutukset.⁵¹ Rikosoikeusjärjestelmä ei tarjoa sellaista hoidollista tukea, jolla voitaisiin vastata mielenterveysongelmista kärsivien tai psyykkisesti poikkeavien yksilöiden erityistarpeisiin.⁵²

⁴⁷ HE 44/2002 vp, s. 9 ja 49.

⁴⁸ Teon jälkeen ilmenevällä syyntakeettomuustilalla saattaa tosin olla vaikutusta rangaistuksen täytäntöönpanoon. Laki antaakin tuomioistuimelle mahdollisuuden jättää rangaistus tuomitsematta, mikäli rangaistusta on pidettävä kohtuuttomana tai tarkoituksettomana ottaen huomioon esimerkiksi tekijän henkilökohtaiset olosuhteet tai sosiaali- ja terveydenhuollon toimet (RL 6:12.1,4 §).

⁴⁹ HE 44/2002 vp, s. 46

⁵⁰ Melander 2016, s. 142. Vastuullisen toimijan ajatuksesta laajemmin ks. Duff 2007, s. 38-39.

⁵¹ HE 44/2002 vp, s. 46.

⁵² Melander 2016, s. 208.

2.3.2. Syyntakeisuusarvioinnin lähtökohtia

Syyntakeisuusarvioinnilla tarkoitetaan sen seikan selvittämistä, voidaanko tekijää pitää syyntakeettomana. Syyntakeisuusarviointi muodostuu edellä mainittujen psykiatrisen kriteerin ja psykologis-normatiivisen kriteerin arvioinnista. Kyse on siten ensinnäkin henkilön lääketieteellisesti tai psykiatrisesti todettavissa olevan psyykkisen tilan arvioimisesta. Tämän lisäksi kyse on sen arvioimisesta, kuinka tällainen mielentilaan vaikuttava seikka on vaikuttanut henkilön kykyyn ymmärtää tekonsa merkitys tai säädellä käyttäytymistään.⁵³

Psykiatrinen eli lääketieteellinen kriteeri tarkoittaa käytännössä sitä, että mielentilatutkimuksen suorittava lääkäri luokittelee syyntakeettoman mielentilan johonkin lain mainitsemista yleiskielen mukaisista termeistä.⁵⁴ Lääketieteellisiä kriteerejä luetellaan laissa neljä: mielisairaus, syvä vajaamielisyys, vakava mielenterveyden häiriö ja vakava tajunnan häiriö. Mielisairaudella tarkoitetaan tyypillisesti psykoottisluonteisia tiloja, joissa tapahtuu selvää todellisuudentajun häiriintymistä.⁵⁵ Tyypillisesti kyse on skitsofreniasta tai vakavasta maanisdepressiivisyydestä. Säännöksen tarkoittama syvä vajaamielisyys viittaa lähinnä älylliseen kehitysvammaisuuteen.⁵⁶ Vakava mielenterveyden häiriö viittaa vaikeisiin raja- ja sekavuustiloihin,⁵⁷ kun taas vakavalla tajunnan häiriöllä tarkoitetaan erilaisia myrkytystiloja, ikäheikkoutta, dementian tuomia ymmärryskyvyn ongelmia tai orgaanisia aivovammoja.⁵⁸

Syyntakeisuusarvioinnissa ratkaisevaa ei kuitenkaan ole se, kuinka hyvin tautiluokitusten tuntemat sairaudet sijoittuvat syyntakeettomuussäännöksessä lueteltujen psyykkisten poikkeavuustilojen alle. Olennaisempaa on se, missä määrin sairaus tai henkisen tilan häiriö on vaikuttanut tekijän käyttäytymiseen.⁵⁹ Syyntakeettomuuden kohdalla merkitsevää voi olla yhtäältä teon luonnetta tai moitittavuutta koskevan ymmärryksen puute ja toisaalta tekijän omaa käyttäytymistä koskevan kontrollikyvyn puute. Näiden kahden tekijän voidaankin katsoa olevan psykologis-normatiivisen kriteerin arvioimisen lähtökohtana. Syyntakeisuusarvioinnissa on kyettävä selvittämään, mikä on todetun psyykkisen poikkeavuustilan vaikutus tekijän kykyyn ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus tai kykyyn

⁵³ HE 44/2002 vp, s. 48.

⁵⁴ Tapani-Tolvanen 2015, s. 364.

⁵⁵ HE 44/2002 vp, s. 50 ja 62.

⁵⁶ Käytännössä syyntakeettomuuden on katsottu täyttyvän, mikäli kehitysvammainen rikoksentekijä on älykkyydeltään jäänyt 9-vuotiaan tason alapuolelle. HE 44/2002 vp, s. 63.

⁵⁷ Vakava mielenterveyshäiriö voi aiheutua esimerkiksi uupumuksesta, hypnoosista tai vaikeasta persoonallisuushäiriöstä. Tapani-Tolvanen 2015, s. 364-365.

⁵⁸ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁵⁹ HE 44/2002 vp, s. 63.

kontrolloida omaa toimintaansa. Psykkisen poikkeavuustilan on tullut vaikuttaa joko tekijän ymmärryskykyyn tai kontrollikykyyn, jotta tekijä voitaisiin katsoa syyntakeettomaksi.

Tarkastelen seuraavaksi lähemmin näitä kahta psykologis-normatiiviseen kriteeriin liitettyä tilannetta. Psykologis-normatiivinen kriteeri voi koskea ensinnäkin tekijän ymmärryskykyä, jolloin tekijä on psyykkisen poikkeavuustilansa takia kykenemätön ymmärtämään tekonsa oikeudenvastaisuutta tai sen tosiasiallista luonnetta. Lain esitöiden mukaan tekijän kyvyllä ymmärtää tekonsa oikeudenvastaisuus viitataan ennen kaikkea teon kiellettyvyyteen, eli sen moraaliseen ja oikeudelliseen merkitykseen.⁶⁰ Tekijä, joka ei ymmärrä tekonsa oikeudenvastaisuutta, ymmärtää sinänsä mitä on tekemässä, mutta ei kykene ymmärtämään tekevänsä väärin tai jopa kuvittelee tekevänsä oikein.⁶¹ Tekijä voi esimerkiksi kuvitella saaneensa henkimaailmasta käskyn hyökätä toisen henkilön kimppuun. Teon tosiasiallisen luonteen ymmärtäminen sen sijaan kytkeytyy tekijän kykyyn käsittää mitä hän on tekemässä.⁶² Kyse on tekijän kyvystä havainnoida, ymmärtää ja arvioida tosiasioita.⁶³ Syyntakeeton voi esimerkiksi hyökätä toisen henkilön kimppuun kuvitellen lyövänsä puukolla demonia, eikä hän näin ollen ymmärrä tekonsa tosiasiallista luonnetta. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että mikäli henkilö ei ymmärrä tekonsa tosiasiallista luonnetta, menettää myös oikeudenvastaisuuden kriteeri merkityksensä.⁶⁴ Ei ole mieltä kysyä henkilöltä, joka on kuvitellut tappa-neensa demonin, pitikö hän tekoaan oikeudenvastaisena.

Psykologis-normatiivinen kriteeri voi liittyä paitsi tekijän puutteelliseen kykyyn ymmärtää tekonsa merkitys, myös tekijän puutteelliseen kykyyn kontrolloida käyttäytymistään eli hallita omaa toimintaansa. Tällöin tekijä on saattanut ymmärtää tekonsa oikeudellisen ja tosiasiallisen luonteen, mutta hänen kykynsä säädellä käyttäytymistään on hänen psyykkisen poikkeavuustilansa takia ratkaisevasti heikentynyt. Syyntakeettomuus tällaisessa tilanteessa edellyttää nimenomaan, että tekijän kontrollikyky on *ratkaisevasti* heikentynyt. Kontrollikykyyn heikentymisen arviointi sisältää siten arvostuksenvaraisen kriteerin, mikä tekee arvioinnista osittain haasteellista.⁶⁵

⁶⁰ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁶¹ Melander 2016, s. 211-212. Samoin Tapani-Tolvanen 2015, s. 365-366. Myös Frände pitää tätä mahdollisena, mutta korostaa, että useimmiten tekijä, joka ymmärtää tekonsa tosiasiallisen luonteen, ymmärtää myös sen oikeudenvastaisuuden. Ks. Frände 2012, s. 171.

⁶² Ymmärryskyvyn puutteen joko teon oikeudenvastaisuudesta tai sen tosiasiallisesta luonteesta on oikeuskirjallisuudessa katsottu olevan lähellä erehdystilanteita. Problematiikkaan palataan jäljempänä jaksossa 4.2.1.

⁶³ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁶⁴ Näin esim. Melander 2016, s. 212 ja Tapani-Tolvanen 2015, s. 366.

⁶⁵ Melander 2016, s. 212.

Jo lain sanamuodon perusteella voidaan todeta, ettei syyntakeettomuus edellytä, että tekijä olisi menettänyt kaiken kontrollikykynsä. Lain esitöiden mukaan kontrollikyvyn ”ratkaiseva tai olennainen” heikentyminen on tässä suhteessa riittävää ja vaadittavasta kynnyksestä päättäminen on lopulta kriminaalipoliittisin perustein ratkeava arvostuskysymys.⁶⁶ Se mitä tällaisilla kriminaalipoliittisilla perusteilla tarkoitetaan, jää lain esitöiden valossa epäselväksi.⁶⁷ Arviointi kontrollikyvyn ratkaisevasta heikentymisestä edellyttää joka tapauksessa jonkinlaista vertailukohtaa; luontevinta tällöin on arvioida psyykkisestä poikkeavuustilasta kärsivän kontrollikykyä suhteessa sellaisen henkilön kontrollikykyyn, joka ei kärsi psyykkisestä poikkeavuustilasta.⁶⁸ Vertailun lähtökohdaksi ei kuitenkaan tule asettaa täydellistä kontrollikykyä, sillä edes syyntakeinen henkilö ei yleensä kykene kaikissa suhteissa kontrolloimaan tekemisiään.⁶⁹ Katson, että vertailussa huomioon tulisi ottaa myös syyntakeisuuden ja syyntakeettomuuden välimaastoon sijoittuva alentunut syyntakeisuus, joka edellyttää tekijältä kontrollikyvyn ”merkittävää” alentumista. Jotta tekijää voitaisiin pitää syyntakeettomana, on kontrollikyvyn tullut siten heiketä enemmän kuin merkittävästi.⁷⁰

Ymmärryskyvyn osalta laki ei tunne samanlaista asteikollista liikkumavaraa kuin kontrollikyvyn osalta. Tekijä joko ymmärtää teon tosiasiallisen luonteen tai oikeudenvastaisuuden tai sitten ei ymmärrä, eikä näiden ääripäiden välillä ole vaihtoehtoja. Voidaan kysyä, miksi ymmärryskyvyn osalta on tuomioistuimelle ei ole jätetty liikkumavaraa mutta kontrollikyvyn osalta riittää ratkaiseva heikentyminen? Esimerkiksi *Jussi Tapani* ja *Matti Tolvanen* ovat katsoneet kontrollikyvyn ratkaisevan heikentymisen kriteerin soveltuvan lähinnä tilanteisiin, joissa on epävarmaa, onko tekijä ymmärtänyt tekonsa tosiasiallisen luonteen tai oikeudenvastaisuuden.⁷¹ Tapanin ja Tolvasen tavoin katson, että tällaisessa tilanteessa epävarmuus tulee joka tapauksessa ratkaista syytetyn eduksi ja hänet tulisi katsoa syyntakeettomaksi. En kuitenkaan näe perusteita sille, miksi syyntakeettomuus tulisi tällaisessa tilanteessa tulkita kontrollikyvyn ratkaisevaksi heikentymiseksi, sillä ymmärryskyvyn puuttuminen ei vielä merkitse kontrollikyvyn puuttumista. Ottaen huomioon, että kontrollikyvyn ratkaisevan

⁶⁶ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁶⁷ Tapanin ja Tolvasen mukaan tällainen kriminaalipoliittinen peruste voisi olla esimerkiksi syyllisyysperiaatteen liitetty toisintoimimismahdollisuus. Tapani-Tolvanen 2015, s. 366. Myös Fränden mukaan säätelykyvyn tulee olla ”siinä määrin heikentynyt, ettei tekijää voida moittia tekemästään”. Frände 2012, s. 171.

⁶⁸ Melander 2016, s. 212-213. Ks. myös Frände 2012, s. 171.

⁶⁹ HE 44/2002 vp, s. 63.

⁷⁰ Ks. myös Tapani-Tolvanen 2015 s. 366.

⁷¹ Toisaalta huomattava myös on, että epävarmoissa tilanteissa asia on ratkaistava syytetyn eduksi, jolloin häntä pidetään syyntakeettomana. Ks. Tapani-Tolvanen 2015, s. 367.

heikentymisen kriteeri on hyvinkin arvostuksenvarainen, jää kontrollikykyä koskevan kriteerin soveltamisala lain esitöiden valossa mielestäni melko epämääräiseksi.

2.4. Syyntakeisuuden asteikollisuus

Syyntakeisuussäätelyssä on otettu huomioon syyntakeisuusarviointiin liittyvä asteittaisuus. Tekijän psyykinen tila voi olla jotakin syyntakeisen ja syyntakeettoman väliltä, mikä on haluttu huomioida ottamalla käyttöön eräänlainen lievempi versio syyntakeettomuudesta. Syyntakeisuuden ja syyntakeettomuuden väliin on siksi sijoitettu kolmas syyntakeisuuden aste: alentunut syyntakeisuus. Rikoslain 3 luvun 4 pykälän 3 momentissa säädetään alentuneesta syyntakeisuudesta. Sellaisen tekijän kohdalla, joka ei ole syyntakeeton mutta jonka kyky ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus taikka säädellä käyttäytymistään on psyykkisen poikkeavuustilan vuoksi tekohetkellä merkittävästi alentunut, voidaan rangaistusasteikkoa lieventää siten, kun RL 6:8:ssa säädetään. Alentuneesti syyntakeinen ei ole rangaistusvastuusta vapaa, mutta hänen mielentilansa vaikuttaa rangaistuksen määräämiseen.

Alentunutta syyntakeisuutta ja syyntakeettomuutta arvioidaan pitkälti samojen kriteerien kautta, joskin alentuneelle syyntakeisuudelle asetetut kriteerit ovat väljemmät. Psykiatrisen kriteerin kohdalla mielisairaus on ainoa syyntakeettomuussäännöksen kanssa identtinen psyykinen poikkeavuustila. Muiden psyykkisen poikkeavuustilojen osalta vajaamielisyyden ei tarvitse olla ”syvää” eikä mielenterveyden tai tajunnan häiriön ”vakavaa”, kuten syyntakeettomalta edellytetään. Psykologis-normatiivinen kriteeri on alentuneesti syyntakeisten kohdalla ilmaistu siten, että tekijän kyky ymmärtää tekonsa merkitys tai kontrolloida käyttäytymistään on merkittävästi alentunut.⁷² Ilmaisun ”merkittävästi alentunut” tarkka merkitys jää lain sekä sen esitöiden perusteella melko avoimeksi, mutta selvää on, että tällä tarkoitetaan vähäisempää heikentymistä kuin syyntakeettomuudessa, jossa edellytetään kontrollikykyyn ”ratkaisevaa heikentymistä”.⁷³ Tekijällä on ollut jonkinlainen kyky toisintoimimiseen, mutta hänen henkinen toimintakykynsä on kuitenkin ollut siinä määrin poikkeavaa, ettei tekijään kuitenkaan olisi kohtuullista kohdistaa samanlaista moitearvostelua kuin syyntakeiseen tekijään.⁷⁴

⁷² On huomattava, että alentuneen syyntakeisuuden kohdalla merkittävän alentumisen vaatimus koskee sekä kontrollikykyä, että ymmärryskykyä. Sen sijaan syyntakeettomien kohdalla ratkaiseva heikentyminen on liitetty vain tekijän kontrollikykyyn.

⁷³ HE 44/2002 vp, s. 64.

⁷⁴ Melander 2016, s. 215.

Alentunut syyntakeisuus ei ole kansainvälisesti tunnistettu ilmiö ja esimerkiksi ICC:n Rooman perussäännön vastuuvapausperusteita koskeva 31(1) artikla käsittää vain syyntakeettomuustilanteet eikä sopimuksessa ole säännelty alentuneesta syyntakeisuudesta lainkaan. Samalla Suomi on myös ainoa Pohjoismaista, jonka rikoslainsäädäntöön sisältyy erillinen alentuneen syyntakeisuuden kategoria.⁷⁵ Muissa pohjoismaissa ei alentuneen syyntakeisuuden käsitettä käytetä lainsäädännössä lainkaan, mutta esimerkiksi Ruotsin, Norjan ja Tanskan rikoslakeihin otettu mahdollisuus lieventää rangaistusta syyntakeettomuutta lähellä olevien perusteiden nojalla.⁷⁶ Syyntakeisuuden alentuminen voidaan siten näissä maissa huomioida rangaistuksen mittaamisessa.

Alentuneen syyntakeisuuden tarkoitus on ikään kuin lieventää syyllisyysmoitetta. Heikentyneen psyykkisen terveydentilansa takia tekijän syyllisyys ei ole aivan yhtä moitittavaa kuin täysin syyntakeisella. Rangaistuksen yhtenä tehtävänä on osoittaa tekijän syyllisyyden asteeseen sidottua paheksuntaa, minkä takia myös alentuneesti syyntakeiselle on voitava tuomita lievempi rangaistus.⁷⁷ Syyllisyyden asteikollisuus näkyy lainsäädännön tasolla esimerkiksi juuri rangaistuksen mittaamisesta (RL 6:4) ja rangaistuslajin valintaa (RL 6:9 ja 6:10 a) koskevien normien kohdalla. Kyseisten lainkohtien sanamuodon perusteella on selvää, että rangaistuksen on oltava oikeassa suhteessa rikoksesta ilmenevään tekijän syyllisyyteen. Syyllisyyden aste ja taso voivat siten vaihdella tapauskohtaisesti, mikä on huomioitava rangaistusta määrättäessä. Näin ollen alentuneesti syyntakeisen syyllisyys on toisaalta pienempää kuin syyntakeisen ja toisaalta taas suurempaa kuin syyntakeettoman tekijän.

Alentuneen syyntakeisuuden asema rangaistusasteikon lieventämisessä muuttui vuoden 2004 rikoslain uudistuksessa. Aikaisemmin alentunut syyntakeisuus oli yksi rikoslain 6:8.1:n yleisistä vähentämisperusteista, mutta uudistuksessa se irrotettiin omaksi momentikseen RL 6:8.3:ään. Nykyään alentunut syyntakeisuus vaikuttaa lieventävästi rangaistuslajin

⁷⁵ Sen sijaan esimerkiksi Saksan rikoslaisissa on omaksuttu erillinen alentuneen syyntakeisuuden kategoria (Verminderte Schuldfähigkeit, StGB 21 §)

⁷⁶ Ruotsissa syyntakeisuuskysymys siirrettiin brottsbalkenin voimaan tulon myötä vuonna 1965 kokonaan seuraamusvalinnan puolelle. Samalla BrB:stä poistettiin alentuneen syyntakeisuuden kategoria kokonaan. Syyntakeisuuden alentuminen voidaan kuitenkin huomioida rangaistuksen lieventämisperusteena (BrB 29:3). Norjassa tuomioistuimien voi alentaa tai lieventää rangaistusta, jos tekijän tietoisuus on teko hetkellä tilapäisesti tunnustavasti alentunut (straffeloven 56 §). Tanskan rikoslain (straffeloven) 85 §:n mukaan voidaan rangaistusta lieventää, jos rikos on tehty vakavan mielenliikutuksen vallassa taikka jos muut tekijän mielentilaan tai tekoolosuhteisiin liittyvät seikat antavat tähän aiheutta.

⁷⁷ HE 44/2002 vp, s. 64.

minimirangaistukseen samoin kuin yleiset vähentämisperusteetkin, mutta se ei kuitenkaan vaikuta käytettävissä olevaan enimmäisrangaistukseen. Mekaanisesta rangaistuksen lievennyksestä haluttiin alentuneesti syyntakeisten kohdalla luopua, jotta lainsäädäntö takaisi tuomioistuimelle tarvittavan liikkumavaran.⁷⁸ Mahdollisuudella tuomita enimmäisrangaistus on merkitystä erityisesti silloin, kun rikos sisältää elinkautisen vankeusrangaistuksen uhan, käytännössä siis murhan kohdalla. Ennen uudistusta alentuneesti syyntakeettomien rangaistuksen lieventäminen osoittautui ongelmalliseksi juuri murhaan syyllistyneiden osalta, sillä tuolloin säännös mahdollisti hyvinkin vaarallisten henkilöiden päästämisen vapaaksi tavallista nopeammin, ilman mahdollisuutta elinkautisvangin vapauttamiseen liittyvään vaarallisuusarvioon.⁷⁹

Lain esitöiden mukaan alentunut syyntakeisuus on kuitenkin jopa murhien kohdalla lähtökohtaisesti peruste tuomita teosta normaalia rangaistusasteikkoa lievempi rangaistus.⁸⁰ Tämä pohjautuu lähtökohtaan, jonka mukaan alentuneesti syyntakeisena tehty teko osoittaa tekijässään syyntakeiseen verrattuna pienempää syyllisyyttä, mistä syystä alentuneesti syyntakeisen rikoksella on myös oltava pienempi rangaistusarvo. Voidaan kysyä, millaisessa tilanteessa täyden rangaistuksen tuomitseminen alentuneesti syyntakeiselle sitten olisi oikeutettua? Esitöiden mukaan tällainen olisi perusteltua tapauksissa, joissa ”rikos on tekotapaan, teon olosuhteisiin ja vaikkapa uhrien lukumäärään nähden murhaksikin poikkeuksellisen törkeä.”⁸¹ Tulkitsen hallituksen esitystä siten, että tällaiset erityisen raskauttavat piirteet ikään kuin kumoavat alentuneeseen syyntakeisuuteen normaalisti liittyvän pienemmän syyllisyyden asteen, jolloin myöskään lievemmän rangaistuksen käyttäminen ei ole enää perusteltua. Oikeuskirjallisuudessa säännös on katsottu ongelmalliseksi laillisuusperiaatteen näkökulmasta, sillä käytännössä se tarkoittaisi murhien jakamista kahteen luokkaan niiden törkeyden perusteella.⁸²

Syyllisyysperiaatteen kannalta on alentuneesti syyntakeisten kategoriaa pidetty yhtäältä itsestään selvänä ja toisaalta taas osittain kiistanalaisena.⁸³ Alentuneen syyntakeisuuden kategoriaa on kritisoitu erityisesti keinotekoisuudesta sen lääketieteellisen epämääräisyyden

⁷⁸ HE 44/2002 vp, s. 64.

⁷⁹ Matikkala 2010, s. 153.

⁸⁰ HE 44/2002 vp, s. 204.

⁸¹ HE 44/2002 vp, s. 204.

⁸² Matikkala 2010, s. 154.

⁸³ HE 44/2002 vp, s. 64. Ks. Frände 2012, s. 172 ja Tapani-Tolvanen 2015, s. 368.

vuoksi.⁸⁴ Esimerkiksi Melander on kuitenkin pitänyt alentuneen syyntakeisuuden kategoriaa syyllisyysperiaatteen näkökulmasta perusteltuna ratkaisuna, sillä tekijän rikosoikeudellisen vastuun on oltava sidoksissa tämän syyllisyyteen. Näin ollen ei olisi reilua, mikäli alentuneesti syyntakeinen olisi kokonaan rikosvastuusta vapaa tai toisaalta saisi teostaan täyden rangaistuksen. Yksilön ymmärrys- ja kontrollikyvyyn aste saattaa vaihdella ja tämä asteikollisuus tulee näkyä myös teon rikosoikeudellisessa arvioinnissa.⁸⁵ Alentunut syyntakeisuus muodostaa tarpeellisen väliportaan täyden vastuun ja vastuuvapauden välillä. Tästä näkökulmasta katsottuna voidaan syyntakeisuuden arvioinnin ja syyllisyysmoitteen asteikollistamista pitää perusteltuna.

2.5. Mielentilatutkimus

2.5.1. Mielentilatutkimukseen määrääminen ja mielentilatutkimuslausunto

Syyntakeisuusarvio edellyttää lääketieteellistä asiantuntemusta ja lääkärin tekemää arviota tekijän mielentilasta. Tästä syystä laissa on säädetty erikseen menettelystä, jossa tekijän syyntakeisuusarvio saatetaan tuomioistuimen tietoon. Syytetyn mielentila selvitetään normaalisti erillisessä mielentilatutkimuksessa. Mielentilatutkimus teetetään joko syytetyn pyynnöstä tai tuomioistuimen omasta aloitteesta.⁸⁶ Laki ei varsinaisesti edellytä mielentilatutkimuksen tekemistä, joten tuomioistuin voi todeta vastaajan syyntakeettomaksi tai alentuneesti syyntakeiseksi myös ilman mielentilatutkimuksen toimittamista. Näin voidaan menetellä tapauksissa, joissa syytetyn syyntakeisuudesta on muutoin saatavilla riittävä selvitys.⁸⁷ Käytännössä tuomioistuin pyytää asiasta tällöinkin THL:ltä lausunnon, mutta lausunto annetaan pelkästään asiakirjojen perusteella. On huomattava, että merkittävän suuri osa syyntakeettomuusratkaisuista tehdään ilman mielentilatutkimuksen toimittamista. Suhdeluku on vaihdellut vuosikymmenten mittaan, mutta karkeasti voidaan sanoa, että noin puolet syyntakeettomuusratkaisuista tehdään muun selvityksen, kun mielentilatutkimuksen

⁸⁴ Kritiikistä laajemmin ks. Wagner-Prenner 2000, s. 67-74 sekä Pajuoja 1995, s. 192-193.

⁸⁵ Melander 2016, s. 214.

⁸⁶ Tapani-Tolvanen 2015, s. 364.

⁸⁷ Tällainen tilanne voi olla käsillä silloin, jos syytetystä on jo aikaisemmin toisen rikoksen johdosta tehty mielentilalausunto tai syytetty on tai on lähiaikoina ollut psykiatrisessa hoidossa tai hänen mielentilastaan esitetään alan erikoislääkärin lausunto. Ks. Wagner-Prenner 2000, s. 125-126 ja Tapani-Tolvanen 2015, s. 363-364. Mielentilatutkimukseen ei välttämättä ryhdytä myöskään lievien rikosten, kuten omaisuusrikosten kohdalla. Esimerkiksi varkausrikosten kohdalla mielentilatutkimus saattaisi merkitä pidempää vapaudenmenetysaikaa kuin rikoksesta tuomittava rangaistus. Nuutila 1997, s. 206 ja Wagner-Prenner 2000, s. 181-183.

perusteella.⁸⁸ Vakavien rikosten kohdalla, on mielentilatutkimuksen tekeminen käytännössä kuitenkin selkeä pääsääntö.⁸⁹

Mielentilatutkimukseen määräämisestä on säädetty oikeudenkäymiskaassa. Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä rikosasian vastaajan mielentilan tutkittavaksi, mikäli kaikki kolme seuraavista edellytyksestä täyttyvät: 1) vastaajan on oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain (ROL, 689/1997) 11 luvun 5a §:n mukaisessa välituomiossa todettu menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla; 2) mielentilan tutkiminen on perusteltua; 3) vastaaja suostuu tutkimukseen tai hän on vangittuna tai häntä syytetään rikoksesta, josta ankarin rangaistus on enemmän kuin vuosi vankeutta. Lähtökohtana siis on, että syytetyn mielentila tutkitaan vasta sen jälkeen, kun tekijän syyllisyys on ensin tutkittu ja välituomiolla todettu. Edellä olevasta poiketen, voi tuomioistuin eräissä tilanteissa kuitenkin määrätä mielentilan tutkittavaksi jo esitutkinnassa tai ennen pääkäsittelyä. Tämä on mahdollista, mikäli epäilty on tunnustanut syyllisyytensä tai mielentilan tutkimisen tarve on muutoin selvä (OK 17:37.2).

Siviiliprosessissa jo pidempään käytössä ollut välituomio on verrattain uusi instrumentti rikosprosessissa. Oikeudenkäymiskaaren mielentilatutkimukseen määräämistä koskevia menettelysäännöksiä uudistettiin vuonna 2006 ja samassa yhteydessä myös ROL:iin tehtiin muutoksia, joilla mahdollistettiin välituomion antaminen sellaisissa rikosasioissa, joissa vastaaja määrätään mielentilatutkimukseen. ROL 11 lukuun lisättiin uusi 5a §, jonka mukaan tuomioistuimen tulee ennen vastaajan mielentilatutkimukseen määräämistä ratkaista erikseen välituomiolla kysymys siitä, onko vastaaja menettänyt syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla. Jos vastaajan menettelyn katsotaan täyttävän syytteessä kuvan teon, antaa tuomioistuin asiassa välituomion ja asia voi tältä osin edetä mielentilatutkimukseen määräämiseen.⁹⁰ Mikäli tuomioistuin ei katso vastaajan menettelyn syytteessä kuvatulla

⁸⁸ Lappi-Seppälä 2005, s. 141. 1980-luvulla tuomioistuimessa syyntakeettomiksi todettujen määrä oli lähes kolminkertainen mielentilatutkimuksen perusteella syyntakeettomiksi katsottujen määrään verrattuna, vuonna 1995 ero oli kaksinkertainen. Ks. tilastoista tarkemmin Wagner-Prenner 2000, s.125-129.

⁸⁹ Ks. Melander 2016, s. 213 alaviite 791. Esimerkiksi henkirikoksen, henkirikoksen yrityksen tai seksuaalirikoksen ollessa kyseessä, perustuu syyntakeettomuusratkaisu lähes poikkeuksetta mielentilatutkimukseen. Ilman mielentilatutkimusta syyntakeettomiksi katsotuista 80-90 % tapauksista koskee lieviä rikoksia, kuten lieviä pahoinpitelyrikoksia, liikenne- tai omaisuusrikoksia, Lappi-Seppälä 2005, s. 141.

⁹⁰ Välituomiossa on mahdollista ratkaista samalla myös yksityisoikeudellista vaatimusta tai muuta vaatimusta koskeva kysymys. Tuomioistuin voi siten oman harkintansa mukaan jo ennen vastaajan mielentilatutkimukseen määräämistä ratkaista esimerkiksi korvausvaatimusta tai menettämisseuraamusta koskevat kysymykset. HE 271/2004 vp, s. 57-58.

rangaistavalla tavalla tulleen näytetyksi, tulee syyte välittömästi hylätä, jolloin myös välituomion antaminen asiassa käy tarpeettomaksi.⁹¹

Välituomiossa tuomioistuimien ottaa ikään kuin alustavasti kantaa tekijän syyllisyyteen toteamalla tämän syyllistyneen syytteessä kuvattuun tekoon. Sekä OK:ssa että ROL:ssa käytetään ilmaisua, jonka mukaan välituomiolla ratkaistaan, onko vastaajan näytetty ”menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla”. Pidän ilmaisua tulkinnanvaraisena, sillä epäselvää on, ratkaistaanko välituomiolla kysymys tekijän syyllisyydestä subjektiivisessa mielessä, sisältäen kannanoton teon tahallisuuteen sekä tekijän syyntakeisuuteen vai onko kyse vain niin sanotun näyttökysymyksen ratkaisemisesta, ottamatta kantaa tekijän subjektiiviseen syyllisyyteen asiassa. Palaan tähän problematiikkaan lähemmin luvussa 5.2.2.

Välituomiosta huolimatta ratkaistaan asia lopullisesti vasta mielentilatutkimuksen jälkeen. ROL 11 luvun 5a §:n 2 momentin mukaan tuomioistuin ratkaisee mielentilatutkimuksen jälkeen sen, mihin vastaaja on syyllistynyt ja ratkaisee asian muilta osin.⁹² Siten se, miten syytteessä kuvattua tekoa on rikosoikeudellisesti arvioitava, ratkaistaan vasta mielentilatutkimuksen jälkeen. Käsittelyjärjestys merkitsee samalla sitä, ettei mielentilatutkimuksen jälkeen oteta syytteessä kuvatun teon osalta vastaan enää muuta näyttöä kuin mielentilatutkimus ja siihen liittyvä näyttö.⁹³ Erityisestä syystä voidaan välituomiolla ratkaistuja kysymyksiä kuitenkin arvioida uudelleen mielentilatutkimuksen valmistumisen jälkeenkin (ROL 11:5a.2). Tällaisena erityisenä syynä voidaan pitää esimerkiksi tilannetta, jossa mielentilatutkimuksen tulos on sellainen, että tuomioistuimen on arvioitava tapausta olennaisesti uudella tavalla.⁹⁴

Välituomio on muuttanut prosessin kulkua syyntakeettomuustapausten osalta olennaisesti, sillä aikaisemmin tuomioistuin oli ratkaissut jutun kokonaisuudessaan vasta mielentilatutkimuksen jälkeen.⁹⁵ Ennen vuoden 2006 uudistusta tekijän syyllisyyttä ei lähtökohtaisesti

⁹¹ Jokela 2015, s. 541.

⁹² Myös yksityisoikeudellisten vaatimusten osalta velvoittava tuomio annetaan vasta lopullisen tuomion yhteydessä, sillä mielentilatutkimuksen lopputulos voi vaikuttaa esimerkiksi korvausten suuruuteen. Ks. Vahl 2:3, jonka mukaan mielisairas, vajaamielinen tai sieluntoiminnaltaan häiriintynyt on velvollinen korvaamaan aiheuttamastaan vahingosta määrän, joka katsotaan olosuhteisiin nähden kohtuulliseksi.

⁹³ HE 271/2004 vp, s. 58.

⁹⁴ HE 271/2004 vp, s. 58.

⁹⁵ HE 271/2004 vp, s. 57. Aikaisemmin välituomion antaminen saattoi tulla kyseeseen vain riita-asioissa.

tarvinnut todeta ennen mielentilatutkimukseen määräämistä, vaan riittävää oli, että tutkimuksen tekeminen nähtiin tarpeelliseksi. Lain esitöiden mukaan välituomion tarkoituksena on estää se, ettei sellaista henkilöä, joka todettaisiin syyttömäksi, määrättäisi mielentilatutkimukseen.⁹⁶ Tästä näkökulmasta järkevää onkin ennen mielentilatutkimukseen lähettämistä ratkaista se, onko syytetty ylipäänsä syyllistynyt syytteessä kuvattuun tekoon, esimerkiksi lyönyt uhria kolmesti nyrkillä päähän siten, että tälle on vastaajan menettelyn seurauksena aiheutunut mustelmia kasvoihin. Lakimuutoksen ansiosta tuomioistuimen todistusharkinta tapahtuu lisäksi nyt välittömästi pääkäsittelyssä vastaanotetun todistelun jälkeen, mikä vahvistaa oikeudenkäynnin keskeisiä periaatteita; suullisuutta, välittömyyttä ja keskitystä.⁹⁷

Tuomioistuimen päätöksellä mielentilatutkimukseen määrätyn henkilön mielentila tutkitaan siten, kun mielenterveyslain (1116/1990, MTL) 3 luvussa säädetään. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (THL) päättää tuomioistuimen määräyksen perusteella missä mielentilatutkimus suoritetaan. Mielentilatutkimuksesta vastaava lääkäri toimittaa mielentilatutkimuksen ja antaa lausuntonsa syytetyn mielentilasta THL:lle, joka puolestaan lääkärin lausunnon perusteella antaa asiasta oman lausuntonsa tuomioistuimelle (MTL 16 §). Mielentilatutkimus sisältää siten sekä tutkivan lääkärin että THL:n lausunnon. Tuomioistuin ei ole sidottu mielentilatutkimuslausuntoon, vaan ratkaisee syyntakeisuutta koskevan kysymyksen itsenäisesti.⁹⁸ Näin ollen tuomioistuin voi syyntakeisuutta koskevassa arviossaan päätyä eri ratkaisuun kuin mihin mielentilatutkimuksessa on päädytty.⁹⁹ Käytännössä mielentilatutkimuslausuntojen vaikutus tuomioistuimen ratkaisuun on kuitenkin vahva.¹⁰⁰

Mielentilatutkimuksia tehdään vuosittain noin sata kappaletta.¹⁰¹ Tutkimusten määrä on vähentynyt dramaattisesti 1980 luvun lopulta lähtien, jolloin mielentilalausuntojen

⁹⁶ HE 271/2004 vp, s. 57.

⁹⁷ Jokela 2015, s. 541.

⁹⁸ HE 44/2002 vp, s. 49.

⁹⁹ Ks. esim. KKO 2000:3 ja KKO 1987:130, joissa tuomioistuin arvioi tekijän syyntakeisuutta mielentilatutkimuslausunnosta poikkeavasti. Huomattava on, että ratkaisussa KKO 2000:3 vastaajan syyntakeisuus on perusteltu eräänlaisen negaation kautta: KKO:n mukaan tapauksessa ei ollut pääteltävissä sellaisia seikkoja, joiden perusteella A:n voitaisiin katsoa toimineen täyttä ymmärrystä vailla. KKO:n perustelutekniikkana on ollut tuoda esiin seikkoja, jotka puhuvat mielentilatutkimuslausuntoa vastaan. Samantapaista argumentaatiota käytettiin myös ratkaisussa KKO 1988:98, jossa tuomioistuin arvioi mielentilatutkimuslausunnon mukaisesti, joskin lääkintöhallituksen lausunnosta poiketen, että syytetty ei ollut tekohetkellä täyttä ymmärrystä vailla. Ks. aiheesta tarkemmin Lahti 2000 s. 772-775.

¹⁰⁰ Melander 2016, s. 213.

¹⁰¹ Esimerkiksi vuonna 2013 mielentilatutkimuksia tehtiin 101 kpl, Rikollisuustilanne 2013, s. 342.

kokonaismäärä vaihteli noin 250-300 vuosittaisen lausunnon välillä.¹⁰² Samalla kun mielentilalausuntojen määrä on vähentynyt, on myös tuomioistuimen syyntakeisuusarviointi selvästi kiristynyt. 1980-luvun lopulla selvästi suurin osa tutkituista todettiin alentuneesti syyntakeiseksi tai syyntakeettomaksi, kun taas vuoden 2000 jälkeen on vastaava luku pysytellyt 50 %:n alapuolella.¹⁰³ Trendi kertoo siitä, että yhä harvempi mielentilatutkimukseen määrättyistä todetaan syyntakeettomaksi tai alentuneesti syyntakeiseksi. Erityisesti alentuneesti syyntakeiseksi todettujen määrä on laskenut viime vuosikymmeninä rajusti.¹⁰⁴ Tilastojen perusteella on selvää, että alentuneesti syyntakeisten ja syyntakeettomien määrä on vähentynyt sekä absoluuttisesti että suhteellisesti.¹⁰⁵

2.5.2. Hoitoon määrääminen

Tuomioistuimella ei ole valtaa määrätä syyntakeettomaksi todettua henkilöä tahdosta riippumattomaan hoitoon tai antaa muitakaan hoitopäätöksiä, vaan syyntakeettoman hoidosta päättävät lääkintäviranomaiset.¹⁰⁶ Hoidon edellytyksistä säädetään mielenterveyslaissa ja kehitysvammaisten erityishuollosta annetussa laissa (519/1977). Tuomioistuimella on kuitenkin lain mukaan velvollisuus saattaa kysymys syyntakeettoman hoidon tarpeesta selvitetäväksi siten, kun mielenterveyslain 21 §:ssä säädetään, ellei tämä ole ilmeisen tarpeetonta (RL 3:4.5 §). Mikäli syyntakeettomuus on todettu mielentilatutkimuksella, on hoidon tarve yleensä selvitetty samalla jo tässä yhteydessä. Mikäli tuomioistuin kuitenkin toteaa tekijän syyntakeettomaksi ilman samassa yhteydessä tehtyä mielentilatutkimusta, noudatetaan MTL

¹⁰²Rikollisuustilanne 2013, s. 341-342. Lausuntojen määrän laskun taustalla saattaa vaikuttaa oikeudenkäymiskaareen vuonna 2006 tehty muutos, joilla säädettiin mielentilatutkimuksen edellytyksistä aikaisempaa tarkemmin. Ks. HE 271/2004 s. 10 ja 29-30.

¹⁰³ Vuonna 1985 tehdyissä mielentilalausunnoissa 78 % tutkituista todettiin alentuneesti syyntakeisiksi tai syyntakeettomiksi. Ks. Wagner-Prenner 2000, s. 243 erit. taulukko 36. Vuonna 2013 annetuissa lausunnoissa enää noin 36% tutkituista todettiin syyntakeettomiksi ja 11 % alentuneesti syyntakeisiksi. Rikollisuustilanne 2013, s. 341-342.

¹⁰⁴ Esimerkiksi vuonna 1985 tutkituista 59 % oli alentuneesti syyntakeisia, vuonna 2000 määrä oli laskenut 22 %:iin ja vuonna 2013 alentuneesti syyntakeisiksi todettiin enää 11 %:a tutkituista. Rikollisuustilanne 2013, s. 341-342.

¹⁰⁵ Yksi muutostrendin selvä seuraus käytännössä on ollut murhasta elinkautiseen vankeusrangaistukseen tuomittujen määrän nousu sekä suhteellisesti että absoluuttisesti 1990-luvulta lähtien. Elinkautisvankien määrä on viisinkertaistunut 20 vuodessa (1990-luvulta lähtien) samalla kun murhatuomioiden määrä on pysynyt melko tasaisena. Muutos kielii ennen kaikkea syyntakeisuusarviointien kiristymisestä; entistä pienempi osa murhasta syytetyistä jätetään rangaistukseen tuomitsematta syyntakeettomuuden perusteella. Rikollisuustilanne 2013, s. 345 ja 375. Huomattava kuitenkin on, että henkirikosten määrä suhteessa väkilukuun on kuitenkin laskenut vuodesta 1990 lähtien. Ks. Rikollisuustilanne 2013, s. 20.

¹⁰⁶ HE 44/2002 vp. s. 49. Suomen mallista poiketen, on useissa muissa maissa syyntakeettoman hoitoon määrääminen jätetty tuomioistuimen tehtäväksi. Suomessa hoidon tarpeen arviointi on osa terveydenhuoltoa, sillä tuomarilla harvoin on pätevyyttä arvioida tahdosta riippumattoman hoidon edellytyksiä. Nuutila 1997, s. 208.

21 §:ää, jonka mukaan tuomioistuimen tulee saattaa syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta jätetyn hoidon tarve THL:n selvitettäväksi.

THL voi määrätä syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta jätetyn tahdosta riippumattomaan psykiatriseen hoitoon vain, mikäli mielenterveyslain 8 §:n mukaiset tahdosta riippumattoman hoidon edellytykset täyttyvät. Tilanne voi muodostua ongelmalliseksi, mikäli rikosoikeudellisesti syyntakeeton henkilö ei täytä MTL 8 §:n mukaisia tahdonvastaisen hoidon edellytyksiä ja kyse on esimerkiksi vakavia väkivaltatekoja tehneestä henkilöstä.¹⁰⁷ Ongelmaan kiinnitettiin huomiota jo lain valmistelussa, sillä lakivaliokunta edellytti selvitettäväksi, olisiko mielenterveyslakia uusien syyntakeettomuussäännösten takia uudistettava.¹⁰⁸ Käytännön tasolla ongelma ei ole konkretisoitunut, sillä tapaukset, joissa syyntakeettomaksi todettu ei täyttäisi pakkohoidon edellytyksiä, ovat harvassa.¹⁰⁹ Toisaalta syyntakeisuusarvioinnissa käytetyt kriteerit antavat myös tuomioistuimelle riittävästi joustovaraa, eivätkä pakota katsomaan vaaralliseksi arvioitua henkilöä syyntakeettomaksi, mikäli hoitoon määräämisen mahdollisuudet puuttuvat.¹¹⁰

Tärkeää on kuitenkin huomata, ettei tahdonvastaisen hoidon ja syyntakeettomuuden kriteerien yhteen sitominen ole mielekäästä, sillä tämä johtaisi syyntakeisuusarviointien tiukentamiseen nykyisestä.¹¹¹ Tahdosta riippumaton hoito edellyttää aina mielisairauden tasoista psyykkistä tilaa, kun taas syyntakeettomuus voi tarkoittaa myös tätä lievempiä psyykkisiä poikkeavuustiloja. Tällaisia ovat esimerkiksi lievä persoonallisuushäiriö, satunnaiset mielenhäiriöt tai dementia. On siten perusteltua säilyttää mahdollisuus todeta syyntakeettomaksi sellaisiakin tekijöitä, jotka eivät täytä tahdosta riippumattoman hoidon kriteerejä.

¹⁰⁷ Näin esim. Matikkala 2010, s. 99. Mielenlilatutkimuksia teetetään käytännössä lähinnä henkirikoksiin ja muihin vakaviin väkivaltarikoksiin sekä tuhotöihin syyllistyneistä Rikollisuustilanne 2013, s. 341. Ks. rikollisuustilanne 1999. Kriminaalipotilaista yli puolella on takanaan väkivaltarikos. Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 147.

¹⁰⁸ LaVM 28/2002 vp, s. 9.

¹⁰⁹ Näissä harvoissa tilanteissa kyse on tapauksista, joissa tuomitun sairaus ei voi toimia pakkohoidon perusteena (esim. kehitysvammaisuus) tai tekoheikellä syyntakeeton on parantunut. Nuutila 1997, s. 208-209. Vuosina 1993-1995 jopa 96% syyntakeettomista määrättiin hoitoon. Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 147. Toisaalta vuonna 2013 THL määräsi 56:sta mielenlilatutkimuksissa syyntakeettomiksi todetusta vain 32 henkilöä tahdosta riippumattomaan hoitoon. Rikollisuustilanne 2013, s. 344-345. Lisäksi ilman mielenlilatutkimusta tahdonvastaiseen hoitoon määrätään vuosittain muutama syyntakeettomana tuomitsematta jätetty. Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 147.

¹¹⁰ Lappi-Seppälä 2003, s. 773-775 erit. alaviite 63.

¹¹¹ Lappi-Seppälä 2003, s. 774. Syyntakeettomuuden sitominen mielisairauteen olisi myös johtanut kansainvälisesti poikkeuksellisen tiukkaan järjestelmään. Lappi-Seppälä 2005, s. 143 alaviite 12.

3. RIKOKSEN RAKENNEMALLI – RIKOSVASTUUN EDELLYTYKSET

3.1. Rikoksen ja rangaistuksen käsitteistä

Rikos käsitteenä on perinteisesti oikeuskirjallisuudessa saanut muodollisen määritelmänsä seuraavasti; rikos on rangaistavaksi säädetty konkreettinen ihmisteko.¹¹² Tällainen määritelmä itsessään ei vielä kerro paljoakaan rikoksen sisällöstä tai luonteesta.¹¹³ Käytännössä rikoksen käsite sisältääkin vain kaksi elementtiä: ensinnäkin rikoksen on oltava rangaistavaksi säädetty, eli rangaistusuhkainen, ja toisekseen rikoksen on oltava ihmisen tekemä teko. Rikoksella tarkoitetaan nimenomaan konkreettista reaali maailmassa tehtyä tekoa, joten rikos käsitteenä tulee erottaa rangaistussäännöksessä kuvatusta abstraktista rikostunnusmerkistöstä, eli rangaistusuhan sisältävästä rikossäännöksestä.¹¹⁴ Rikoksella tarkoitetaan näin ollen sitä konkreettista ihmistekoa, joka vastaa tietyn rangaistusuhan rikossäännöksen edellytyksiä sekä muita rikoksen edellytyksiä. Kun kaikki tällaiset rikoksen edellytykset ovat käsillä, on tekijä asetettava teostaan rikosoikeudelliseen vastuuseen. Tämä tarkoittaa, että rikoksen edellytykset ovat samalla rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiä. Jäljempänä käytetään rikosoikeudellisen vastuun synonyymina myös termiä rikosvastuu.

Rikoksen käsite on vakiintuneesti oikeuskirjallisuudessa sidottu nimenomaan rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiin. Rikosvastuun edellytyksiä on pyritty hahmottelemaan erilaisten mallien avulla, joissa rikoksen käsillä olon on katsottu edellyttävän tiettyjä pääelementtejä. Perinteisesti nämä rikoksen edellytykset on jaoteltu ns. kolmiportaisen mallin mukaan, johon kuuluvat tunnusmerkistön mukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syyllisyys.¹¹⁵ Näiden rikosvastuun edellytysten kautta on rikoksen käsite hahmoteltu myös rikoslain yleisten oppien uudistamista koskevassa hallituksen esityksessä. Hallituksen esitykseen on kirjattu oikeuskirjallisuudessa usein esitetty luonnehdinta, jonka mukaan ”Rikos on tunnusmerkistönmukaisesti oikeudenvastainen teko, joka osoittaa tekijässään syyllisyyttä.”¹¹⁶ Näin määriteltynä rikos sisältää kaikki rikosoikeudellisen vastuun edellytykset. Olennaista hahmotustavassa

¹¹² Ks. esim. Honkasalo s. 18, 103, Tapani-Tolvanen 2015, s. 3, Melander 2016, s. 1 ja Frände 2012, s. 7. Varhaisemmassa oikeuskirjallisuudessa määriteltiin rikoksen käsite lähtökohdista, jotka painottivat syyllisyyttä; esimerkiksi Bruno A. (Sundström) Salmialan mukaan rikos on ”syyntakeiselle syyksiluettava teko, josta laki säättää rangaistuksen” Salmiala 1926, s.1.

¹¹³ Rikoksen käsitteen aineellista määrittelyä on pidetty haastavana, ks. esim. Melander 2016, s. 1. Sen sijaan esimerkiksi Frände on kytkenyt rikoskäsitteen aineellisen määritelmän rikosoikeusjärjestelmän legitimaation tarpeeseen, ks. Frände 2012, s. 16-26.

¹¹⁴ Frände käyttää abstraktia rikostyyppiä kuvaavasta rangaistusuhan sisältävästä rikostunnusmerkistöstä nimitystä *delikti*. Frände 2012, s. 2-3.

¹¹⁵ Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 19-20, Nuutila 1997, s. 82-87, Frände 2012, s. 3

¹¹⁶ HE 44/2002 vp s. 9.

on, että rikoksesta voidaan puhua vasta kun kaikki rikosoikeudellisen vastuun edellytykset ovat käsillä.

Rangaistavuuden kriteeri kytkeytyy tiiviisti rikoksen käsitteeseen. Rikosta voidaan luonnehtia rangaistuksen edellytykseksi¹¹⁷ samalla kun rangaistus, tai vähintäänkin sen uhka, on myös rikoksen edellytys. Sisällöllisesti rangaistuksen voidaan katsoa pitävän sisällään tiettyjä tunnusmerkkejä, jotka erottavat sen muista oikeudellisista seuraamuksista.¹¹⁸ Ensinnäkin rangaistus on aina viranomaisen määräämä oikeudellinen seuraamus, joka määrätään lain perustella. Toisekseen rangaistuksen ulkoisena syynä on voimassa olevan oikeusnormin rikominen, toisin sanoen rangaistus perustuu tehtyyn rikokseen. Kolmanneksi rangaistuksen tuomitsemiseen liittyy vahva viesti siitä, että tuomioistuimien pitää tekijän menettelyä moittivana ja paheksuttavana, eli rangaistus sisältää tekijään kohdistuvan moitearvostelun, joka on seurausta laissa kielletyksi määritellyn teon tekemisestä. Neljänneksi rangaistus on rangaistavalle tämän oikeuksiin kajoava kielteinen kokemus ja tässä mielessä rangaistus merkitsee kärsimyksen aiheuttamista rikoksentehtyjälle. Rangaistuksella puututaan tässä mielessä aina tekijän oikeudellisesti suojattuihin perusoikeuksiin.¹¹⁹

Rangaistuksen käsitettä ei varsinaisesti ole lainsäädännössämme määritelty, mutta rikoslain 6 luvun 1 § sisältää yleisen rangaistuslajeja koskevan säännöksen, jonka mukaan yleisiä rangaistuslajeja ovat rikesakko, sakko, ehdollinen vankeus, yhdyskuntapalvelu, valvontarangaistus ja ehdoton vankeus. Lisäksi laki mainitsee rangaistuksina nuorisorangaistuksen, virkamiehen varoituksen ja viraltapanon, sotilaan kurinpitorangaistukset sekä yhteisösakon (RL 6:1). Suinkaan kaikkia rikosoikeudellisia seuraamuksia ei pidetä rangaistuksina. Esimerkiksi vahingonkorvausta ei ole pidetty rangaistuksena, vaikkakin vahingonkorvauksen tuomitseminen rikoksen yhteydessä on varsin tavallista. Vahingonkorvauksen sovitteleva luonne ja menetystä tai haittaa korvaava tarkoitus eroavat olennaisesti rangaistuksen repressiivisestä olemuksesta.¹²⁰ Saman tyyppisillä perusteilla voidaan rangaistuksesta erottaa myöskin esimerkiksi konfiskaatioseuraamus. Rikos aiheuttaa tekijälleen usein myös

¹¹⁷ Honkasalo 1965, s. 5.

¹¹⁸ Oikeuskirjallisuudessa esiintyy useita erilaisia tapoja jaotella rangaistuksen tunnusmerkit. Tietty elementit kuitenkin toistuvat monissa teoksissa, minkä perusteella tässä mainitut tunnusmerkit on pyritty kokoamaan yhteen. Ks. esim. Frände 2012, s. 2, Tapani 2011, s. 8-9, Honkasalo 1965, s. 2, Melander 2016, s. 2-3.

¹¹⁹ Esimerkiksi perustuslakivaliokunta on todennut vankeusrangaistuksen tarkoittavan kajoamista tuomitun henkilökohtaiseen vapauteen ja sakkorangaistuksen tarkoittavan puuttumista tuomitun omaisuuteen. PeLV 23/1997 vp, s. 2.

¹²⁰ Ks. esim. Honkasalo 1965 s. 15-16.

epävirallisempia seurauksia, jotka saattavat tekijän kannalta olla jopa rangaistusta kuormittavampia, sillä niiden vaikutus tekijän elämään saattaa olla erittäin suuri.¹²¹ Rikokseen syylliseksi todettu voi saada osakseen moraalista paheksuntaa ja menettää esimerkiksi työpaikkansa tai puolisonsa.

Kuitenkin myös rangaistuksella virallisena seurauksena on moraalista merkitystä, sillä rangaistus sisältää aina tekijään kohdistuvan moitearvostelun, jonka perusteena on rikokseksi katsottu teko. Rikos on lailla kielletyksi määritelty teko ja rangaistuksella on tarkoitus kohdistaa paheksuntaa ja moitetta lailla kielletyksi määritellyn teon tehneeseen henkilöön. Rangaistus on eräänlainen yhteiskunnan osoittama moite rikoksentekijää kohtaan sen johdosta, että tämä on rikkonut yhteiskunnan asettamia arvoja.

3.2. Erilaisia näkemyksiä rikoksen rakennemallista

3.2.1. Perinteinen kolmiportainen malli

Rikoksen rakenteeksi kutsutussa mallissa on kysymys eräänlaisesta ajattelumallista, jonka kautta teon rikosoikeudellinen arviointi tapahtuu.¹²² Rikoksen rakenne sisältää hahmotelman rikosvastuun yleisen edellytysten ja niiden osatekijöiden asemasta ja merkityksestä rikosvastuun toteuttamisessa.¹²³

Perinteinen käsitys rikosvastuun edellytyksistä on kolmiportainen rikoksen rakennemalliksi kutsuttu jäsentely, joka nojaa perinteiseen rikoksen määritelmään, jonka mukaan rikos on tunnusmerkistönmukaisesti oikeudenvastainen, tekijässään syyllisyyttä osoittava teko. Määritelmä vastaa kolmiportaisen mallin mukaista jaottelua, jossa rikosvastuun edellytykset jaetaan kolmeen pääryhmään seuraavasti: tunnusmerkistönmukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syyllisyys.¹²⁴ Perinteisen kolmiportaisen mallin kansallisena kehittäjänä voidaan Suomessa pitää Brynolf Honkasaloa, jonka tuotanto heijastelee erityisesti saksalaista rikosoikeuskirjallisuutta, jossa vallitsevana kantana voidaan edelleen pitää kolmiportaista rikoksen rakennemallia. Perinteinen kolmiportainen rikoksen rakennemalli on sittemmin kokenut läpi lukuisia muunnelmia. Siitä, miten rikoksen yksittäiset edellytykset tulisi sijoittaa näihin

¹²¹ Melander 2016, s. 2 ja Lappi-Seppälä 2000, s. 1-3.

¹²² Nuutila 1997, s. 79.

¹²³ Rikoksen rakennemallit eivät kuitenkaan kata kaikkia rikosvastuun osatekijöitä. Esimerkiksi osallisuus sekä rikoksen yritys ja valmistelu jäävät tyypillisesti rikoksen rakennemallien ulkopuolelle, mistä on katsottu aiheutuvan ongelmia erityisesti arvioitaessa useiden eri henkilöiden yhteistoimintaan liittyviä tuottamuksellisia rikoksia. Nuutila 1997, s. 82.

¹²⁴ Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 19-20, Nuutila 1997, s. 79-82, Frände 2004, s. 10.

kolmeen pääryhmään, vallitsee oikeuskirjallisuudessa erimielisyys, samoin kuin siitä, mikä on kunkin yksittäisen vastuuedellytyksen täsmällinen sisältö. Rikoksen rakennemallin pääryhmien luonteen ja merkityksen voidaan kuitenkin katsoa pysyneen lähestulkoon ennallaan.

Kolmiportaisen mallin ensimmäisenä rikosvastuun edellytyksenä on tunnusmerkistönmukaisuus. Tunnusmerkistönmukaisuus edellyttää, että teko on jonkin rikostunnusmerkistön mukainen. Tunnusmerkistönmukaisuus sisältää kysymyksen siitä, onko käsillä oleva teko yleisesti ottaen kielletty.¹²⁵ Tunnusmerkistönmukaisuus kuuluu rikosoikeudellisen vastuun keskeisimpiin edellytyksiin jo laillisuusperiaatteenkin näkökulmasta. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (RL 3:1) nimittäin edellyttää, että rangaistavan teon muodot on tyhjentävästi lueteltu yksittäisissä rikostunnusmerkistöissä.¹²⁶ Yksittäisen rikostunnusmerkistön täyttymisen lisäksi tarkastellaan tunnusmerkistönmukaisuuteen kuuluvina ainesosina myös kaikkiin rikostunnusmerkistöihin yhteisinä kuuluvia elementtejä, eli ns. yleistä tunnusmerkistöä. Tunnusmerkistönmukaisuuteen on perinteisesti katsottu teko ja laiminlyönti, vaara sekä teon ja sen seurauksen syy-seuraussuhde eli kausaliteetti.¹²⁷

Toinen rikosvastuun edellytys, oikeudenvastaisuus, tarkoittaa laajassa mielessä yhteiskunnan arvottamaa teon oikeudellista kiellettyisyyttä. Oikeudenvastaisena voidaan pitää tekoa, joka on oikeusjärjestykseen sisältyvän normin vastainen.¹²⁸ Suppeassa mielessä viitataan oikeudenvastaisuudella niin sanottuihin oikeuttamisperusteisiin. Oikeudenvastaisuuden on katsottu poistuvan, mikäli käsillä on oikeuttamisperusteita, joiden nojalla tunnusmerkistönmukaiseksi luokiteltu teko katsotaan kuitenkin oikeudenmukaiseksi eli oikeusjärjestelmän näkökulmasta sallituksi.¹²⁹ Oikeudenvastaisuudessa on kysymys tapauskohtaisesta punninnasta, jossa arvioidaan, onko lähtökohtaisesti kielletty teko kielletty myös niissä konkreettisisä olosuhteissa, joissa teko on tehty.¹³⁰ Oikeuttamisperusteiksi on vakiintuneesti katsottu ainakin hätävarjelu (RL 4:4) ja pakkotila (RL 4:5). Mikäli oikeuttamisperustetta ei ole käsillä, on teko oikeudenvastainen.

¹²⁵ Nuutila 1997, s. 82.

¹²⁶ Laillisuusperiaatteen rikostunnusmerkistölle asettamista vaatimuksista tarkemmin ks. esim. Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 162-163.

¹²⁷ Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 139.

¹²⁸ Honkasalo 1965, s. 139.

¹²⁹ Esim. Frände 2012, s. 10.

¹³⁰ Oikeudenvastaisuus teon norminvastaisuuden arviointikriteerinä on lähellä tunnusmerkistönmukaisuutta, joka niin ikään ilmaisee teon kiellettyisyyttä. Tästä syystä oikeuttamisperusteita on kutsuttu myös ns. negatiivisiksi tunnusmerkistötekijöiksi. Edellytyksillä on kuitenkin kriminaalipoliittista eroa: tunnusmerkistön mukaisuudessa kyse on kuitenkin teon lähtökohtaisesta, abstraktista kiellettyisyydestä, kun taas oikeudenvastaisuuden tarkoitus on selvittää teon kiellettyisyys yksittäisessä tilanteessa. Nuutila 1997, s. 82 ja 84-85.

Pelkkä teon tunnusmerkistön mukaisuuteen yhdistyvä oikeudenvastaisuus ei vielä riitä rikosvastuun syntymiseen, vaan lisäksi edellytetään subjektiivista norminvastaisuutta, joka kohdistuu teon sijasta tekijään itseensä.¹³¹ Kyse on rikosoikeudellisen vastuun kolmanneksi edellytykseksi luettavasta syyllisyydestä. Syyllisyys kytkeytyy olennaisella tavalla rikosoikeudelliseen syyllisyysperiaatteeseen, jonka mukaan rikosoikeudellinen vastuu edellyttää tekijän syyllisyyttä. Syyllisyyden on rikoksen rakennemallissa perinteisesti katsottu muodostuvan ennen kaikkea syytakeisuudesta ja syyksiluettavuudesta eli tahallisuudesta tai tuottamuksesta.¹³² Sittemmin myös anteeksiantoperusteiden ja usein myös kieltoerehdyksen on vakiintuneesti katsottu kuuluvan syyllisyyteen.¹³³

Syyllisyys edellyttää, että tekijään on kohdistettavissa moitearvostelua teon johdosta. Jotta moitearvostelun kohdistaminen tekijään olisi ylipäänsä mielekäs, tulee hänen täyttää tietyt henkistä terveyttä ja psyykkistä kypsyyttä koskevat vähimmäisvaatimukset, toisin sanoen olla syyntakeinen.¹³⁴ Lisäksi moitearvostelu edellyttää tekijältä tiettyä suhtautumista tunnusmerkistön mukaiseen tekoon; tekijän on tullut toimia tahallisesti tai tuottamuksellisesti konkreettisen teon tehdessään. Tämä muodostaa syyllisyyteen kuuluvan syyksiluettavuuselementin. Syyllisyys voi sulkeutua pois vielä silloin, vaikka tekijän toiminta sinänsä olisikin moitittavaa; anteeksiantoperusteiden kohdalla kyse on siitä, ettei tekijältä kohtuudella voitu edellyttää toisenlaista suhtautumista.¹³⁵

¹³¹ Honkasalon mukaan oikeusnormit yhteiskunnan tuottamia tahdonilmaisuja ja sellaisenaan kuvaavat tekoon kohdistuvaa objektiivista oikeudenmukaisuusarvostelua. Tämä tarkoittaa, että riippumatta tekijän toisintoimimismahdollisuudesta, on oikeusnormia rikkova teko objektiivisesti oikeudenvastainen. Tämän objektiivisen mittapuun lisäksi liittyy normeihin kuitenkin myös subjektiivinen elementti, joka velvoittaa ainoastaan niitä, jotka kykenevät toimimaan normin edellyttämällä tavalla. Syyllisyyskysymyksen kannalta ratkaisevaa onkin nimenomaan se, loukkaako teko subjektiivista elementtiä; mikäli tekijä olisi voinut ja hänen olisi pitänyt noudattaa normia, mutta hän ei näin kuitenkaan tee, osoittaa teko syyllisyyttä ja on siksi subjektiivisesti norminvastainen. Objektiivisesta ja subjektiivisesta norminvastaisuudesta laajemmin Honkasalo 1965, s. 19-20 ja 139-140 ja Salmiala 1926 s. 19-20.

¹³² Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 20, Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 171.

¹³³ Esim. Nuutila 1997, s. 76-79. Frände 2012, s. 9-10. Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276. Myös Honkasalo tosin katsoi, ettei syyllisyys rajoitu vain syyntakeettomuuteen ja syyksiluettavuuteen, vaan lisäksi syyllisyys käsitti ns. normatiivisen elementin. Honkasalon mukaan syyllisyysmoite saattoi sulkeutua pois myös tilanteessa, jossa tekijältä ei ole voitu yleisen elämäkokemuksen valossa odottaa norminmukaista käyttäytymistä. Honkasalo 1967, s. 13-16. Honkasalon normatiivisen syyllisyyden voidaan katsoa merkinneen varhaista anteeksiantoperusteiden muotoilua, ks. aiheesta Koskinen 2004, s. 519.

¹³⁴ Perinteisesti syyntakeisuuden on katsottu sisältävän riittävien henkisten kykyjen lisäksi myös ”henkisen kypsyyden”, eli 15 vuoden ikärajan täyttymisen. Katson, että syyntakeisuudella viitataan rikoksen rakennemalleissa siten myös vastuukärräajaan.

¹³⁵ Nuutila 1997, s. 82.

Toisinaan syyllisyyteen kuuluvaksi on katsottu syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden ohella erillisenä elementtinä myös moitittavuus, jolla kuvataan tekoon vaikuttaneiden motiivien sekä toisintoimimismahdollisuuden vaikutusta teon moitittavuuteen.¹³⁶ Moitittavuus onkin oikeuskirjallisuudessa kytketty erityisesti anteeksiantoperusteisiin.¹³⁷ Käsitteellisesti moitittavuus syyllisyyteen kuuluvana erillisenä elementtinä on mielestäni ongelmallinen, sillä tämä tarkoittaisi moitittavuusarvion irrottamista syyntakeisuudesta ja syyksiluettavuudesta. Ottaen huomioon syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden syvimmän olemuksen, joka perustuu syyllisyysperiaatteeseen ja tekijään liitettävään moitearvioon, katson moitittavuuden sisältyvän niin syyntakeisuuteen kuin syyksiluettavuuteenkin.

Aikaisemmin rikoksen syntyedellytykset jaettiin perinteisessä ns. honkasalolaisessa mallissa rikoksen objektiiviseen puoleen, johon kuuluvat tunnusmerkistön mukaisuus ja oikeudenvastaisuus sekä subjektiiviseen puoleen, eli syyllisyyteen.¹³⁸ Varsin pian joutui Honkasalon omaksuma jako rikoksen subjektiiviseen ja objektiiviseen puoleen kuitenkin kritiikin kohteeksi, sillä rikoksen rakennemallin eri ainesosien sijoittaminen tiukasti joko objektiiviseen tai subjektiiviseen puoleen osoittautui ongelmalliseksi.¹³⁹ Sitten on perinteiseen rikoksen rakennemallin liitettyä jakoa objektiiviseen (tunnusmerkistön mukaisuus ja oikeudenvastaisuus) ja subjektiiviseen (syyllisyys) puoleen alettu pitämään keinotekoisena ja käytännön oikeudelle vieraana. Erityisesti tunnusmerkistön mukaisuuteen on sittemmin liitetty sekä objektiivisiä että subjektiivisiä ainesosia.¹⁴⁰

Jo Honkasalo itse havaitsi ongelmalliseksi erityisesti tuottamuksen sijoittumisen rikoksen rakennemalliin. Tuottamusarvostelun havaittiin jakautuvan objektiiviseen puoleen kuuluvaan *teon* huolimattomuuteen, eli ns. kiellettyyn riskinottoon, sekä rikoksen subjektiivista ainesosaa koskevaan *tekijän* huolimattomuuteen. Teon objektiivisen huolimattomuuden onkin jo pitkään katsottu vakiintuneesti sijoittuvan osaksi tunnusmerkistön mukaisuutta tekijän subjektiivisen huolimattomuuden jäädessä tahallisuuden kanssa osaksi syyllisyyttä.¹⁴¹ Tältä osin perinteisen honkasalolaisen mallin, jossa tuottamusarvostelu kuului kokonaisuudessaan

¹³⁶ Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 172.

¹³⁷ Koskinen 2004, s. 519.

¹³⁸ Honkasalo 1965, s. 19-20.

¹³⁹ Ks. aiheesta esim. Koskinen 2004, s. 516-518.

¹⁴⁰ Esim. Frände 2012, s. 9.

¹⁴¹ Nuutila 1997, s. 82-84. Ks. aiheesta tarkemmin Nuutila 1996, s. 525-529 ja Nuotio 1998, s. 291-328.

rikoksen subjektiiviseen puoleen, voidaan katsoa lopullisesti murtuneen.¹⁴² Rikosoikeudellisessa keskustelussa on kuitenkin viime aikoina noussut laajemminkin esille kysymys siitä, mitä edellytyksiä tulisi lukea tunnusmerkistön mukaisuuteen ja mitä syyllisyyteen. Uudemmassa oikeuskirjallisuudessa tahallisuus ja tuottamus onkin usein sijoitettu syyllisyyden sijasta osaksi tunnusmerkistön mukaisuutta niin sanottuina subjektiivisina tunnusmerkistökijöinä.¹⁴³

Rikoksen rakennemallilla on merkitystä erityisesti kriminaalipoliittisena työkaluna sekä rikosoikeudelliseen vastuuoppiin liittyvien kysymysten ratkaisumenetelmänä.¹⁴⁴ Kolmiportaisen järjestelmän hyötynä on ensinnäkin se, että se osoittaa eri rikosvastuun edellytysten kriminaalipoliittisen arvosteluperustan. Esimerkiksi Nuutila on katsonut, että tunnusmerkistön mukaisuudessa ja oikeudenvastaisuudessa kyse on teon sosiaalisesta vahingollisuudesta, kun taas syyllisyydessä kyse on tekijän tahdonmuodostuksen moitittavuudesta.¹⁴⁵ Lisäksi kolmiportaisella mallilla on heuristinen tehtävä. Yksittäisen tapauksen rikosoikeudellisessa arvioinnissa tulisi rikosvastuun edellytykset tutkia seuraavassa järjestyksessä: tunnusmerkistön mukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syyllisyys.¹⁴⁶ On järkevää ensin kysyä, onko teko ylipäänsä kielletty ja onko se myös kyseisessä konkreettisesti tapauksessa kielletty. Syyllisyys on rikosvastuun edellytyksistä viimeisellä tasolla, mikä tarkoittaa, että syyllisyyskysymys aktualisoituu ainoastaan, jos tekoa on pidettävä tunnusmerkistön mukaisena ja oikeudenvastaisena. Mitä aikaisemmalla tasolla vastuusta vapautuminen tapahtuu, sitä ”totaalimpi” se on ja sitä pienempi on myös tekijään kohdistuva moraalinen moite.¹⁴⁷

Täysin ongelmattomaksi ei kolmiportainen rikoksen rakennemalli kuitenkaan ole osoittautunut. Kolmiportaisen mallin haasteet liittyvät ennen kaikkea sen soveltamiseen käytännön rikosprosessissa. Perinteinen rikoksen rakennemalli ei ota kantaa siihen, millaiset sen tasojen

¹⁴² Näin myös Lappalainen 2004, s. 149 erit. alaviite 8. On huomattava, että myös Honkasalo erotteli tuottamuksesta objektiivisen ja subjektiivisen puolen, mutta katsoi tuottamuskysymyksen kuitenkin lukeutuvan kokonaan osaksi syyllisyyttä. Honkasalo 1965, s. 142.

¹⁴³ Erityisesti Saksassa vallitsevaksi kannaksi on noussut tahallisuuden sijoittuminen tunnusmerkistön mukaisuuteen syyllisyyden sijasta. Tahallisuus ja tuottamus on sijoitettu osaksi tunnusmerkistön mukaisuutta myös uudemmassa kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa, ks. esim. Frände 2012, s. 9-10 ja Vihriälä 2012, s. 184.. Eräänlainen välimuoto tästä on ns. oppi tahallisuuden kaksoisasemasta, joka korostaa tahallisuuden funktionaalista merkitystä osana sekä tunnusmerkistön mukaisuutta että syyllisyyttä. Ks. tahallisuuden sijoittamisesta rikoksen rakennemalliin tarkemmin Matikkala 2005, s. 45-51.

¹⁴⁴ Ks. Melander 2013, s. 69-70.

¹⁴⁵ Nuutila 1997, s. 81-84.

¹⁴⁶ Esim. Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276, Nuutila 1997, s. 85-86.

¹⁴⁷ Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276.

käytännön vaikutukset suhteessa tuomioistuinprosessiin ovat.¹⁴⁸ Näin ollen rikoksen rakennemallin perusteella epäselväksi jää esimerkiksi se, mitkä rikosvastuun edellytyksistä ja niiden osatekijöistä johtavat syytteen hylkäämiseen ja mitkä taas rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen. Tähän on kiinnittänyt huomiota esimerkiksi Melander, jonka mukaan jo rikoksen rakennemallista tulisi selvyuden vuoksi käydä ilmi, mikä vaikutus on esimerkiksi tunnusmerkistön mukaisuuden puuttumisella tai anteeksiantoperusteen käsillä ololla.¹⁴⁹ Kriittikki on katsoakseni perusteltua, sillä ratkaisumenetelmänä ei rikoksen rakennemallilla ole käyttöä, ellei sen soveltaminen konkreettiseen prosessiin ole selvillä.

Vaikka kolmiportaisen mallin eri osatekijöiden merkityksestä ja suhteesta toisiinsa ei yksimielisyyttä vallitsekaan, voidaan kolmiportaisen mallin kuitenkin yhä sanoa olevan vakiintunut malli rikoksen rakenteen ymmärtämisessä.¹⁵⁰

3.2.2. Kaksijakoinen malli, perinteisen rakennemallin haastaja

Oikeuskirjallisuudessa perinteisesti esitettyä ns. honkasalolaista tunnusmerkistön mukaisuuteen, oikeudenvastaisuuteen ja syyllisyyteen jakautuvaa rikoksen rakennemallia on vakiintuneesti pidetty rikosoikeudellisen vastuuopin lähtökohtana, mutta uudemmassa oikeuskirjallisuudessa rikosvastuuta on lähestytty myös eri näkökulmista.¹⁵¹ Rikoksen rakennetta koskevien oppien voidaankin sanoa olevan murroksessa. Perinteinen kolmiportainen rikoksen rakennemalli on saanut rinnalleen haastajia ja oikeuskirjallisuudessa on viime vuosina esitetty perinteisestä kolmiportaisesta mallista poikkeavia jakoja.

Kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa merkittävimpana perinteisen rikoksen rakennemallin haastajana voidaan pitää Jussi Tapanin ja Matti Tolvasen esittelemää kaksijakoista rikoksen rakennemallia, jossa rikoksen rakenne jaetaan rikosvastuun perustaviin edellytyksiin ja vastuusta vapauttaviin perusteisiin. Rikosvastuun perustavista edellytyksistä käytetään kaksijakoisissa mallissa nimitystä vastuuperusteet ja vastuusta vapauttavista nimitystä vastuuvapausperusteet. Vastuuperusteiden kategoria on periaatteessa yhtenevä kolmiportaisen mallin tunnusmerkistön mukaisuuden kanssa, minkä lisäksi siihen luetaan myös syyksiluettavuus.

¹⁴⁸ Ks. Lappalainen 2004, s. 147-167.

¹⁴⁹ Melander 2013, s. 75.

¹⁵⁰ Melander 2013, s. 74.

¹⁵¹ Rikoksen rakenneoppia ei voidakaan tässä mielessä pitää ainoana keinona kuvata rikosvastuun edellytyksiä. Rikoksen rakennemalleissa kyse on ennen kaikkea rikosvastuun edellytysten kuvaamisesta ja systematisoinnista, jossa on mahdollista painottaa eri osatekijöitä eri tavoin.

Vastuuvapausperusteisiin Tapani ja Tolvanen lukevat ennen kaikkea oikeuttamisperusteet, eli hätävarjelen ja pakkotilan, sekä anteeksiantoperusteet. Näiden lisäksi vastuuvapausperusteisiin lukeutuvat sellaiset itsenäiset elementit kuin voimankäyttöoikeus, yleinen kiinnotto-oikeus ja itseapu, syyntakeisuus ja itsekriminointisuoja.¹⁵²

Tapani ja Tolvanen eivät käytä lainkaan oikeudenvastaisuuden ja syyllisyyden käsitteitä sellaisessa merkityksessä, kuin kolmiportainen rikoksen rakennemalli ne ymmärtää. Oikeudenvastaisuutta ei mallissa käytetä vastuun edellytyksenä, vaan oikeuttamisperusteet on sijoitettu systemaattisessa mielessä vastuusta vapauttavien perusteiden alle. Erityisesti syyllisyyden sijoittaminen osaksi rikoksen rakennemallia on koettu uudemmassa oikeuskirjallisuudessa haasteelliseksi. Tapani ja Tolvanen ovat ratkaisseet asian kaksijakoisessa mallissa luopumalla yhtenäisestä syyllisyyden käsitteestä. He katsovat tahallisuuden osaksi vastuuperusteita, kun taas syyntakeettomuuden ja anteeksiantoperusteet he sijoittavat vastuuvapausperusteiden alle. Tällainen jaottelu on mielestäni varsin looginen, sillä syyntakeettomuus on käytännön oikeusvaikutuksiltaan vastuusta vapauttava peruste, eikä niinkään vastuun edellytys, jollaisena syyntakeisuus kylläkin tulisi nähdä.¹⁵³

Mikäli katsotaan nykyisen rikoslain rakennetta, on helppo huomata yhteneväisyyksiä Tapanin ja Tolvasen kaksijakoiseen rikoksen rakennemalliin. Rikoslain yleisten oppien uudistamisen yhteydessä vastuusäännösten jaottelun lähtökohdaksi otettiin perinteisen kolmijaon sijasta järjestelmä, jossa rikosoikeudelliset vastuusäännöt jaettiin kahteen kategoriaan. Lain esitöiden mukaan rikosoikeudelliset vastuusäännöt ovat jaettavissa vastuun asettaviin positiivisiin sääntöihin, joita kuvastavat RL 3 luvun vastuun edellytykset, sekä vastuun pois sulkeviin sääntöihin, joilla tarkoitetaan RL 4 luvun vastuuvapausperusteita.¹⁵⁴ Lain esitöiden mukaan rikosoikeusjärjestelmän sisäinen ristiriidattomuus voidaan parhaiten turvata pyrkimällä tietynlaiseen systeeminutraalisuuteen. Samalla on haluttu mahdollistaa se, että rikoslain säännökset ovat ymmärrettävissä ja tulkittavissa myös kolmiportaista rakennemallia tuntematta. Hallituksen esityksen mukaan rikoksen rakenteen kolmiportaista jakoa tärkeämpää onkin erottelu vastuun edellytysten ja vastuuvapausperusteiden välillä.¹⁵⁵ Katson, että rikoslain yleisten oppien uudistamisen yhteydessä on haluttu tietyllä tapaa irtautua

¹⁵² Tapani-Tolvanen 2015, s. 3-4.

¹⁵³ Näin myös Frände 2012, s. 8 alaviite 16, joka katsoo, että syyntakeettomuus tulisi esitöissä esitetyn mallin perusteella sisältyä vastuuvapausperusteita koskevaan RL 4 lukuun.

¹⁵⁴ HE 44/2002 vp, s. 9.

¹⁵⁵ HE 44/2002 vp, s. 9.

perinteisestä kolmiportaisesta mallista. Kolmiportaisen jaon sijaan on vastuuopin säännösten systematisointi toteutettu tavalla, jonka tänä päivänä katson vastaavan kaksijakoisen mallin lähtökohtia.¹⁵⁶

Huomattava on, ettei rikoslain systematiikka tässä kohtaa kuitenkaan kaikilta osin ole yhteneväinen kaksijakoisen mallin kanssa, sillä rikosvastuun poistavaksi elementiksi luonnehdittava syyntakeettomuus on sijoitettu vastuuvapausperusteiden sijasta rikosvastuun yleisiä edellytyksiä koskevaan rikoslain 3 lukuun. Pidän lainsäätäjän ratkaisua tältä osin ymmärrettävänä, sillä syyntakeisuuteen liittyvien määrittelyongelmien vuoksi, on laissa haluttu syyntakeisuuden edellytysten sijasta vahvistaa ne perusteet, joiden vallitessa syyntakeisuuden katsotaan puuttuvan.¹⁵⁷ Toisekseen ei myöskään voida sanoa, etteikö perinteisellä kolmiportaisella mallilla olisi enää lainkaan jalansijaa rikoslaissa. On selvää, että rikoslain käsitteet ovat yhä sijoitettavissa perinteiseen kolmijakoon ja ajatuksen tasolla vastuuperusteiden operointi kolmiportaisen mallin avulla on edelleen mahdollista. Kolmiportainen rikoksen rakennemalli on tunnistettu myös rikoslain yleisten oppien uudistamista koskevassa hallituksen esityksessä¹⁵⁸, ja saa näin vahvaa institutionaalista tukea lainsäädännöstä.

Kaksijakoisella mallilla on kuitenkin tietyt vahvuutensa, jotka asettavat sen selvään etulyöntiasemaan kolmiportaiseen malliin nähden. Kaksitasoisen mallin merkitys korostuu siinä, missä nopeasti kehittyvä rikosoikeusjärjestelmä ei kaikilta osin enää saa tukea kolmiportaisesta rikoksen rakennemallista. Oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa kehittyä jatkuvasti kirjoittamattomia vastuuvapausperusteita, joiden oikeusvaikutus muodostuu yksinomaan niihin liitettävistä sisällöllisistä argumenteista.¹⁵⁹ Kaksitasoisen malli kykenee kattamaan tällaiset lakiin kirjaamattomatkin perusteet sillä se jakaa vastuuperusteet tasoihin nimenomaan niiden oikeusvaikutuksen perusteella. Kaksitasoisessa mallissa osatekijöiden sijoitus rikoksen rakenteeseen määräytyy ennen kaikkea niiden tosiasiallisen sisällön perusteella, mikä vastaa parhaiten myös käytännön oikeustodellisuutta.

¹⁵⁶ Vrt. Melander 2013, s. 74.

¹⁵⁷ HE 44/2002 vp, s. 46. Toisaalta en näe estettä sille, miksei asiaa olisi voitu toteuttaa myös yksinkertaisesti pykäläviittauksella, mikäli syyntakeettomuussäännös olisi sijoitettu esimerkiksi juuri vastuuvapausperusteita koskevaan rikoslain 4 lukuun.

¹⁵⁸ Lainsäätäjä on ainakin osittain omaksunut kolmiportaisen rikoksen rakennemallin periaatteet myös rikoslain yleisiä oppeja koskevien säännösten uudistamisen yhteydessä. Vaikka yleisten oppien uudistuksen tavoitteena onkin lainsäätäjän mukaan ollut systeeminuutraalius, voidaan hallituksen esityksen perustelujen nähdä heijastelevan kolmiportaisen mallin peruskategorioita, erityisesti vastuuedellytysten osalta. Ks. HE 44/2002 vp, s. 9, 16 ja 99-100.

¹⁵⁹ Melander 2016, s. 104. Melanderin mukaan esimerkiksi poliisi peitotoimintaan liitettävien erilaisten vastuusta vapauttavien perusteiden asema voi tulevaisuudessa tulla pohdittavaksi.

Toisaalta kaksijakoinen malli jää tässä kohtaa myös hyvin suurpiirteiseksi. Esimerkiksi Melander on pitänyt mallin heikkoutena sitä, ettei se kykene erittelemään eri vastuuvapausperusteiden eroavaisuuksia samalla tavalla kuin kolmiportainen malli. Tämä näkyy erityisesti rikosoikeudelliselta merkitykseltään hyvin erilaisten oikeuttamisperusteiden ja anteeksiantoperusteiden kohdalla.¹⁶⁰ Kritiikki on mielestäni tässä kohtaa perusteltua, sillä vastuusta vapautuminenkin voi tapahtua eri tasoilla.¹⁶¹ Esimerkiksi oikeuttamisperusteet vapauttavat rikosoikeudellisesta vastuusta kokonaan, kun taas anteeksiantoperusteet merkitsevät vain rangaistusvastuusta vapautumista. Toisinaan systeemin avoimuus voi kuitenkin olla yksityiskohtaista sääntelyä parempi ratkaisu, sillä näin vältetään liiallinen sitoutuminen teoreettisiin rikosoikeudellisiin konstruktioihin, jotka jatkuvasti ovat alttiina muutoksille. Kaksijakoisen mallin joustavuus tekee siitä erityisen käyttökelpoisen tilanteessa, jossa kirjoitettu laki ei pysy nopean oikeuskehityksen perässä.

Kaksijakoista rikoksen rakennemallia voidaan puoltaa myös käytännön tuomioistuintoiminnan kannalta. Perinteisesti vastuuedellytysten tutkimisen järjestyksen on oikeuskirjallisuudessa katsottu pitkälti noudattelevan kolmiportaista mallia; tuomioistuin tutkii ensin tunnusmerkistön mukaisuuden alle luettavat rikosvastuun edellytykset, sitten oikeudenvastaisuuden ja vasta viimeisenä syyllisyyden.¹⁶² Tuoreemmassa oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin katsottu, että rikoslainkäytön todellisuutta parhaiten vastaa järjestys, jossa tutkitaan samanaikaisesti täyttääkö teko tietyn tunnusmerkistön edellytykset sekä onko syytetty toiminut tahallisesti tai tuottamuksellisesti.¹⁶³ Käytännössä prosessuaalisesti järkevintä olisi edetä siten, että ensin tutkitaan rikosoikeudellisen vastuun edellytyksien täytyminen ja vasta sitten pohditaan, onko käsillä jokin vastuusta vapauttava seikka. Tällaiseen systematiikkaan kaksijakoinen rikoksen rakennemalli soveltuu nähdäkseni kolmiportaista mallia paremmin.

¹⁶⁰ Melander 2013, s. 77.

¹⁶¹ Esimerkiksi Melander jakaa vastuun poistavat perusteet kahteen kategoriaan: vastuun laajasti poistaviin perusteisiin kuuluisivat tunnusmerkistön mukaisuuden poistavat perusteet sekä oikeuttamisperusteet, kun taas vastuun suppeasti poistavat perusteet pitäisivät sisällään anteeksiantoperusteet ja sellaiset henkilökohtaiset vastuuvapausperusteet, joiden vaikutus rajoittuu vain tiettyyn henkilöön. Melander 2013, s. 88. Nähdäkseni tällainen jaottelu voisi olla hyvinkin käyttökelpoinen lisäkategoria vastuuvapausperusteiden sisällä.

¹⁶² Näin esim. Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276, Frände 2012, s. 9.

¹⁶³ Ks. Tapani-Tolvanen 2015 s. 5 ja Melander 2016, s. 77. Samaa mieltä järjestyksestä on myös Frände, joka tästä syystä lukee tahallisuuden ja tuottamuksen osaksi tunnusmerkistön mukaisuutta syyllisyyden sijaan. Frände 2012, s. 8.

Kaksijakoinen malli on merkittävä muutos rikosoikeudessa vahvan aseman saavuttaneeseen kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin. Kaksijakoisen mallin voidaankin katsoa tarkoittavan jonkin asteista irtautumista rikosoikeudessa perinteisesti vahvoista saksalaisista vaikutteista ja lähentymistä angloamerikkalaisen rikosoikeuden kanssa.¹⁶⁴ Kolmiportaisella mallilla on historian saatossa ehdottomasti ollut paikkansa vastuuopin kulmakivenä, staattisen rikoksen rakennemallin ylläpitäminen nykypäivänä on osoittautunut haastavaksi. Nopeasti muuttuvan oikeusjärjestelmän tarpeiden edessä on myös rikosoikeuden oppien kyettävä mukautumaan tulevaan oikeuskehitykseen. Katson, että kaksijakoinen rikoksen rakennemalli, jossa vastuuperusteet jaetaan tasoihin niiden tosiasiallisten oikeusvaikutusten perustella, vastaa myös paremmin käytännön oikeustodellisuutta. Pidän kaksijakoista mallia kolmiportaista mallia perustellumpana myös siksi, että se ratkaisee syyllisyyskäsitteeseen liittyvät ongelmat, kuten tulen myöhemmin tässä tutkielmassa osoittamaan.

3.3. Syyntakeettomuus osana syyllisyyttä

Muinaisenglantilainen sankarirunoelma Beowulf mainitsee tarinan geatien kuninkaan Hrethelin pojasta Haetchynista, joka tarkoituksettomasti surmasi veljensä siten, että hänen harhaan ampumansa nuoli aiheutti tämän kuoleman. Kansantarinassa tekoa pidettiin kauhistuttavana syntinä, verokostoa surmaajalle vaativana tekona, jonka johdosta kuninkaan poika oli hirtettävä.¹⁶⁵ Oikeuskehityksen varhaisimmissa vaiheissa, ei syyllisyydellä ollut osaa eikä arpa rangaistuksen oikeuttamisessa, vaan aiheutettu oikeudenloukkaus oli hyvitetty riippumatta tekijän suhtautumisesta tekoonsa.

Sittemmin on rikoskäsitteeseen muotoutunut kattamaan tekijän syyllisyyden. Pelkkä teon ulkoinen vääräys ei voi johtaa tekijän rankaisemiseen, vaan lisäksi teon on osoitettava tekijässään paheksuttavaa menettelyä. Rangaista voidaan vain sellaista henkilöä, jota voidaan moittia teon johdosta. Nykyaikainen rikosoikeudellinen syyllisyyskäsite muodostuu kahdesta edellytyksestä. Ensinnäkin syyllisyysmoite voidaan kohdistaa tekijään vain, mikäli hän täyttää tietyt henkistä kypsyyttä ja terveydentilaa koskevat vähimmäisvaatimukset. Toisekseen

¹⁶⁴ Melander on nostanut esiin kysymyksen Tapanin ja Tolvasen rikoksen rakennemallin suhteesta angloamerikkalaiseen rikosoikeuteen. Melander 2013, s. 76-77. Angloamerikkalaisessa rikosoikeudessa vallitsevana kantana on kaksiportainen rikoksen rakennemalli, jonka osatekijöinä on *actus reus*, joka viittaa teon rikosoikeudelliseen arvioon (tunnusmerkistönmukaisuuteen) ja *mens rea*, joka viittaa tekijän suhtautumiseen tekoon. Ks. aiheesta laajemmin esim. Ashworth 2009, s. 136 ja Fletcher 2007, s. 43-46.

¹⁶⁵ Beowulf, s. 124.

edellyttää syyllisyysmoite tekijältä tiettyä subjektiivista suhtautumista tekoon. Ensimmäinen edellytys kuvaa tekijän syyntakeisuutta, toinen syyksiluettavuutta.

Syyllisyyskäsitteen varsinaisesta sisällöstä ei vallitse oikeuskirjallisuudessa yksimielisyyttä. Syyllisyyden käsite on vuosien varrella saanut useita erilaisia tulkintoja, joissa niin syyllisyyden kuin sen ainesosienkin painoarvo ja merkitys ovat vaihdelleet. Tärkeää on lisäksi havaita, että syyllisyys prosessuaalisessa mielessä tarkoittaa usein osittain eri asiaa kuin syyllisyys rikoslainopillisessa mielessä. Oikeuskirjallisuudessa syyllisyydestä puhutaan rikoksen rakenneopin osatekijänä, jolloin viitataan tyypillisesti subjektiiviseen moitearvosteluun rikosvastuun edellytyksenä.¹⁶⁶ Sen sijaan prosessuaalisessa syyllisyydessä on kyse tuomioistuimessa todetusta syyllisyydestä tiettyyn rikokseen.¹⁶⁷ Syyllinen tekijä tuomitaan rikoksesta, syytön taas vapautetaan. Syyllisyydestä voidaan puhua myös yleiskielen mukaisessa merkityksessä. Tällöin voidaan syyllisyyden luonnehtia olevan esimerkiksi tietoisesti tapahtuvaa väärin toimintaperiaatteiden mukaista käyttäytymistä.¹⁶⁸

Ensimmäiset rikoksen subjektiivista syyllisyyttä käsittelevät teoriat syntyivät 1800-luvulla klassisen koulukunnan ajatuksista. Koulukunnan luoja Paul Feuerbach johti rikoskäsitteen yksilön tahdonvapaudesta. Rikosoikeudellisesti merkittävät ja lainvastaiset teot edellyttivät vapaata tahtoa, sillä vain vapaat teot ovat sellaisia, joista meitä voidaan pitää vastuullisena. Myös syyksiluettavuus ja sen edellytyksenä oleva syyntakeisuus olivat johdettavissa vapaasta tahdosta.¹⁶⁹ Sittemmin syyllisyyskäsitteeseen alkoi saada vaikutteita myös sosiologisen koulukunnan eli naturalistien opeista, joissa pyrittiin syyllisyyskäsitteen häivyttämiseen, katsomalla syyksiluettavuuden merkitsevän asiallisesti syyllisyyttä. Naturalistit katsoivat klassikkojen tapaan syyntakeisuuden olevan syyksiluettavuuden edellytys, mutta eivät pitäneet syyntakeisuutta vapaan tahdon elementtinä, vaan yksilön toimintakykynä suhteessa tekoon.¹⁷⁰

Lähestyttäessä 1900-luvun puolta väliä, nousi rikosoikeudelliseen keskusteluun Brynolf Honkasalon edustama klassisesta koulukunnasta vaikutteita saanut ns. normatiivinen

¹⁶⁶ Ks. Syyllisyyden eri merkityksistä Melander 2008, s. 290, Nuutila 1997, s. 76. ks. Myös Lappi-Seppälä 1987, s. 281, alaviite 17.

¹⁶⁷ Syyllistyminen rikokseen tarkoittaa tällöin sitä, että henkilö on tehnyt rikoksen tavalla, joka täyttää rikosvastuun kaikki yleiset ja erityiset edellytykset. Nuutila 1997, s. 76.

¹⁶⁸ Frände 2012, s. 167.

¹⁶⁹ Utriainen 1984, s. 17-18; Keisu – Wagner-Prenner 1987, s. 31-32; Forsman 1930, s. 63.

¹⁷⁰ Utriainen 1984, s. 69-71.

syällisyyskäsitys, joka on Suomessa säilynyt pitkälti vallitsevana kantana aina tähän päivään asti. Honkasalo katsoi syällisyyden kuuluvan rikoksen subjektiiviseen puoleen, erotuksena rikoksen objektiivisesta oikeudenvastaisuudesta. Honkasalon mukaan syällisyyttä ei tullut nähdä ainoastaan psykologisena tosiasiallisena olotilana, vaan syällisyys sisälsi myös tämän olotilan normatiivisen arvostamisen. Honkasalo jakoi syällisyyden syyksiluettavuuteen, syyntakeisuuteen ja normatiiviseen ainesosaan, jota nykypäivänä vastaavat lähinnä anteeksiantoperusteet. Syällisyyden ainesosaksi katsottavan syyntakeisuuden Honkasalo näki henkilökohtaisina ominaisuuksina, jotka tekevät normin mukaisen suhtautumisen mahdolliseksi.¹⁷¹

Klassisen koulukunnan edustaman vapaan tahdon idea on edelleen vallitsevan syällisyyskäsityksen taustalla. Erityisesti tämä näkyy syällisyysperiaatteen sisältämän toisintoimimismahdollisuuden käsitteessä. Rikosvastuun perustavina vapaina tekoina voidaan pitää sellaisia tekoja, joiden osalta tekijällä olisi ollut vapaus toimia toisin.¹⁷² Oikeustieteessä onkin esitetty näkemyksiä, joiden mukaan syällisyyden ydin muodostuu juuri toisintoimimismahdollisuudesta.¹⁷³ Syällisyysperiaatteen on katsottu saavan ydinsisältönsä ennen kaikkea tahallisuudesta, mutta myös syyntakeettomuuden syällisyyden poissulkevaa vaikutusta on oikeuskirjallisuudessa perusteltu sillä, että syyntakeettomalta on tekoa tehdessään puuttunut rationaalinen mahdollisuus toimia toisin.¹⁷⁴

Esimerkiksi konformiteettiperiaatteessa toisintoimimismahdollisuus on määritelty siten, että syällisyys puuttuu henkilöltä, jolla ei ole ollut kykyä tai tilaisuutta toimia lain mukaisesti. *Kyky* toimia lain vaatimalla tavalla puuttuu esimerkiksi tilanteessa, jossa henkilö ei psykisen häiriötilan takia kykene kontrolloida käyttäytymistään. Kun tekijältä puuttuu *tilaisuus* toimia lain mukaisesti, ei tekijä joko ymmärrä mitä on tekemässä tai mitkä ovat hänen tekonsa seuraukset tai ymmärrä tekonsa lainvastaisuutta. Syyntakeettomuuden on oikeuskirjallisuudessa katsottu merkitsevän tällaisen kyvyn tai tilaisuuden puuttumista, sillä syyntakeettoman kohdalla kyse on juuri siitä, että tältä puuttuu kyky kontrolloida käyttäytymistään tai ymmärtää tekonsa tosiasiallista luonnetta tai oikeudenvastaisuutta.¹⁷⁵ Jareborg ei kuitenkaan itse ole lukenut syyntakeettomuutta konformiteettiperiaatteen mukaisen

¹⁷¹ Honkasalon normatiivisesta syällisyyskäsityksestä laajemmin ks. Honkasalo 1967, s. 9-19.

¹⁷² Toisintoimivapaudesta ja sen määrittelyn ongelmista laajemmin, ks. Hyttinen 2015, s. 350-381.

¹⁷³ Lappi-Seppälä 1987, s. 283. Ks. aiheesta laajemmin myös Melander 2008, s. 290-291.

¹⁷⁴ Hyttinen 2015, s. 336.

¹⁷⁵ Ks. esim. Melander 2016, s. 208.

toisintoimismahdollisuuden puuttumisen tilanteisiin.¹⁷⁶ Katson kuitenkin Jareborgin näkemysten johtuvan nimenomaan siitä, että Ruotsissa syyntakeettomien katsotaan voivan syyllistyä rikokseen, eikä syyntakeettomuutta näin ollen ole liitetty tekijän syyllisyyteen.¹⁷⁷

Syyllisyys voi toimia paitsi rikosoikeudellisen vastuun poistavana tai sitä rajoittavana tekijänä, myös vastuuta mittaavana tekijänä.¹⁷⁸ Tässä suhteessa merkityksellistä on ennen kaikkea tekijän menettelyyn liitettävän moitittavuuden aste. Nykyisin syyllisyydellä viitataan ennen kaikkea teon johdosta tekijään kohdistettavaan moitearvosteluun.¹⁷⁹ Syyllisyysmoite voi lieventyä esimerkiksi tilanteessa, jossa tekijä on toiminut pakottavien olosuhteiden alaisena. Tällöin ei tekijän menettelyä voida pitää yhtä moitittavana kuin normaalissa tilanteessa. Moitearvostelua voidaan kuitenkin ylipäänsä kohdistaa ainoastaan sellaiseen tekijään, joka täyttää tietyt kognitiiviset vähimmäisvaatimukset.¹⁸⁰ Mielenterveydellisestä sairaudesta tai poikkeavuustilasta kärsivä ei tällaisia vähimmäisvaatimuksia täytä, joten moitearvostelun kohdistaminen syyntakeettomaan ei ole mielekäästä. Syyntakeetonta ei voida moittia teostaan, sillä tältä on puuttunut kyky ymmärtää tekonsa merkitys tai kontrolloida käyttäytymistään ja näin ollen myös toisintoimimismahdollisuus.¹⁸¹

¹⁷⁶ Syyntakeettomuudessa ei ole Jareborgin mukaan kyse *kyvyn* puuttumisesta. Hän huomauttaa, että Ruotsin rikoslaissa esiintyy paljon tilanteita, joissa tekijän psyykinen häiriötila vaikuttaa hänen kontrollikykyynsä ilman, että asialla olisi relevanssia rikokseen syyllistymiselle. Myöskään *tilaisuuden* puuttuminen ei Jareborgin mukaan kata syyntakeettomuutta. Jareborgin mukaan tilanne, jossa tekijältä puuttuu ymmärrys siitä, mitä hän on tekemässä, on identtinen tahallisuuden puuttumisen kanssa. Sen sijaan tietämättömyys teon oikeudenvastaisuudesta olisi Jareborgin mukaan oikeudellisesti relevantti lähinnä rikoslain kielloerehdystä muistuttavissa tilanteissa. Jareborg 1994, s. 194-196. Samoin asiaa on tulkinnut Nuutila, ks. Nuutila 1996, s. 531.

¹⁷⁷ Jareborg onkin huomauttanut, että Ruotsin oikeuden mukaan syyntakeettomuudessa ei ole kyse konformiteettiperiaatteen tarkoittamasta syyllisyyden poissulkevasta toisintoimimismahdollisuuden puutteesta. Jareborgin mukaan syyntakeettomuus ei tarkoita, etteikö tekijä olisi tehnyt rikosta, vaan ainoastaan rajoittaa mahdollisten seuraamusten käyttöä. Tämä onkin ruotsin rikosoikeudessa vallitseva tulkintatapa (BrB 30:6). Jareborg 1994, s. 195.

¹⁷⁸ Hannula 1977, s. 98.

¹⁷⁹ Moitearvostelun lähtökohtana on ns. tekosyyllisyys, tekijäsyyllisyyden sijasta. Tämä tarkoittaa, että arvostelun kohteena ovat vain sellaiset seikat, jotka ovat ilmenneet konkreettisesta teosta, eivätkä esimerkiksi tekijän persoonallisuus ja elämäntavat yli sen, mitä teosta ilmenee, kuulu syyllisyyсарvostelun piiriin. Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 139

¹⁸⁰ Aikaisemmin syyllisyys hahmotettiin subjektiiviseksi tosiasiaksi, joka korosti tekijän yksilöllistä mahdollisuutta toimia tosiasiallisessa tilanteessa toisin. Oikeuskirjallisuudessa on sittemmin irtauduttu tällaisesta tekijän yksilöllisestä, tosiasiallisesta toisintoimimismahdollisuutta kuvaavasta subjektiivisesta syyllisyydestä ja siirrytty tekijän tahdonmuodostuksen normatiiviseen arvosteluun, joka sisältää eräänlaisen vertailun siihen, mitä tekijältä katsotaan voitavan edellyttää. Ks. aiheesta tarkemmin Nuutila 1991, s. 178-196.

¹⁸¹ Voimme toisaalta kysyä, vaikuttaako syyntakeettoman oma käsitys omasta syyllisyydestään hänen vastuuseensa? Erityisen haastavia syyllisyyskysymyksen kannalta ovat tilanteet, joissa henkilö kuvittelee olevansa oikeutettu rikkomukseen lain yläpuolelle nousevan käskyn takia. Havainnollistava esimerkki tilanteesta on kuuluisa Hadfield -tapaus, jossa James Hadfield yritti salamurhata kuninkaan täyttääkseen korkeamalta taholta saamansa jumalallisen käskyn tulla Brittiläisen hallinnon tappamaksi. Tapauksesta on kirjoittanut esim. Richard Moran. Ks. Moran 1985, s. 492-496. Tällaisessa tilanteessa, jossa syytetty väittää tehdyn rikoksen olevan oikeutettu, voidaan hänen tavallaan katsoa myöntävän syyllisyytensä. Ks. Brudner 2009 s. 85.

Perinteiseen kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin nojautuvassa oikeuskirjallisuudessa on jo pitkään vallinnut lähes yksimielinen näkemys syyntakeisuudesta syyllisyyden ainesosana.¹⁸² Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että sekä toisintoimimismahdollisuuden että moitearvostelun näkökulmasta on selvää, että sellaista henkilöä, joka ei kykene säätelemään toimintaperiaatteitaan, ei voida pitää syyllisenä. Syyntakeisuuden osana syyllisyyttä on katsottu saavan vahvaa tukea nimenomaan syyllisyysperiaatteesta ja siihen palautuvista toisintoimimismahdollisuuden ja moitittavuuden vaatimuksista. Myös lain esitöissä on kriminaalipoliittisena lähtökohtana pidetty syyntakeettomuuden kytkemistä osaksi syyllisyysarvostelua ja syyllisyysperiaatetta.¹⁸³ Esitöiden mukaan ”laajasti ymmärretty” syyllisyysvaatimus sisältää syyntakeisuuden ja arvion tekijän menettelyn moitittavuudesta.¹⁸⁴

Oikeuskirjallisuudessa vakiintunut kanta syyntakeisuudesta syyllisyyden ainesosana merkitsee samalla myös sitä, ettei syyntakeettoman ole katsottu voivan ylipäänsä syyllistyä rikokseen.¹⁸⁵ Tämä johtuu siitä, että syyllisyyttä pidetään rikoksen rakennemallin mukaisesti yhtenä rikoksen syntyedellytyksistä. Taustalla on perinteinen rikos -käsitteen määritelmä, jonka mukaan rikos on tunnusmerkistön mukaisesti oikeudenvastainen tekijässään syyllisyyttä osoittava teko. Tämä tarkoittaa, ettei rikosta voi olla käsillä ilman syyllisyyttä. Myös lainsäätäjät omaksuneet vastaavan tulkinnan rikoskäsitteestä ja nojautunut tässä kohtaa kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin. Lain esitöissä rikoksen käsillä olon on katsottu edellyttävän syyllisyyden käsillä oloa, mistä johtuen syyntakeettoman tekoa ei voida pitää rikoksena.¹⁸⁶ Sekä oikeuskirjallisuudessa että lain esitöissä on näin ollen omaksuttu

¹⁸² Ks. esim. Honkasalo 1967, s. 25; Frände 2012, s. 168; Nuutila 1997, s. 76-79; Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276.

¹⁸³ HE 44/2002 vp, s. 46.

¹⁸⁴ Se, mitä menettelyn moitittavuudella tässä yhteydessä tarkoitetaan, jää esitöiden perusteella epäselväksi. Moitittavuuden voitaisiin katsoa viittaavan syyksiluettavuuteen, joka on vakiintuneesti ymmärretty syyllisyysvaatimuksen pääelementiksi syyntakeisuuden ohella. HE 44/2002 vp, s. 9.

¹⁸⁵ Ks. Frände 2012, s. 168. Matikkala 2010, s. 98., Tapani 2008 s. 885. Samoin myös Sahavirta, joka toteaa, että vaikka syyntakeettoman teko on tunnusmerkistön mukainen ja oikeudenvastainen, rangaistusvastuun olennainen perusedellytys puuttuu eikä tekoa voida siksi perusteisessa mielessä kutsua rikokseksi. Sahavirta 2008, s. 331. Myöskään Ruotsissa ei syyntakeettoman tekoa aikaisemmin pidetty rikoksena. Syyntakeisuudesta rikosvastuun edellytyksenä kuitenkin luovuttiin BrB:n myötä, ja nykyään myös syyntakeettomien voidaan katsoa syyllistyvän rikoksiin. Ks. Nils Jareborg 2001 s. 359.

¹⁸⁶ HE 44/2002 vp, s. 9. Lain perusteluja voidaan kritisoida tässä kohtaa sisäisistä ristiriitaisuuksista. Esitöiden mukaan rikoslaissa on yhtäältä nimenomaan pyritty irrottamaan rikoksen rakenteen kolmijaosta toteuttamalla systeemin neutraali vastuun edellytyksiin ja vastusta vapauttaviin perusteisiin jakautuva malli. Toisaalta rikosoikeudellisen vastuun edellytysten täytyminen on samalla sidottu kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaisiin rikoksen syntyedellytyksiin. Katson, että rikoslain systematiikka on näin ollen ainakin näennäisesti irrotettu kolmiportaisesta rikoksen rakennemallista, mutta tosiasiaa perinteinen rakennemalli on uudistuksien omaksuttu vastuun lähtökohdaksi sitomalla rikoskäsite kolmiportaisen mallin mukaiseen syyllisyysvaatimukseen.

kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin perustuva rikoskäsitys, jonka perusteella syyntakeettoman tekoa voida puuttuvan syyllisyyden takia pitää rikoksena.

Syyntakeisuuden suhteesta syyllisyyteen onkin esitetty myös toisen suuntaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Inkeri Anttila ja Olavi Heinonen ovat katsoneet, ettei syyntakeettoman rankaisematta jättäminen perustu niinkään syyllisyyden poistaville näkökohdille, vaan syyntakeettonta henkilöä koskevaan poikkeukselliseen säännöstyön.¹⁸⁷ Tulkitsen Anttilan ja Heinosen näkemystä siten, että he katsovat syyntakeettomankin voivan syyllistyä rikokseen, mutta syyntakeettomuuden perusteella tekijä vapautetaan rangaistusvastuusta erityisen säännöstyön nojalla. Näin käsitettynä ei syyllisyydekäsitys ei pitäisi sisällään lainkaan tekijän syyntakeisuutta. Anttilan ja Heinosen näkemys johtaa mielestäni tulkintaan, jossa syyntakeisuutta tulisi pitää jonkinlaisena kykynä olla rangaistusvastuussa, sen sijaan, että se kyse olisi syyllisyyden edellytyksestä.¹⁸⁸ Heinonen ja Anttila ovatkin esittäneet syyntakeisuuden kykynä olla rikosoikeudellisessa vastuussa.¹⁸⁹

Heinosen ja Anttilan näkemys muistuttaa ajatusta tekijän rangaistuskelpoisuudesta, eli kyvystä olla järkevässä merkityksessä rangaistuksen kohteena.¹⁹⁰ On totta, että syyntakeettomien vastuuvapauden yhtenä perusteluna voidaan käyttää rangaistuksen epätarkoituksenmukaisuutta syyntakeettoman henkilön kohdalla: rikosoikeudellinen rangaistus ei ole mielekäs seuraamus tilanteessa, jossa syyllinen tarvitsisi lähinnä hoidollista tukea. Myös rangaistukseen liitettävä preventiovaikutus olisi syyntakeettoman tapauksessa hyödytön – eihän syyntakeeton ole kyennyt säätelemään omaa käyttäytymistään aikaisemminkaan. Rangaistavuus vaatii näin ollen kohteeltaan erityisiä ominaisuuksia, joiden jäädessä täyttymättä, jäävät myöskin rangaistuksella tavoiteltavat vaikutukset saavuttamatta. Koska syyntakeettomat tekijät eivät ainakaan ”järkevässä merkityksessä” kykene olemaan rangaistuksen kohteena, ei heitä näin ollen voisi pitää rangaistuskelpoisina. Ongelmaksi tällaisessa ajattelumallissa

¹⁸⁷ Anttila – Heinonen 1977, s. 106, 132-133. Anttila ja Heinonen ovat tästä huolimatta, ainakin systemaattisesti, lukeneet syyntakeisuuden osaksi syyllisyyttä. Esimerkiksi Hannula ja Lappi-Seppälä ovat tulkinneet tällaisen näkemyksen merkitsevän syyllisyyden hahmottamista arvovapaana käsitteenä, jolloin moitetta ei liitetä tekijän syyllisyyteen, vaan vasta rangaistukseen. Ks. Hannula 1977, s. 100. Ks. myös Lappi-Seppälä 1987, s. 475.

¹⁸⁸ Saman tyyppisestä ajattelusta on viitteitä myös Forsmanin syyntakeisuuskäsityksessä. Forsman käsitti syyntakeisuuden sellaisiksi tekijän ominaisuuksiksi, jotka mahdollistavat teon syyksi lukemisen hänelle. Forsman tosin piti syyntakeisuutta edellytyksenä rikosoikeudelliselle vastuulle, eikä ainoastaan rangaistusvastuulle. Ks. Forsman 1930 s. 63-65.

¹⁸⁹ Anttila – Heinonen 1977, s. 106, 132-133.

¹⁹⁰ Ks. rangaistuskelpoisuuden määrittelystä, Lappi-Seppälä 1987, s. 475.

muodostuu kuitenkin se, että rangaistuskelpoisuuden arvioinnissa ratkaisevaa on tuomiohetken tilanne, eikä teko hetken tilanne, kuten rikoslain syyntakeettomuussäännös edellyttää.

Syyntakeisuuden mieltäminen kykynä olla rikosoikeudellisessa vastuussa olisi myös ristiriidassa lainsäätäjän omaksuman lähtökohdan kanssa, jonka mukaan syyntakeisuus tulisi nähdä ennemmin syyllisyysarvostelun osana, eikä niinkään tekijän ominaisuutena, joka tulisi ottaa huomioon rangaistuksen käyttäytymistä ohjaavaa vaikutusta harkittaessa.¹⁹¹ Anttilan ja Heinosen käsitys syyllisyydestä on ristiriidassa lain esitöiden kanssa myös siksi, että esitöiden mukaan syyntakeisuussääntelyn painopiste kansallisessa lainsäädännössämme on ollut moraalisisilla syyllisyysnäkökohdilla, joissa korostuu tekijään kohdistettava moitearvostelu. Näin ollen on selvää, ettei syyntakeisuuden eikä sen enempää moitearvostelukaan irrottaminen syyllisyysarvostelusta vastaa lainsäätäjän tarkoitusta.

4. NÄKÖKULMIA SYYNTAKEISUUDEN SYSTEMATISOINTIIN

4.1. Syyntakeisuus rikosvastuun yleisenä edellytyksenä

Rikoslain systematiikassa luku 3 käsittelee rikosvastuun yleisiä edellytyksiä. Rikosvastuun yleisissä edellytyksissä on kyse perusteista, joiden nojalla henkilön voidaan katsoa syyllistyneen laissa rangaistavaksi säädettyyn tekoon.¹⁹² Rikoslain mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on syyntakeisuus, 15 vuoden ikä sekä teon syyksiluettavuus eli tahallisuus tai tuottamus. Lisäksi 3 luvussa säädetään laillisuusperiaatteesta, rikossäännösten ajallisesta soveltuvuudesta sekä laiminlyönnin rangaistavuudesta.

Syyntakeisuudesta säännellään rikoslain 3 luvun 4 §:ssä yhdessä rikosoikeudellisen vastuukärajan kanssa. Vastuukäraja on perinteisesti ymmärretty käsitteellisesti osaksi syyntakeisuutta. Lain esitöiden mukaan syyntakeisuusedellytyksen lähtökohtana on ajatus, jonka mukaan rikosoikeudellinen vastuu edellyttää tekijältä sekä riittävää henkistä kypsyyttä että psyykkistä terveydentilaa koskevien vähimmäisvaatimusten täyttymistä. Näin ollen syyntakeisuus edellyttää ensinnäkin tiettyä henkistä kypsyyttä, jonka vain riittävä ikä voi tuoda mukanaan. Tämä tarkoittaa, että rikosoikeudellisen ikärajan alle jäävät tekijät ovat aina

¹⁹¹ HE 44/2002 vp, s. 46. Joskin lain esitöissä yhtenä vastuuvapautta puoltavana tekijänä esiin on tuotu myös rangaistuksen epätarkoituksenmukaisuus syyntakeettoman kohdalla. Ks. aiheesta laajemmin Lappi-Seppälä 1987, s. 475-476.

¹⁹² Tapani 2011, s. 3.

syyntakeettomia. Toisekseen syyntakeiselta tekijältä, oli hän sitten alle 15 vuotias tai ei, edellytetään riittävää psyykkistä terveyttä.¹⁹³ Esitöiden mukaan syyntakeisuuden kriteerit koskevat siten yhtäältä tekijän ikää ja toisaalta hänen mielentilaansa.

Vaikka syyntakeisuuden on lain esitöissä katsottu sisältävän sekä riittävän henkisen iän, että psyykkisen terveyden, mainitsee RL 3:4 nykyään erikseen sekä syyntakeisuuden että vastuikärajan. Säännöksen mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on teon hetkellä täyttänyt 15 vuotta ja on syyntakeinen. Yleisten oppien uudistamisen yhteydessä vastuikäraja ja syyntakeisuus erotettiin käsitteellisesti toisistaan. Esitöiden mukaan uudistuksen taustalla oli havainto siitä, ettei rikosoikeudellisen vastuikärajan käsitteellistäminen osaksi syyntakeisuutta ollut enää kovinkaan mielekäs ratkaisu käsitteiden eriytyneiden merkitysten vuoksi.¹⁹⁴ Erottamalla vastuikäraja käsitteellisesti syyntakeisuudesta, haluttiin myös korostaa, ettei alaikäisyydestä johtuva syyntakeettomuus useinkaan merkitse täydellistä vastuusta vapautumista nuorten rikosentekijöiden kohdalla.¹⁹⁵ Nykyisessä rikoslain syyntakeisuussäännöksessä syyntakeisuudella viitataan nimenomaan psyykkistä terveydentilaa koskeviin edellytyksiin. Käytännössä kuitenkin myös oikeuskirjallisuudessa ja -käytännössä on pakko operoida erillisillä käsitteillä, jolloin syyntakeisuudella viitataan nimenomaan tekijän psyykkiseen terveyteen, ei ikään.¹⁹⁶

Käsitteiden eriytymisestä huolimatta, on lainsäätäjät päättänyt sijoittaa syyntakeisuuden ja vastuikärajan edelleen saman pykälän alle RL 3:4:ään. Mikäli ajatellaan syyntakeisuutta ja 15 vuoden ikää koskevien edellytysten taustalla olevia sääntelytarpeita, on rinnastus selvä; molemmilla edellytyksillä pyritään sulkemaan rikosoikeudellisen vastuun ulkopuolelle sellaiset henkilöt, joilla ei ole ollut kykyä tai mahdollisuutta toimia lainmukaisesti.¹⁹⁷ Syyntakeisuutta ja rikosoikeudellista vastuikärajaa voidaan kuitenkin nykyään pitää toisistaan riippumattomina, itsenäisinä rangaistusvastuun edellytyksinä.¹⁹⁸ Koska vastuikäraja on

¹⁹³ HE 44/2002 vp, s. 46.

¹⁹⁴ Lain esitöissä todetaan, että ”kysymys syyntakeisuudesta yhdistetään tavallisesti juuri kysymykseen syytetyn mielenterveydestä, olkoonkin, että valtaosa syyntakeettomuuden vuoksi rankaisematta jäävistä teoista perustuu ikäraja koskevien säännösten soveltamiseen.” HE 44/2002 vp, s. 46.

¹⁹⁵ Vaikka rangaistusvastuu sulkeutuukin pois alle 15 vuotiaiden kohdalla, ovat silti muut rikoksen seuraamukset mahdollisia. Nuoren tekemä rikos johtaa usein myös lastensuojelullisiin toimenpiteisiin. Esitöiden mukaan mielikuva siitä, ettei syyntakeeton ole miltään osin vastuussa teostaan, on ongelmallinen ja lainkuuliaisuutta heikentävä erityisesti nuorten suhteen. Tästä syystä on RL 4.1 §:ssä haluttu erikseen mainita vastuikäraja syyntakeisuuden rinnalla. HE 44/2002 vp, s. 48.

¹⁹⁶ Näin myös Lappi-Seppälä 2003, s. 769.

¹⁹⁷ Melander 2016, s. 208.

¹⁹⁸ Melander 2016, s. 207.

syyntakeisuusarvioinnista erillinen kysymys ja käytännön soveltamistilanteet eroavat näiden kohdalla merkittävästi toisistaan, on itsenäisen merkityksen antaminen vastuukärajalle rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä nähdäkseni perusteltua. Laissa omaksuttua systemaattista ratkaisua voidaanakin kritisoida siitä, että vaikka RL 3 luvun 4 §:n otsikko ja säännösteksti erottavatkin tilanteet toisistaan, ei rikosoikeudelliselle vastuukärajalle ole kuitenkaan annettu täysin syyntakeisuudesta itsenäistä merkitystä. Katson, että luontevampaa ehkä olisikin ollut säätää syyntakeisuudesta ja vastuukärajasta omissa pykälissään.¹⁹⁹

Kolmas rangaistusvastuuta koskeva rikosvastuun yleinen edellytys rikoslaissa on syyksiluettavuus eli tahallisuus tai tuottamus. Syyksiluettavuudesta säädetään rikoslain 4 luvun 5 §:ssä, minkä lisäksi tahallisuus ja tuottamus on määritelty vielä omissa pykälissään (RL 4:6 ja RL 4:7). Syyksiluettavuus on ennen kaikkea osa syyllisyyskysymystä ja sellaisenaan syyllisyysperiaatteen ilmentymä laissa.²⁰⁰ Syyksiluettavuus edellyttää tekijältä toisintoimimismahdollisuutta ja teon perustumista tekijän omiin valintoihin. Tekijän on toisin sanoen katsottava syyllistyneen tahalliseen tai tuottamukselliseen menettelyyn, jotta häneen olisi mielekästä kohdistaa moitearvostelua.

On helppo havaita, että syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden arvioinnissa on tiettyjä yhtymäkohtia. Toisintoimimismahdollisuus ja moitearvostelun kohdistaminen tekijään ovat ratkaisevia tekijöitä niin syyntakeisuuden kuin syyksiluettavuudenkin arvioinnissa. Voidaanakin kysyä, missä määrin tahallisuuden ja syyntakeettomuuden kriteerit menevät toistensa kanssa päällekkäin.²⁰¹ Molemmat ilmentävät tekijän syyllisyyttä ja tässä elementissään ne kytkeytyvät tekijän tiedollisiin ominaisuuksiin. Samankaltaisuudet ovat luoneet syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden väliseen suhteeseen tiettyä jännitettä, jonka käsittely oikeustieteellisessä keskustelussa on jäänyt valitettavan vähälle.

¹⁹⁹ Näin on menetelty myös esimerkiksi ICC:n Rooman perusoikeuskirjassa, jossa vastuukärajaa koskeva vastuuvapauspoikkeus on sijoitettu omaan artiklaansa (26 artikla).

²⁰⁰ Lain esitöiden mukaan rikosoikeudellinen tahallisuuskäsitys rakentuu samojen peruselementtien varaan kuin rikosoikeudellinen syyllisyys. HE 44/2002 s. 72.

²⁰¹ Esimerkiksi Matikkala on katsonut, että tahallisuuden ja syyntakeisuuden kriteerit saattavat osittain kohdata toisensa. Matikkalan mukaan tahallisuus edellyttää, että tekijä on ymmärtänyt tekonsa sosiaalis-oikeudellisen merkityksen, eli tekijän on tullut pitää tunnusmerkistön mukaista seurausta tekonsa varsin todennäköisenä seurauksena (RL 3:6) ja toisaalta hänen on tullut myös olla selvillä tunnusmerkistön toteutumisen edellyttämistä seikoista (RL 4:1), kun taas syyntakeisuus kytkeytyy tekijän *kykyyn* ymmärtää tekonsa tosiasiallinen luonne tai oikeudenvastaisuus. Matikkala 2005, s. 49.

Mikäli tarkastelemme syyksiluettavuus- ja syyntakeisuusarvioinnin kriteerejä, on helppo havaita, että tahallisuusarvio etenee täysin eri lähtökohdista kuin syyntakeisuusarvio. Tahallisuus liittyy ennen kaikkea siihen, kuinka tekijä on mieltänyt tekonsa, eli mikä on ollut hänen tiedollinen ja tahdollinen suhtautumisensa tekoonsa.²⁰² Syyntakeettomuudessa sen sijaan kyse on tekijän psyykkisen poikkeavuustilan vaikutuksesta tämän kykyyn ymmärtää tekonsa merkitys tai kontrolloida käyttäytymistään. Tahallisuuden sisältö määrittyy tahtoon, tietoon sekä paikoin myös asennoitumiseen liittyvien kriteerien kautta, siinä missä syyntakeisuus määreytyy lääketieteellisten ja psykologis-normatiivisten kriteerien kautta.²⁰³ Syyntakeisuus- ja syyksiluettavuusarviointi ovat siten toisistaan erillisiä ja eri kriteerein ratkaistavia kysymyksiä.²⁰⁴ Syyksiluettavuutta arvioidaan näin ollen itsenäisesti suhteessa tekijän syyntakeisuuteen tai syyntakeettomuuteen.²⁰⁵

Syyntakeisuuden ja syyksiluettavuuden välisen suhteen problematiikan keskiössä on kuitenkin ennen kaikkea kysymys siitä, tulisiko syyntakeisuutta pitää syyksiluettavuuden edellytyksenä ja mikä tulisi olla näiden keskinäinen tutkimusjärjestys. Ensinnä on huomioitava, että niin tekijän ikä kuin syyntakeisuuskin muodostavat poikkeuksen lähtökohtaan, jonka mukaan tahallisuudella tarkoitetaan tietoisuutta kaikista niistä seikoista, joista teon rangaistavuus riippuu. Vaikka tekijän ikä ja syyntakeisuus ovatkin rangaistusvastuun edellytyksiä, ei tekijän tietoisuudella näistä seikoista ole vaikutusta tahallisuusarvioon. Tahallisuuden ei siten tarvitse kattaa muita syyllisyyteen kuuluvia seikkoja. Tekijän tieto omasta iästään tai psyykkisestä terveydestään on tahallisuusarvioinnin kannalta merkityksetön. Yhtäläillä rangaistusvastuun kannalta merkityksetön on myöskin tekijän uskomus omasta syyntakeettomuudestaan tai iästään.²⁰⁶ Tästä tahallisuuden itsenäisestä asemasta johtuen, ei voida

²⁰² Melander 2016, s. 151.

²⁰³ HE 44/2002 s. 72.

²⁰⁴ Syyntakeisuuden itsenäinen merkitys suhteessa syyksiluettavuuteen on helppo havaita etenkin tilanteissa, joissa syyntakeettoman kyky kontrolloida käyttäytymistään on ratkaisevasti heikentynyt. Tällöin kyse on siitä, ettei tekijä ole sairautensa vuoksi kyennyt kontrolloimaan käyttäytymistään, vaikka sinänsä olisikin ymmärtänyt tekonsa oikeudenvastaisuuden ja luonteen.

²⁰⁵ Ruotsissa, jossa syyntakeisuutta ei lainkaan pidetä rikosvastuun edellytyksenä, on syyntakeisuusarvion erillisuus tahallisuusarviosta johtanut tahallisuuskäsitteen laajentumiseen siten, että yhä ohuempi tietoisuus riittää tahallisuuden käsillä oloon. Matikkala on arvioinut tämän johtuvan siitä, ettei tuomioistuimella Ruotsissa ole mahdollisuutta määrätä vastaajalle hoidollisia seuraamuksia, mikäli syyte hylätään. Näin ollen tuomioistuimet ovat ryhtyneet madaltamaan tahallisuuden alarajaa voidakseen määrätä syyntakeettoman vastaajan hoitoon. Matikkala 2005, s. 315 Ehkäpä juuri tämän kaltaisten ongelmien takia, on syyntakeisuuden palauttamisesta takaisin rikosvastuun edellytykseksi toisinaan Ruotsissakin harkittu. Ruotsin oikeusministeriön mietinnössä SOU 1996:185 tosin katsottiin, ettei syyntakeisuuden tällöinkään tulisi poissulkea tahallisuutta. Vaikka tekijä arvioisi todellisuutta virheellisesti, voi hän silti toimia tahallisesti. Ks. SOU 1996:185, s. 521-537 ja 558-562.

²⁰⁶ Ks. Honkasalo 1967, s. 100-101. Frände 2012, s. 108, erit. alaviite 108.

syyntakeisuutta pitää tahallisuuden edellytyksenä. Näin ollen katson, että kysymykseen siitä, voiko syyntakeeton toimia tahallisesti, on vastattava myöntävästi.²⁰⁷

4.2. Syyntakeettomuus vastuusta vapauttavana perusteena

4.2.1. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet sekä erehdystilanteet

Syyntakeettomuus negatiivisesti muotoiltuna rikosvastuun edellytyksenä merkitsee rangausvastuun poissulkeutumista. Tässä mielessä syyntakeettomuus on vastuusta vapauttava peruste. Systemaattisesta näkökulmasta katsottuna ei syyntakeettomuutta ole rikoslaissa kuitenkaan asetettu vastuuvapausperusteeksi. Sen sijaan syyntakeettomuuden vastakohta syyntakeisuus on rikosvastuun edellytys, ja lainsäätäjän ratkaisuna on ollut sijoittaa syyntakeettomuutta koskeva säännös samaan pykälään syyntakeisuuden kanssa. Voitaisiinko syyntakeettomuutta kuitenkin ajatella vastuuvapausperusteena?

Tällainen ajatus ei ole suinkaan mahdoton, mikäli katsotaan rikoslain esitöitä. Termillä *vastuuvapausperuste* tarkoitetaan rikoslain yleisten oppien uudistamista koskevan hallituksen esityksen mukaan kaikkia niitä poikkeuksellisia seikkoja, jotka perustelevat tekijän vapauttamisen rikosoikeudelliselta vastuulta. Esitöiden mukaan vastuuvapausperusteisiin kuuluvat mm. syyntakeettomuuden perusteet, erehdystilanteet sekä oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet, minkä lisäksi niihin laajassa mielessä voitaisiin lukea myös yrityksestä luopuminen, tehokas katuminen sekä vanhentumista ja parlamentaarista immunitteettia koskevat säännökset.²⁰⁸ Näin ymmärrettynä vastuuvapausperusteet kattaisivat laajemman alueen rikosoikeudelliseen vastuuseen vaikuttavia tekijöitä, kuin nykyinen vastuuvapausperusteita koskeva rikoslain 4 luku. Katson, että lainsäätäjät kuitenkin samalla tuo esiin sen, että syyntakeettomuutta voitaisiin osaltaan pitää eräänlaisena vastuuvapausperusteena, vaikka sitä ei RL 4 lukuun olekaan sijoitettu.

²⁰⁷ Näkemys merkitsee irtautumista klassisesta syyllisyyskäsitelmästä, jossa syyntakeisuutta on pidetty syyksiluettavuuden edellytyksenä. Näkemykselle tukea ovat oikeuskirjallisuudessa antaneet ainakin Anttila ja Heinonen, ks. Anttila – Heinonen 1977, s. 106 ja Vihriälä, jonka mukaan tällainen tulkinta ratkaisee tahallisuuden ja syyntakeettomuuden väliset ongelmat. Vihriälä tosin huomauttaa, että lähtökohtaisesti ratkaisuja, joilla syyntakeettomaan katsotaan toimineen tahallisesti, voidaan pitää kyseenalaisina. Vihriälän mukaan ”mikäli tahallisuus todella tutkittaisiin tekijän näkökulmasta lähtien, on mielestäni selvää, että useissa tapauksissa syyntakeettomia kohtaan esitetty syyte tulisi hylätä tahallisuuden puutteen vuoksi.” Vihriälä 2012, s. 43 ja 184-185. ks. myös Vihriälä 2009, s. 1004-1014.

²⁰⁸ HE 44/2002 vp, s. 99.

Rikoslain vastuuvapausperusteita koskeva 4 luku sisältää ensinnäkin ns. oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteet, jotka muodostavat vastuuvapausperusteiden ytimen²⁰⁹. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden sisältö on jo pitkään ollut varsin vakiintunut. Säännösten systemaattikkaa ja oikeuttamis- ja anteeksiantotilanteiden erottelua on rikoslain yleisen osan uudistamisen yhteydessä kuitenkin haluttu selkiyttää, mistä johtuen ne on kerätty vastuuvapausperusteina omaksi luvukseen.²¹⁰ Rikoslain 4 luvun mukaisiin vastuuvapausperusteisiin on kuitenkin luettu myös perusteita, joita ei voida luokitella sen enempää oikeuttamis- kuin anteeksiantoperusteiksi. Tällaisia itsenäisiä vastuuvapausperusteita ovat erehdystilanteet eli tunnusmerkistöerehdys ja kieltoerehdys sekä vastuutta vapauttavaa seikkaa koskeva erehdys.

Oikeuttamisperusteet ovat vastuuvapausperusteita, jotka sulkevat pois oikeudenvastaisuuden sillä perustella, että teko on ollut oikeudenmukainen ja siten hyväksytty. Tekijällä on ollut tekoonsa oikeus ja usein myös velvollisuus, sillä teko itsessään on vallitsevan oikeusjärjestyksen mukainen.²¹¹ Oikeuttamisperusteen käsillä ollessa tekijälle ei voida määrätä sen enempää rangaistusta kuin menettämisseuraamuksiakaan, vaan rikosvastuu sulkeutuu kokonaisuudessaan pois. Oikeuttamisperusteen nojalla toiminut ei pääsääntöisesti ole edes korvausvelvollinen aiheuttamastaan vahingosta.²¹² Jättäessään tekijän oikeuttamisperusteen nojalla rankaisematta ja vapauttaessaan tämän vastuusta, tuomioistuin toteaa tekijän menetelleen oikein. Oikeuttamisperusteiden kohdalla laissa käytetään termiä ”sallittu”, mikä nimenomaan indikoi teon kiellettyisyyden poistumista. Rikoslain jaottelussa oikeuttamisperusteiksi voidaan katsoa hätävarjelu sekä pakkotila.

Anteeksiantoperusteet sen sijaan sulkevat pois tekijän syyllisyyden, jolloin tekijään ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta. Teko itsessään jää kuitenkin oikeusjärjestyksen vastaiseksi.²¹³ Anteeksiantoperusteen ollessa käsillä teko on oikeudenvastainen ja sellaisenaan kielletty, mutta se annetaan tekijälle anteeksi, sillä tältä ei olisi voitu kohtuudella edellyttää

²⁰⁹ HE 44/2002 vp, s. 99.

²¹⁰ HE 44/2002 vp, s. 99-100.

²¹¹ HE 44/2002 vp, s. 99. Esimerkiksi Fränden mukaan oikeuttamisperusteisiin kuuluu tietynlainen subjektiivinen tahallisuutta muistuttava elementti, Frände 2012, s. 108. Oikeuttamisperusteen ollessa käsillä tekijä toimii ikään kuin tahallisesti: tekijä tietoisesti valitsee toimia oikeuttamisperusteen mukaisesti, sillä näin tekeväällä hän samalla toimii vallitsevan oikeusjärjestyksen mukaisesti. Tekijä toimii vastuullisen toimijan mallin mukaisesti toteuttaessaan esimerkiksi pakkotilan tai hätävarjelun mukaisen teon.

²¹² Nuutila 1997, s. 86-87.

²¹³ HE 44/2002 vp, a. 16. Lappi-Seppälä on lisäksi katsonut, ettei tekoa anteeksiantoperusteiden kohdalla pidetä hyväksyttävänä, eikä kyseisenlaista toimintaa voida puoltaa yleisenä toimintamallina. Lappi-Seppälä 1997, s. 275.

lainmukaista toimintaa.²¹⁴ Anteeksiantoperusteen ollessa käsillä jää tekijä rankaisematta, mutta esimerkiksi menettämisseuraamukset ja vahingonkorvaukset ovat mahdollisia.²¹⁵ Anteeksiantoperuste vaikuttaa siten ainoastaan teosta seuraavaan rangaistukseen toisin kuin oikeuttamisperuste, jonka kohdalla ei teon johdosta voida tuomita sen enempää rangaistusta kuin muitakaan rikosoikeudellisia seuraamuksia.²¹⁶ Rikoslaisissa anteeksiantoperusteeseen liitettävä rangaistusvastuun poissulkeutuminen ilmaistaan käyttämällä termiä ”rangaistusvastuusta vapaa”. Anteeksiantoperusteet käsittävät hätävarjelun liioittelun sekä pakkotilan ja voimakeinojen käytön ylittämisen.²¹⁷

Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden kriteerit näyttäytyvät pitkälti toistensa vastakohtina, mutta usein vastuuvapausperustetilanteet muistuttavat käytännössä hyvin läheisesti toisiaan. Oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteiden välistä rajanvetoa onkin pidetty joiltain osin häilyväisenä.²¹⁸ Esimerkiksi oikeudenmukaisella hätävarjelulla voi toisinaan olla vain hiuksen hieno ero anteeksiannettavaan hätävarjelun liioitteluun. Hätävarjelua voidaan RL 4:4.1:n perusteella pitää rikosoikeudellisesta vastuusta vapauttavana oikeuttamisperusteena. Mikäli tekijä ylittää hätävarjelun rajat, syyllistyy hän hätävarjelun liioitteluun, eikä rikosoikeudellinen vastuu poistu hätävarjelua koskevan säännöksen perusteella.²¹⁹ Hätävarjelun liioittelua voidaan kuitenkin RL 4:4.2:n mukaan pitää anteeksiannettavana, mikäli ”olosuhteet olivat sellaiset, ettei tekijältä kohtuudella olisi voinut vaatia muunlaista suhtautumista”. Kyse on siitä, ettei tekijä osoita rankaisemisen edellytyksenä olevaa syyllisyyttä, minkä vuoksi hän on rangaistusvastuusta vapaa.²²⁰ Tällöin hätävarjelun liioittelu toimii anteeksiantoperusteena. Vaikka oikeuttamisperusteista onkin toisinaan vain lyhyt matka

²¹⁴ Nuutila 1997, s. 87.

²¹⁵ Menettämisseuraamuksen edellytykseksi on vakiintuneesti katsottu laissa rangaistavaksi säädetty teko eli rikos. Menettämisseuraamus voidaan kuitenkin tuomita, vaikka kyseessä olisi syntyakeettoman teko tai rikoksen tekijä olisi anteeksiantoperusteen nojalla rangaistusvastuusta vapaa. RL 10:1.2. Ks. myös HE 80/2000 vp, s. 4.

²¹⁶ HE 44/2002 vp, s. 99.

²¹⁷ Laajassa mielessä mukaan voidaan lukea myös kieltoerehdys, joka niin ikään vapauttaa rangaistusvastuusta (RL 4:2).

²¹⁸ Esimerkiksi Lappi-Seppälä on katsonut, ettei käsiteparia oikeuttamisperuste/anteeksiantoperuste tulisi käyttää toisensa poissulkevasti. Lappi-Seppälän mukaan yksittäiseen tekoon voi samanaikaisesti soveltaa sekä oikeuttamiseen että anteeksiannettavuuteen liitettäviä perusteita ja toisaalta myös enemmän tai vähemmän hyväksyttäviä tai anteeksiannettavia piirteitä. Lappi-Seppälä 1987, s. 295-296.

²¹⁹ Kysymykseen voi kuitenkin tulla rangaistusvastuun lievennys RL 4:7:n nojalla.

²²⁰ HE 44/2002 vp, s. 118. Esimerkiksi Honkasalo on katsonut, että lain aikaisemmasta sanamuodosta ”jos hätä tahi vaara oli niin pakottava, ettei hän voinut mieltänsä malittaa, älköön häntä rangaistukseen tuomittako” voidaan päätellä lainsäätäjän hyväksyneen käsityksen siitä, että syyllisyysmoitteen on väistytävä tilanteessa, jossa yleiseen elämänkokemukseen katsoen ei keskiverto ihmiseltä voitaisi edellyttää oikeudenmukaista toimintaa. Honkasalo 1965, s. 163.

anteeksiantoperusteisiin, on jälkimmäisten kohdalla kyse yksinomaan henkilöön kohdistuvasta arvioinnista, eikä teon oikeuttamiseen liittyvästä arvioinnista.

Mikäli oikeuttamis- ja anteeksiantoperusteita verrataan syyntakeettomuuteen, on selvää, että kaikkia kolmea voidaan pitää vastuusta vapauttavina perusteina.²²¹ Tästä huolimatta, on erityisesti oikeuttamisperusteisiin vertaamalla löydettävissä suuriakin eroavaisuuksia. Ero oikeuttamisperusteisiin on selvä erityisesti teon hyväksyttävyyden näkökulmasta. Siinä missä oikeuttamisperusteen mukainen teko on oikeusjärjestyksen näkökulmasta sallittu ja oikeudenmukainen, on syyntakeettomana, samoin kuin anteeksiantoperusteen käsillä ollessa, tehty teko edelleen oikeusjärjestyksen vastainen ja ei-hyväksyty. Oikeuden silmissä teko on edelleen väärin, vaikka tekijä syyntakeettomuuden tai anteeksiantoperusteen nojalla vapautuisikin rangaistusvastuusta. Jo tämän merkittävän eron perusteella pidän selvänä, ettei syyntakeettomuutta voida katsoa oikeuttamisperusteeksi. Sen sijaan anteeksiantoperusteiden ja syyntakeettomuuden väliltä on löydettävissä huomattavasti enemmän samankaltaisuuksia.

Sitä, voitaisiinko syyntakeettomuutta lopulta pitää anteeksiantoperusteena, tarkastellaan lähemmin seuraavassa kappaleessa. Ennen tätä on kuitenkin syytä tehdä nopea katsaus vielä erehdystilanteisiin, jotka niin ikään lukeutuvat rikoslain vastuuvapausperusteiden alle. Erehdystilanteita ei tavallisesti lueta oikeuttamis- tai anteeksiantoperusteisiin, sillä ne perustuvatkin hieman erilaiselle lähtökohdille. Erehdystilanteissa on kyse siitä, että tekijä erehtyy sellaisesta seikasta, joka vaikuttaa rikoksen täyttymiseen, eikä siksi käytännössä tiedä tekevänsä rikosta. Sekä tunnusmerkistöerehdys, (RL 4:1) että vastuusta vapauttavaa seikkaa koskeva erehdys (RL 4:3) poistavat teon tahallisuuden. Kieltoerehdys (RL 4:2) sen sijaan ei vaikuta teon tahallisuuteen, vaan vapauttaa tekijän rangaistusvastuusta. Tässä suhteessa kieltoerehdys muistuttaakin anteeksiantoperustetta.

Oikeuskirjallisuudessa syyntakeettomuutta verrataan usein erehdystilanteisiin, erityisesti kieltoerehdykseen ja tunnusmerkistöerehdykseen.²²² Syyntakeettomuustilanteen on toisinaan katsottu olevan lähellä kieltoerehdystä tilanteissa, joissa syyntakeeton ei ymmärrä

²²¹ Läheisempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että vastuusta vapautuminen voi tässä yhteydessä tarkoittaa monia asioita. Palaan myöhemmin tutkielmassa tarkemmin rikosvastuun ja rangaistusvastuun erottamista koskevaan problematiikkaan.

²²² Esim. Lappi-Seppälä 2003, s. 771, Frände 2012, s. 171, Nuutila 1997, s. 204. Sen sijaan uudemmassa oikeuskirjallisuudessa on suhtauduttu tällaiseen vertaukseen pidättyväisesti, ks. Melander 2016, s. 212, Tapani-Tolvanen 2015, s. 366.

tekonsa oikeudenvastaisuutta eli kiellettyisyyttä. Kieltoerehdyksellä ei syyntakeettomuustapauksissa kuitenkaan ole merkitystä, sillä tietämättömyyttä perustavanlaatuisesta yhteiskuntamoraalista ei voida pitää vastuusta vapauttavana seikkana kieltoerehdystä koskevien sääntöjen perusteella.²²³ Tunnusmerkistöerehdystä syyntakeettomuus saattaa muistuttaa sen sijaan tilanteessa, jossa tekijä ei ymmärrä tekonsa tosiasiallista luonnetta, eli ei kykene ymmärtämään mitä on tekemässä. Tällöin syyntakeeton ikään kuin erehtyy tunnusmerkistön edellyttämästä seikasta.

Syyntakeettomuusarviointi kuitenkin poikkeaa olennaisilta osin erehdystilanteiden arvioinnista, sillä syyntakeettomuuden arviointi keskittyy nimenomaan tekijän psyykkisestä poikkeavuustilasta johtuvaan ymmärrys- tai kontrollikyvyn heikkenemiseen, kun taas erehdyksen on lain esitöissä katsottu riippuvan ulkoisista ja tilapäisistä seikoista, eikä tekijän henkisistä ominaisuuksista.²²⁴ Toisaalta on huomattava, että myös syyntakeeton voi erehtyä siten, ettei erehtyminen ole syy-yhteydessä syyntakeettomuuteen, jolloin sekä erehtyminen että syyntakeettomuus esiintyvät samassa teossa.²²⁵

4.2.2. Syyntakeettomuus anteeksiantoperusteena

Mikäli rikoslain systematiikkaa ajatellaan tarkemmin, voitaisiin syyntakeettomuutta ajatella ennen kaikkea anteeksiantoperusteena. Syyntakeettomuudella ja anteeksiantoperusteilla onkin paljon yhtymäkohtia, jotka juontavat juurensa ennen kaikkea syyllisyysperiaatteesta. Sekä anteeksiantoperusteita että syyntakeettomuutta voidaankin ajatella syyllisyyden poissulkevinä perusteina.²²⁶ Syyntakeettomien kohdalla syyllisyysmoite poistuu nimenomaan syyllisyysperiaatteeseen palautuvien näkökohtien perusteella. Syyntakeeton ei psyykkisen terveydentilansa takia kykene toimimaan lain edellyttämällä tavalla. Syyntakeeton ei kykene rationaaliseen valintaan toimintavaihtoehtojensa välillä, joten hänellä ei ole tosiasiallista toisintoimimismahdollisuutta, eikä syyntakeetonta tekijää näin ollen voida moittia teostaan. Nämä syyllisyysperiaatteen vaatimukset, tekijään liitettävä moitearvostelu sekä toisintoimimismahdollisuus, toimivat vaikuttimia myös anteeksiantoperusteiden taustalla.

²²³ Frände 2012, s. 171.

²²⁴ HE 44/2002 s. 63. Esimerkiksi Tapani ja Tolvanen ovat kritisoineet perustelua siltä kannalta, että tahallisuusarviointia ei voida täysin irrottaa tekijän henkisistä valmiuksista, Tapani-Tolvanen 2015 s. 365.

²²⁵ Tapani-Tolvanen 2015 s. 365.

²²⁶ Näin esim. Frände 2012, s. 165-168, joka käyttää anteeksiantoperustetta synonyymina syyllisyyden poissulkeville perusteille, joihin myös syyntakeisuus Fränden mukaan sisältyy.

Anteeksiantoperusteiden kohdalla kyse on nimenomaan subjektiivisesta, tekijään liitettävästä moitearvostelusta. Anteeksiantoperusteen käsillä olo tarkoittaa tilannetta, jossa tekijä poikkeuksellisesti voidaan vapauttaa rangaistusvastuusta, vaikka hän onkin tehnyt kielletyn teon. Anteeksiantoperusteen mukainen tilanteen poikkeuksellisuus liittyy siihen, että tekijältä ei tällaisessa tilanteessa ole voitu kohtuudella edellyttää lain noudattamista.²²⁷ Anteeksiantoperusteeseen vetoavaa ei voida moittia teostaan, sillä ulkopuolisten vaikuttimien, esimerkiksi tilanteen pakottavuuden tai hädän, takia olisi ollut kohtuutonta vaatia tekijältä muunlaista suhtautumista. Tekijän menettely kyseisessä tilanteessa on ymmärrettävissä ja siksi anteeksiannettavissa. Tekijään ei näin ollen voida kohdistaa moitearvostelua.²²⁸

Anteeksiantoperusteeseen vetoavan kohdalla voidaan puhua myös toisintoimimismahdollisuuden puuttumisesta.²²⁹ Kyse on tietynlaisista ulkoisista seikoista johtuvasta tilanteesta, jossa tekijän mahdollisuudet toimia oikein ovat olleet puutteelliset ja tekijän toimintaa voidaan siksi pitää poikkeuksellisesti anteeksiannettavana. Esimerkiksi Lappi-Seppälän mukaan anteeksiantoperusteiden kohdalla kyse on tilanteesta, jossa tekijältä ei tilanteen pakottavuuden tai hädän vuoksi olisi voitu kohtuudella edellyttää muunlaista toimintatapaa, vaikkakin hänellä tosiasiansa olisi ollut kyky ja tilaisuus toimia toisin.²³⁰ Tässä kohtaa on huomattava ero Jareborgin konformiteettiperiaatteeseen, jonka mukaan toisintoimimismahdollisuus tarkoittaa nimenomaan tekijän kykyä ja tilaisuutta toisin toimimiseen.²³¹ Katsonkin, ettei anteeksiantoperusteiden kohdalla ole kyse täysin samanlaisesta toisintoimimismahdollisuuden puuttumisesta kuin syyntakeettomien kohdalla.

²²⁷ Nuutila 1997, s. 76-77.

²²⁸ Anglo-amerikkalaisessa oikeuskirjallisuudessa on anteeksiantoperusteita (excuses) lähestytty hieman eri näkökulmasta. Esimerkiksi Gardnerin mukaan anteeksiantoperuste voidaan mieltää perusteena, johon vetoava henkilö on toiminut siten, kun hänen normatiivisessa mielessä odotetaan vastaavassa tilanteessa toimivan, ottaen huomioon hänen henkilökohtaiset kykynsä. Anteeksiantoperusteeseen vetoavalla on oltava toiminnalleen sellainen rationaalinen selitys, joka osoittaa hänen pyrkineen toimimaan tavalla, johon ei voida kohdistaa moitetta. Gardner 2007, s. 124.

²²⁹ Lappi-Seppälän mukaan Jareborgin konformiteettiperiaatteessa kyse on toisintoimimismahdollisuudesta ”vahvassa” mielessä. Moitteen puuttumisesta seuraava vastuuvapaus voi tulla eräissä tapauksissa kuitenkin kyseeseen myös tilanteessa, jossa tekijällä on ollut kyky ja tilaisuus toimia toisin. Lappi-Seppälän mukaan kyse on tällöin toisintoimimismahdollisuudesta ”heikossa mielessä”. Lappi-Seppälä 1987, s. 139. Ks. alkuperäisestä muotoilusta Ross 1975, s. 160 ja s. 171.

²³⁰ Lappi-Seppälä 1987, s. 139. Esimerkiksi Frände on katsonut, että anteeksiantoperusteen ollessa käsillä, on tilanne itsessään johtanut itsehallintakyvyn pettämiseen, eikä henkilö tästä syystä ole kyseisessä tilanteessa kyennyt noudattamaan lainsäätäjän normeja. Frände 2012, s. 167. Suhtaudun tällaiseen anteeksiantoperusteisiin liitettävään kyvyn puuttumiseen varauksella, sillä kyse on nimenomaan tilanteesta, jossa henkilöltä ei voida kohtuudella vaatia norminmukaista käyttäytymistä, vaikka hänellä sinänsä siihen kyky olisikin.

²³¹ Ks. Jareborg 1994, s. 194-196, Jareborg 2001, s. 303-304.

Konformiteettiperiaatteen mukaisissa tilanteissa on Lappi-Seppälän mukaan kyse toisintoimimismahdollisuudesta ”vahvassa” mielessä.²³² Nähdäkseni syyntakeettoman kohdalla voidaan puhua nimenomaan tällaisesta vahvasta toisintoimimismahdollisuuden puuttumisesta. Syyntakeettomalta puuttuu kyky ja tilaisuus punnita erilaisia toimintavaihtoehtoja ja tehdä rationaalinen valinta niiden välillä, joten hänellä ei ole tosiasiallista toisintoimimismahdollisuutta. Sen sijaan anteeksiantoperusteiden kohdalla voidaan puhua Lappi-Seppälän mukaan toisintoimimismahdollisuudesta ”heikossa mielessä”, sillä kyse on tilanteesta, jossa tekijällä on ollut kyky ja tilaisuus toimia toisin.²³³

Katson, että anteeksiantoperusteiden kohdalla olisikin syytä puhua enemmän toisintoimimismahdollisuuden heikkenemisestä kuin puuttumisesta. Kun otetaan kuitenkin huomioon, että kyse on tilanteesta, jossa tekijältä ei kohtuudella olisi voitu edellyttää toisenlaista toimintaa, on tekijän toisintoimimismahdollisuuden heikkenemistä pidettävä niin merkittävänä, ettei myöskään olisi kohtuullista moittia häntä teostaan. Tekijään ei näin ollen voida kohdistaa syyllisyysmoitetta, sillä syyllisyysarviointi palautuu lopulta kysymykseen siitä, mitä normatiivisessa mielessä voimme yksilöltä edellyttää. Syyntakeettomuuteen liitettävät syyllisyysperiaatteen kriteerit ovat siten löydettävissä myös anteeksiantoperusteiden taustalta. Katson, että vastuuvapaus sekä syyntakeettoman että anteeksiantoperusteeseen vetoavan kohdalla perustuu siihen, ettei tekijään voida kohdistaa moitearvostelua, minkä johdosta rikosvastuun syyllisyysperiaatteen edellyttämä syyllisyys jää puuttumaan.²³⁴

Toinen yhdistävä tekijä anteeksiantoperusteiden ja syyntakeettomuuden välillä on niihin liitettävä tietynlainen astekoillisuus. Mikäli anteeksiantoperusteen tai syyntakeettomuuden ei voida katsoa olevan käsillä, mutta asianhaarat silti osoittavat, ettei tekijään tule kohdistaa täyttä syyllisyysmoitetta on tuomioistuimella olemassa muita keinoja lieventää tekijän vastuuta. Syyntakeettomuuden jäädessä täyttymättä voi kyseeseen tulla alentunut syyntakeisuus, joka toimii pääsääntöisesti rangaistusta alentavana seikkana. Samoin myös anteeksiantoperusteisiin liitettävät kriteerit toimivat asteikollisesti rangaistusta rajoittavina tekijöinä. Mikäli anteeksiantoperusteen kriteerit eivät täyty, voidaan samoilla kriteereillä harkita

²³² Lappi-Seppälä 1987, s. 139

²³³ Lappi-Seppälä 1987, s. 139

²³⁴ Esimerkiksi Lappi-Seppälä vaikuttaisi olevan kuitenkin sillä kannalla, että syyllisyysmoite sulkeutuu anteeksiantoperusteeseen vetoavan kohdalla vain osittain pois. Ks. Lappi-Seppälä 1987, s. 295.

rangaistuksen lieventämistä RL 6:8:n perusteella tai tuomitsematta jättämistä RL 6:12:n perusteella.

Vaikka anteeksiantoperusteilla ja syyntakeettomuudella on lukuisia yhtymäkohtia, on syyntakeettomuus kuitenkin rikoslain systematiikassa erotettu anteeksiantoperusteista. Voidaanakin kysyä, mikä lopulta erottaa anteeksiantoperusteen syyntakeettomuustilanteesta? Ensinnäkin on syytä todeta, että anteeksiantoperusteiden ja syyntakeisuuden arviointikriteerit poikkeavat huomattavasti toisistaan. Anteeksiantoperusteiden kohdalla kyse siitä, millaista toimintaa voimme normaalin syyntakeisuuden omaavalta henkilöltä odottaa, kun taas syyntakeisuusarviossa ratkaisevaa on tekijän psyykkisen terveydentilan laatu ja sen vaikutus kärsillä olevaan tekoon. Jo tilanteiden tausta-asetelma on erilainen. Anteeksiantoperusteen kohdalla teon vaikuttimena toimii jokin pakottava ulkoinen tilanne ja kyseessä on ikään kuin poikkeus siitä, kuinka tekijä normaalisti toimisi. Sen sijaan syyntakeettomuuden taustalla on useimmiten pitkäaikainen sairaus tai muu vallitseva olotila, eikä tekijän poikkeava käyttäytyminen sinänsä johdu ulkoisesta tilanteesta.²³⁵ Katson, että anteeksiantoperusteet merkitsevät eräänlaista normatiivista arviota siitä, missä määrin ulkoinen tapahtumatilanne on vaikuttanut tekijän käyttäytymiseen. Sen sijaan syyntakeettoman kohdalla normatiivinen arvio kohdistuu siihen, missä määrin tekijän sairaus on vaikuttanut tämän käyttäytymiseen.

Eroavaisuuksia voidaan löytää myös siitä, kuinka syyntakeettoman ja toisaalta taas anteeksiantoperusteeseen vetoavan vastuuta teostaan tulisi tulkita. Mielenkiintoisen näkökulman vastuun eri tasoista on esittänyt *John Gardner*. Gardnerin mukaan henkilö on normaalisti teostaan vastuussa siten, että hänen tekemänsä teko voi toimia perusteena rikosoikeudelliselle vastuulle. Gardnerin mukaan voidaankin ajatella, että anteeksiantoperusteeseen vetoaminen ei itsessään vielä tarkoita sen kiistämistä, etteikö tekijä olisi vastuussa teostaan. Anteeksiantoperusteeseen vetoava kiistää kuitenkin olevansa teostaan rikosoikeudellisessa vastuussa.²³⁶ Rikosoikeudellinen vastuu on kumottavissa siten, että tekijä osoittaa anteeksiantoperusteen olemassa olon. Gardner katsoo, että anteeksiantoperusteeseen vetoavan on kyettävä antamaan teolleen selkeä rationaalinen selitys ja siten osoitettava, että teko kuvastaa sellaisia toimintavaihtoehtoja, jotka tekijä itse on valinnut. Vain siten rikoksesta tulee

²³⁵ Myös syyntakeettomuuden kohdalla tilapäiset poikkeavuustilat ovat kuitenkin mahdollisia, sillä syyntakeettomuutta arvioidaan aina tekohetken mukaisesti. Esimerkiksi psykoosi voi olla hyvinkin ohimenevä syyntakeettomuuden aiheuttava tila.

²³⁶ Gardner 2007 s. 131-132.

anteeksiannettava. Sen sijaan syyntakeettoman tilanteessa ei tällaista järkevää selitystä teolle ole annettavissa, sillä teon ei voida katsoa perustuneen rationaaliseen valintaan eri toimintavaihtoehtojen välillä.²³⁷ Tulkitsen Gardneria siten, ettei syyntakeeton ole vastuussa teostaan edes siinä mielessä, että se voisi toimia rikosoikeudellisen vastuun perusteena. Vastuu pysähtyy tällöin ikään kuin ensimmäiselle tasolle, eikä syyntakeeton siksi tarvitse anteeksiantoperustetta vastuusta vapautuakseen.

Suhtaudun varovaisen myönteisesti Gardnerin teoriaan, sillä näen siinä tiettyjä yhtymäkohtia syyllisyysperiaatteeseen. Sekä anteeksiantoperusteen että syyntakeettomuuden kohdalla kyse on vastuuvapausperusteesta, mutta vastuusta vapautuminen tapahtuu ikään kuin eri tasoilla. Syyllisyysperiaatteen näkökulmasta syyntakeeton ei täyty vastuullisen toimijan kriteerijä, joten syyntakeeton ei voi olla vastuussa toiminnastaan. Sen sijaan anteeksiantoperusteeseen vetoava lähtökohtaisesti kykenee vastuulliseen toimintaan, mutta tilanteen pakotavuuden tai hädän takia hänen toimintamalliaan ei voida moittia. Anteeksiantoperuste poistaa tekijän vastuun ikään kuin ”jälkikäteen”, sillä lähtökohtaisesti vastuussa olevan tekijän tekoa voidaan poikkeuksellisesti pitää anteeksiannettavana.

Lopuksi on vielä nostettava esiin ristiriita lainsäätäjän anteeksiantoperusteita koskevan näkemyksen ja kolmiportaisen rikoksen rakennemallin välillä. Sekä lain esitöiden että oikeuskirjallisuuden perusteella selvää on, että niin anteeksiantoperusteet kuin syyntakeettomuuskin poistavat tekijän syyllisyyden. Tekijä vapautuu vastuusta, sillä häneen ei voida kohdistaa syyllisyysmoitetta. Perinteisessä kolmiportaisen rakennemallin mukaisessa lähestymistavassa syyllisyys on yksi rikosvastuun – ja rikoksen, syntyedellytyksistä. Oikeuskirjallisuudessa onkin katsottu, ettei syyntakeeton voi syyllisyysvaatimuksen jäädessä täyttymättä syyllistyä lainkaan rikokseen.²³⁸ Tulkinta saa vahvistusta lain esitöistä, joissa todetaan, ettei syyntakeettoman tekemää tekoa voida pitää rikoksena.²³⁹ Samalla logiikalla ei myöskään anteeksiantoperusteeseen vetoavan tekoa tulisi pitää rikoksena, sillä myös anteeksiantoperuste poistaa syyllisyysmoitteen. Tällainen tulkinta ei kuitenkaan saa tukea lain esitöistä,

²³⁷ Gardner 2007 s. 131-132. Vrt. Brudner, jonka mukaan syyntakeettomia tulisi kohdalla toimijoina, jotka ovat vastuusta vapaita vain silloin, syyntakeeton on valinnut toimintavaihtoehdon, jonka syyntakeeinenkin olisi samassa tilanteessa valinnut. Ks. aiheesta laajemmin Brudner 2009, s. 30 ja 83.

²³⁸ Ks. esim. Frände 2012, s. 168, Matikkala 2010, s. 98, Tapani 2008 s. 885.

²³⁹ sekä HE 44/2002 vp, s. 8-10.

joissa anteeksiantoperusteiden on katsottu poistavan ainoastaan rangaistusvastuun, tekijän jäädessä edelleen muilta osin rikosoikeudelliseen vastuuseen teostaan.²⁴⁰

Anteeksiantoperusteiden kohdalla lainsäätäjällä on siten katsonut syyllisyyden poissulkeutumisen vaikuttavan ainoastaan rangaistuksen määräämiseen. Tämä on ristiriidassa kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaisen rikoksen määritelmän kanssa, jonka mukaan syyllisyysvaatimuksen puuttumisen tulisi merkitä rikosvastuun poissulkeutumista.²⁴¹ Sen sijaan syyllisyysperiaatteen kanssa ei lainsäätäjällä anteeksiantoperusteiden oikeusvaikutusta koskeva tulkinta nähdäkseni ole ristiriidassa. Syyllisyysperiaatteen mukaan syyllisyys on sananmukaisesti *rangaistusvastuun* edellytys. Niin anteeksiantoperusteita kuin syyntakeettomuuttakin voidaan näin ollen pitää ainoastaan rangaistusvastuun poissulkeutuvina vastuuperusteina ilman, että tällainen tulkinta olisi ristiriidassa syyllisyysperiaatteen kanssa. Koska lain esityöt anteeksiantoperusteiden kohdalla ovat sopusoinnussa rikosoikeudellisen syyllisyysperiaatteen kanssa, katson, että ongelman keskiössä on tässä kohtaa kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukainen rikoskäsitelmä, joka toisaalta, ristiriitaista kyllä, on otettu myös rikoslain yleisten oppien vastuuedellytysten lähtökohdaksi.²⁴²

Voitaisiinko syyntakeettomuutta lopulta pitää anteeksiantoperusteena? Myöntävän tulkinnan puolesta puhuu ensinnäkin se seikka, että niin syyntakeettomuuden kuin anteeksiantoperusteiden kohdalla vastuuvapaus perustuu siihen, ettei tekijään voida kohdistaa moitearvostelua. Molemmat vastuuperusteet palautuvat näin ollen syyllisyysperiaatteeseen.²⁴³ Edelleen anteeksiantoperusteeksi lukemisen puolesta puhuisi sekä syyntakeettomuuteen että anteeksiantoperusteisiin liitetty asteikollinen luonne. Molemmat voivat vapauttaa vastuusta kokonaan tai toimia rangaistusvastuuta lieventävänä perusteena. Näistä yhteneväisyyksistä huolimatta katson, että syyntakeettomuuden ja anteeksiantoperusteiden kohdalla kyse on erilaisista sääntelytilanteista, joita tulee arvioida erilaisten arviointikriteerien valossa. Syyntakeisuuden kohdalla kyse on siitä, miten tekijän psyykinen tila on vaikuttanut tämän

²⁴⁰ Lain esitöiden mukaan anteeksiantoperusteet vaikuttavat ainoastaan teosta seuraavaan rangaistukseen. Vrt. oikeuttamisperusteet, joiden käsillä ollessa katsotaan ”rikosvastuu kokonaisuudessaan katsotaan poissuljetuksi.” HE 44/2002 s. 99.

²⁴¹ Oikeuskirjallisuudessa on rikoksen määritelmää tulkittu siten, että rikoksen syntyedellytyksen puuttuminen merkitsee asiallisesti rikosoikeudellisen vastuun sulkeutumista pois kokonaisuudessaan. Ks. esim. Tapani 2008 s. 884-885.

²⁴² Ks. HE 44/2002 vp, s. 9.

²⁴³ Esimerkiksi *Helena Vihriälä* on katsonut, että syyntakeettomien vastuuvapaus perustuu nimenomaan anteeksiantoperusteeseen, sillä molemmissa on kyse syyllisyysmoitteen poistumisesta. Vihriälä 2012, s. 185. Ks. myös Vihriälä 2009, s. 1005.

ymmärrys- tai kontrollikykyyn, kun taas anteeksiantoperusteen kohdalla kyse on siitä, milaista toimintaa tekijältä olisi tilanteessa voitu kohtuudella edellyttää. Näin ollen en pidä syyntakeettomuuden lukemista anteeksiantoperusteeksi perusteltuna.

4.3. Syyntakeisuuden asteen vaikutus rangaistuksen määräämiseen

Rikosoikeudellisen vastuuopin säännökset liittyvät läheisesti rangaistuksen määräämistä koskeviin säännöksiin. Vastuuoppien normien tehtävänä on täsmentää rajat, joiden puitteissa teko voidaan todeta rangaistavaksi tai jättää kokonaan rankaisematta, kun taas rangaistuksen määräämistä koskevat periaatteet ja normit ohjaavat rangaistuksen suuruuden määrittämisessä.²⁴⁴ Vastuuopin ja rangaistuksen määräämistä koskevien normien yhteys näkyy erityisen hyvin tilanteissa, joissa kyse on alentuneesta syyntakeisuudesta. Rikoslain vastuuoppeja koskevan 3 luvun 4 §:n 3 momentti edellyttää, että tekijän alentunut syyntakeisuus otetaan huomioon rangaistusta määrättäessä. Lähtökohtaisesti rangaistusvastuun olemassa oloa määrittävä syyntakeisuussäännös vaikuttaa siten myös rangaistuksen määräämiseen alentuneesti syyntakeisten kohdalla. Rikoslain yleisten oppien uudistamista koskevan hallituksen esityksen mukaan vastuuopin sääntöjen taustalla vaikuttavat tekijät tulevat ikään kuin uudelleen tarkasteltavaksi rangaistusta mitattaessa.²⁴⁵

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että alentunut syyntakeisuus eroaa syyntakeettomuudesta merkitsevällä tavalla juuri rangaistusvastuun osalta. Alentuneen syyntakeisuuden arviointi on osa rikosoikeudellisen vastuun edellytysten olemassa olon arviointia, mutta alentunut syyntakeisuus, toisin kuin syyntakeettomuus, ei poista rikosoikeudellista vastuuta. Lähtökohtana alentuneen syyntakeisuuden kohdalla on päinvastoin rangaistusvastuun edellytysten täytyminen. Tässä mielessä alentunut syyntakeisuus sijoittuukin samaan ryhmään syyntakeisuuden kanssa.²⁴⁶ Alentunut ymmärrys- tai kontrollikyky otetaan kuitenkin huomioon rangaistusta määrättäessä alentavana tekijänä. Katson, ettei alentunutta syyntakeisuutta voida pitää rikosoikeudellisen vastuun poissulkevana elementtinä, vaan se vaikuttaa ainoastaan rangaistuksen määrään sitä lieventävästi. Alentuneen syyntakeisuuden sijoittamista rikosvastuun yleisiä edellytyksiä koskevaan rikoslain 3 lukuun voidaankin tästä

²⁴⁴ HE 44/2002 vp, s. 10

²⁴⁵ HE 44/2002 vp, s. 10.

²⁴⁶ Esimerkiksi Honkasalo suhtautui vähentyneen syyntakeisuuden kategoriaan kielteisesti. Hänen mukaansa henkilö oli aina joko syyntakeinen tai syyntakeeton ja ”vähentyneessä syyntakeisuudessa” kyse oli itseasiassa syyntakeisuudesta, jossa henkilön henkinen tila teki vähennetyin rangaistuksen perustelluksi. Honkasalo 1967, s. 29. Samoin myös Forsman, joka tosin suhtautui kriittisesti alentuneen syyntakeisuuden kategoriaan. Ks. Forsman 1930, s. 66-67.

näkökulmasta kritisoida. Mielestäni ratkaisu on looginen syyntakeisuuden, alentuneen syyntakeisuuden ja syyntakeettomuuden välisten yhteyksien näkökulmasta, mutta oikeusvaikutuksiltaan muistuttaa alentunut syyntakeisuus enemmän lieventämisperustetta kuin rikosvastuun edellytystä.

Alentunutta syyntakeisuutta voidaan kuitenkin monella tapaa pitää syyntakeettomuuden jatkeena. Kyse on syyntakeettomuuden ”lievemmästä” versiosta, jonka lainsäätäjät on halunnut ottaa huomioon rangaistukseen vaikuttavana seikkana. Tästä näkökulmasta katsottuna olisi mielestäni järkevää sijoittaa syyntakeettomuuden ja alentuneen syyntakeisuuden vaikutukset rikosoikeuden systematiikassa samaan lukuun. Yksi keino tähän olisi ottaa syyntakeettomuus huomioon rangaistuksen määräämistä koskevissa normeissa, esimerkiksi rangaistuksen tuomitsematta jättämistä koskevassa RL 6:12 §:ssä, samoin kuin rikoslain 6 luvun 8 §:n 2 ja 3 momenteissa otetaan huomioon alentunut syyntakeisuus. Katson, että tällainen systematisointi johtaisi kuitenkin virheellisiin lopputuloksiin, eikä vastaisi lainsäätäjän tarkoitusta syyntakeettomuudesta.²⁴⁷ Syyntakeettomuus on tarkoitettu rikosoikeudellisen vastuun poissulkeväksi tekijäksi, mikä tarkoittaa, ettei syyntakeettoman tekijän tapauksessa käsillä ole rikosta. Näin ollen rangaistuksen määräämisen ei pidä tulla harkittavaksi syyntakeettomien kohdalla lainkaan. Käytännön tuomioistuintoiminta asettaa nykyiselle ratkaisulle kuitenkin omat haasteensa, kuten jäljempänä luvussa viisi tullaan huomaamaan.

4.4. Huomioita rikoslain terminologiasta

4.4.1. Rikosvastuun vai rangaistusvastuun edellytys?

Rikoslain 3 luku on nimeltään rikosoikeudellisen vastuun yleiset edellytykset. Rikoslain 3 luvun otsikko indikoi, että sen sisältämät elementit olisivat rikosoikeudellisen vastuun, eli rikosvastuun edellytyksistä.²⁴⁸ Syyntakeisuutta koskevassa RL 3:4.1:ssä ja syyksiluettavuutta koskevassa RL 3:5.1:ssä kuitenkin käytetään termiä *rangaistusvastuun edellytys*.²⁴⁹

On huomattava, että rikosvastuun yleisten edellytysten kohdalla termistä rangaistusvastuu käytetään positiivista ilmaisua: esimerkiksi syyntakeisuus on rangaistusvastuun edellytys, mutta toisaalta laki ei suoraan sano että, syyntakeisuuden puuttuminen näin ollen tarkoittaisi

²⁴⁷ Esitöiden mukaan RL 6:12 § tuomitsematta jättäminen on tekijän syyllisyyden vahvistava tuomio. HE 44/2002 vp, s. 210.

²⁴⁸ Käytän termiä rikosvastuu synonyyminä rikosoikeudelliselle vastuulle.

²⁴⁹ Myös RL 3 luvun 3 §:n laiminlyönnin rangaistavuutta koskeva säännös on lain esitöiden mukaan rangaistusvastuun edellytys, vaikka rikoslaissa ei tätä nimenomaisesti mainitakaan. Ks. HE 44/2002 vp, s. 42-43.

sitä, että syyntakeeton on rangaistusvastuusta vapaa. Selvää kuitenkin on, että käytännön tasolla syyntakeisuuden puute konkretisoituu rangaistusvastuusta vapautumisena, sillä syyntakeeton tekijä jätetään rangaistukseen tuomitsematta. Hallituksen esityksessä puhutaan syyntakeettomien kohdalla yleisesti ”vastuuvapaudesta”,²⁵⁰ täsmentämättä varsinaisesti, onko kyse rangaistusvastuusta vai rikosvastuusta vapautumisesta. Sen sijaan vastuukärajän osalta mainitaan, että alle 15 vuoden ikä ”estää rangaistusvastuun”, joten tässä yhteydessä termiä rangaistusvastuu on todella käytetty.²⁵¹ Pidän joka tapauksessa selvänä, ja lainsäätäjän tarkoitusta vastaavana, että oikea terminologinen ratkaisu syyntakeettomuuden kohdalla olisi rangaistusvastuusta vapautuminen.

Toisin kuin rikosvastuun yleisten edellytysten kohdalla, joissa on käytetty sanamuotoa ”rangaistusvastuun edellytys”, vastuuvapausperusteiden osalta on rikoslaissa nimenomaisesti käytetty termiä ”rangaistusvastuusta vapaa”. Hallituksen esityksen mukaan termiä rangaistusvastuu käytetään vastuuvapausperusteiden kohdalla ilmaisemaan sitä, että peruste vaikuttaa ainoastaan rangaistuksen käyttöön, jolloin se ei sisällä kannanottoa korvausvastuun tai menettämisseuraamuksen suhteen.²⁵² Termiä rangaistusvastuusta vapaa käytetään nimenomaisesti anteeksiantoperusteiden kohdalla, erottamaan ne oikeuttamisperusteista, joiden käsillä olo merkitsee rikosoikeudellisen vastuun sulkeutumista kokonaisuudessaan pois. Rikosvastuun poissulkeutumisella tarkoitetaan hallituksen esityksen mukaan, ainakin vastuuvapausperusteiden kohdalla, sekä rangaistuksen, että muidenkin rikosoikeudellisten seuraamusten poissulkeutumista.²⁵³

Esitöiden perusteella selvää on, että vastuuvapausperusteiden kohdalla termit rikosvastuu ja rangaistusvastuu on eroteltu toisistaan, ja niiden merkitykset vastuun poissulkeutumisen osalta eroavat toisistaan. Tämä tukisi tulkintaa siitä, että myös rikosvastuun yleisten edellytysten kohdalla tulisi käsitteet rikosvastuu ja rangaistusvastuu käsittää eri merkityksen saaviksi termeiksi. Tästä huolimatta vaikuttaisi siltä, että rikosvastuun yleisten edellytysten kohdalla termejä rikosvastuun edellytys ja rangaistusvastuun edellytys käytetään sekaisin ja samaa asiaa tarkoittavana asiana. Pidänkin rikoslain 3 luvussa käytettyä terminologiaa tässä mielessä epäonnistuneena. Esitöiden perusteella voidaan kuitenkin todeta, että

²⁵⁰ Ks. esim. HE 44/2002 vp, s. 46.

²⁵¹ HE 44/2002 vp, s. 48.

²⁵² HE 44/2002 vp, s. 100.

²⁵³ HE 44/2002 vp, s. 100.

terminologian merkityksen kannalta rikosvastuu ja rangaistusvastuu -termien erottelua tärkeämpää on erottaa toisistaan tilanteet, joissa käsillä on joko rikos- tai rangaistusvastuun edellytys eli vastuuseen asettaminen, tilanteista, joissa puhutaan vastuun poissulkeutumisesta eli vastuusta vapautumisesta.²⁵⁴

Rikosvastuu ja rangaistusvastuu -termien käyttö näyttyy epäjohdonmukaisena niin kirjoitetussa rikoslaissa kuin sen esitöissäkkin. Vaikuttaisikin siltä, että rikoslaissa ei ole, ainakaan rikosoikeudellisen vastuun yleisiä edellytyksiä koskevan 3 luvun osalta, tehty erottelua termien ”rikosoikeudellinen vastuu” ja ”rangaistusvastuu” välillä, vaan näitä käytetään ylipäänsä ilmaisemaan oikeudellisen vastuun muodostumista tai siitä vapautumista. Tämän tutkielman osalta käytän kuitenkin kyseisiä termejä tarkoituksessa, joka vastaa lainsäätäjän vastuuvapausperusteiden kohdalla ilmaisemaa kantaa rikos- ja rangaistusvastuu -termien käyttömerkityksestä.

4.4.2. Rangaistuksen tuomitsematta jättäminen

Mikäli lähtökohdaksi otetaan olettaus siitä, että rikoslain 3:4:ssä mainittu rangaistusvastuu viittaa pikemminkin rikosvastuuseen, päädytään osittain ongelmallisiin tulkintoihin rikoslain muiden säännösten sanamuotojen kanssa. Tällaista olettamusta vasten RL 3:4.5:n maininta siitä, että tuomioistuin voi jättää syyntakeettoman rangaistuksen tuomitsematta, vaikuttaa ristiriitaiselta. Mikäli syyntakeeton henkilö ei ole rikosoikeudellisessa vastuussa, niin mitään rangaistustakaan ei tulisi olla käsillä. Tässä kohtaa rikoslain terminologia on kenties vain epäonnistunut ja lainsäätäjän tarkoitus on ollut ilmaista, että rikosoikeudellisten seuraamusten sijaan tulisi syyntakeettomat tarpeen mukaan ohjata hoitoon mielenterveyslain mukaisesti.

Lähtökohtana on, että rikosoikeudellisia seuraamuksia ei määrätä, mikäli edellytykset seuraamuksille eivät täyty tai niitä ei ole riittävästi näytetty toteen. Rikosoikeudellinen seuraamus on mahdollista jättää määräämättä kuitenkin myös tilanteessa, jossa rikoksen selvästi katsotaan tapahtuneen. Niin tuomioistuin, syyttäjä, kuin poliisikin voi jättää seuraamuksen tiettyjen edellytysten täytyessä määräämättä, jolloin tilanteista käytetään yhteisnimitystä

²⁵⁴ Lain esitöiden mukaan ”rikosoikeudelliset vastuusäännöt ovat jaettavissa sääntöihin, jotka perustelevat vastuuseen asettamisen positiivisessa mielessä (vastuun edellytykset) ja sääntöihin, joilla vastuu suljetaan pois (vastuuvapausperusteet)”. HE 44/2002 s. 9.

toimenpiteistä luopuminen.²⁵⁵ Tuomioistuimen kohdalla puhutaan *rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä*, mikä tarkoittaa, että syytetyn henkilön todetaan syyllistyneen rikokseen, mutta häntä ei kuitenkaan tuomita siitä rangaistukseen.²⁵⁶ Tuomitsematta jättämiseen liittyykin aina moitteen osoitus ja tekijän syyllisyyden vahvistaminen.²⁵⁷ Tuomitsematta jättäminen kohdistuu ainoastaan rangaistukseen, mikä tarkoittaa, että muut rikosoikeudelliset seuraamukset, kuten menettämisseuraamus, vahingonkorvaus tai oikeudenkäyntikulujen korvausvelvollisuus, ovat mahdollisia.²⁵⁸ Tuomitsematta jättämisestä säännellään rikoslain 6 luvun 12 §:ssä, joka käsittää ne poikkeukselliset perusteet, joiden käsillä ollessa tuomioistuin voi harkinnanvaraisesti jättää rangaistuksen tuomitsematta.

Rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä tulee erottaa tilanteet, joissa tekijä vapautetaan rangaistusvastuusta. Rangaistusvastuu terminä on lain esitöiden mukaan sidottu anteeksiantoperusteisiin, joiden käsillä olo vaikuttaa ainoastaan rangaistuksen käyttöön, poistamatta teon oikeudenvastaisuutta.²⁵⁹ Toisaalta myös RL 6:12 mukaisten poikkeuksellisuusperusteiden kohdalla on kyse ainoastaan rangaistukseen vaikuttavista perusteista. Lain esitöissä on kuitenkin korostettu, että rikosoikeudellisista toimenpiteistä luopumista koskevat perusteet eivät lukeudu vastuuvapausperusteisiin, sillä rangaistuksen tuomitsematta jättäminen sisältää syyllisyyden vahvistamisen.²⁶⁰ Kyseisen esitöissä esitetyn toteamuksen voitaisiin katsoa puoltavan tulkintaa, jonka mukaan juuri syyllisyyden vahvistaminen erottaa vastuuvapausperusteesta seuraavan rangaistusvastuusta vapauttamisen RL 6:12 mukaisesta tuomitsematta jättämisestä.²⁶¹ Anteeksiantoperusteiden kohdalla rangaistusvastuusta vapautumisen ei siten tulisi merkitä tekijän syyllisyyden vahvistamista.²⁶²

²⁵⁵ Ks. Aiheesta tarkemmin Matikkala 2010, s. 172.

²⁵⁶ Matikkala 2010, s. 174.

²⁵⁷ HE 44/2002 vp, s. 210. Tämä tarkoittaa samalla myös sitä, että tuomitsematta jättämisen edellytyksenä olevan rikoksen on täytynyt tulla näytetyksi, Lahti 1977, s. 30.

²⁵⁸ Lahti 1977, s. 30.

²⁵⁹ HE 44/2002 vp, s. 100.

²⁶⁰ HE 44/2002 vp, s. 99. Myös Jääskeläinen on katsonut toimenpiteistä luopumista tarkoittavan rangaistuksen tuomitsematta jättämisen sisältävän toteamuksen henkilön syyllisyydestä rikokseen. Tästä syystä teon tulee Jääskeläisen mukaan myös täyttää kaikki rikoksen syntyedellytykset. Ks. Jääskeläinen 1997 s. 16-17.

²⁶¹ Eräs huomio rangaistusvastuusta vapautumisen ja rangaistuksen tuomitsematta jättämisen eroavaisuuksissa on myös se, että ensiksi mainitun huomioon ottaminen on ”pakollista”. Tuomitsematta jättäminen sen sijaan on tuomioistuimen harkinnan varassa, sillä laki ei nimenomaisesti edellytä näin toimivaan, vaikka peruste rangaistuksen tuomitsematta jättämiselle olisikin olemassa (”Tuomioistuin saa jättää rangaistuksen tuomitsematta” RL 6:12).

²⁶² Esimerkiksi Lappi-Seppälä on perustellut eroa vastuuvapausperusten vuoksi rankaisemattoman ja RL 6:12 nojalla tuomitsematta jätetyn teon välillä siten, että vastuuvapausperusteen ollessa kyseessä eivät rikosvastuun edellytykset ole täyttyneet puuttuvan syyllisyyden takia, toisin sanoen kyseessä ei ole rikos. Sen sijaan tuomitsematta jättämisessä tekijä jätetään subjektiivisista syistä rangaistukseen tuomitsematta, vaikka hänen tekonsa täyttääkin rikoksen yleisen ja erityisen tunnusmerkistön. Lappi-Seppälä 1997, s. 173.

Rangaistusvastuun ja tuomitsematta jättämisen välinen problematiikka näkyy myös syyntakeisuutta koskevan säännöksen kohdalla. Rikoslain 3 luvun 4 §:n 1 momentin mukaan syyntakeisuus on rangaistusvastuun edellytys, mikä aiemmin todetun mukaisesti merkitsee syyntakeettoman vastuuvapautta. Pykälän 5 momentin sanamuoto on kuitenkin muotoiltu siten, että ”tuomioistuim jättää rikoksesta syytetyn hänen mielentilansa vuoksi rangaistukseen tuomitsematta”. Sanamuodon perusteella epäselvää on, voidaanko syyntakeettomuussäännöksessä käytetty ilmaisua rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä pitää RL 6:12 mukaisena poikkeuksellisuusperusteeseen perustuvana rangaistuksen tuomitsematta jättämisenä. Suh-taudun tällaiseen tulkintaan kriittisesti, sillä mikäli syyntakeettomuus johtaisi RL 6:12:n mu-kaiseen tuomitsematta jättämiseen, päädyttäisiin tilanteeseen, jossa syyntakeettoman syylli-syys vahvistettaisiin.²⁶³ Pidänkin RL 3:4.5:ssä käytettyä terminologiaa, jossa puhutaan yh-täältä rangaistusvastuusta ja toisaalta rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä, tältä osin epäonnistuneena. Tilanteen johdosta totean, ettei tuomitsematta jättämistä terminä voida suoraan yhdistää RL 6:12 mukaisiin tilanteisiin, jossa vastaajan syyllisyys vahvistetaan.²⁶⁴

Kysymyksiä herättää myös tekijän syyntakeisuuden vaikutus RL 6 luvun 12 §:n 3 kohtaan, jonka mukaan rangaistus voidaan jättää tuomitsematta, jos rikos on tekoon tai tekijään liit-tyvistä erityisistä syistä anteeksiannettavaan tekoon rinnastettava. Lain esitöiden mukaan tällaisina tekijään liittyvinä poikkeuksellisuusperusteina voidaan ottaa huomioon muun ohella syyntakeisuusarviointiin vaikuttavat seikat.²⁶⁵ Syyntakeisuusarviointiin vaikuttavien seikkojen olemassaolo ei tietenkään automaattisesti johda syyntakeettomuuteen, jolloin

²⁶³ Näin myös esim. Matikkala 2010, s. 172 alaviite 307, joka katsoo, ettei RL 3:4.5 §:ssä kyse ole RL 6:12 mukaisesta toimenpiteestä luopumisesta, vaan rikosoikeudellisen vastuun edellytyksen puuttumisesta.

²⁶⁴ Vaikuttaisi siltä, ettei myöskään rikoslain aikaisempiin sanamuotoihin ”jäähkään rankaisematta” tai ”älkään rangaistukseen tuomittako” liitetty olettamusta siitä, että tällainen rangaistuksen tuomitsematta jättäminen sisältäisi syyllisyyden vahvistamisen. Vaikka syyntakeettoman teko aikaisemman rikoslain 3 luvun 3 §:n mukaan jätettiin rankaisematta, ei syyntakeettomia silti katsottu tekoon syyllisiksi. Tämän puolesta puhuu se seikka, että alentunutta syyntakeisuutta koskeneessa rikoslain aikaisemmassa 3 luvun 4 pykälässä oli viittaus, joka voidaan tulkita siten, että syyntakeettomat, eli ”vailla ymmärrystä” olevat katsottaisiin syyhyn mahdottomaksi: ”Jos jonkun harkitaan rikosta tehdessään olleen täyttä ymmärrystä vailla, vaikkei häntä 3 §:n mukaan voida syyhyn mahdottomaksi katsoa, olkoon yleistä lajia oleva rangaistus se, mikä 2 §:ssä on säädetty.” Momentin sanamuodosta voidaan päätellä, ettei tekijää 3 §:n mukaisissa, eli syyntakeettomuutta koskevissa tapauksissa olisi tullut katsoa tekoon syylliseksi. Näin on asiaa arvioinut myös Vihriälä 2009, s. 1007.

²⁶⁵ Tuomitsematta jättämistä koskevan sääntelyn uudistamista koskevan hallituksen esityksen mukaan tällaisina seikkoina hallituksen esityksessä mainitaan esimerkiksi korkea ikä, sairaalloisuus, voimakas henkinen kriisitila tai sellainen lääkeaineiden ja alkoholin yhteisvaikutus, jota tekijä ei ole voinut ennalta arvata. HE 79/1989 vp., s.19-20. Tuomitsematta jättämistä koskevaa pykälää on sittemmin muutettu, mutta samoja perusteita on käytetty myös vuoden 2004 hallituksen esityksessä, jossa lainkohtaan tehtiin lähinnä teknisluonteisia muutoksia, ks. HE 44/2002 vp, s. 211. Myös oikeuskirjallisuudessa on otettu lainsäätäjän tarkoitusta vastaava kanta, ks. Lappi-Seppälä 1997, s. 255.

vaihtoehdoksi jää syyntakeisuuden ohella alentunut syyntakeisuus. Katsonkin, että alentuneesti syyntakeisen, tai joskus jopa syyntakeisen tekijän kohdalla tällaisten perusteiden käyttö tuomitsematta jättämisen yhteydessä vaikuttaisi mahdolliselta, mutta syyntakeettomuuden johtamiseen rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen RL 6:12 perusteella on edellä käsitellyn perusteella suhtauduttava kriittisesti tekijältä puuttuvan syyllisyyden takia.

Esimerkiksi Raimo Lahti on hahmottanut rikoksen poikkeuksellisuusperusteet tasoina, joilla on erilaiset seurausvaikutukset rangaistusvastuun kannalta. Lahti erottelee toisistaan *rangaistuksen* poistavat perusteet ja *rangaistavuuden* poistavat perusteet. Viimeksi mainitut käsitteisivät tunnusmerkistön mukaisuuden, oikeudenvastaisuuden ja syyllisyyden edellytykset. Rangaistavuuden poistava peruste merkitsisi näin ollen sitä, ettei tekijä täytä rangaistusvastuun edellytyksiä, sillä hänen ei voida sanoa syyllistyneen rikokseen. Sen sijaan rangaistuksen poistaviksi perusteiksi Lahti on katsonut RL 6:12 mukaiset tuomitsematta jättämisen edellytykset, jolloin perusteen ainoa vaikutus on se, että tekijä jätetään tuomitsematta rangaistukseen.²⁶⁶ Lahden käyttämä tasomalli on hyödyllinen rangaistusvastuun ja rangaistuksen tuomitsematta jättämisen erottelussa. Katson, että rangaistusvastuun, eli rangaistavuuden edellytysten tasolle sijoittuisivat Lahden mallissa niin syyntakeettomuus kuin anteeksi-antoperusteetkin.

5. SYYN TAKEETTOMAN RIKOSOIKEUDELLINEN VASTUU OIKEUSKÄYTÄNNÖN VALOSSA

5.1. Vastuuperusteiden ja vastuuvapausperusteiden merkitys syyksilukemiselle

5.1.1. Rikosvastuun yleisten edellytysten puuttumisen vaikutus oikeuskäytännössä

Rikoslain 3 luvussa rangaistusvastuun edellytyksiksi on säädetty syyntakeisuus ja 15 vuoden ikä (RL 3:4.1), sekä syyksiluettavuus, eli tahallisuus ja tuottamus (RL 3:5). Rikoslaki ei kuitenkaan tarkalleen ottaen kerro, miten vastuuperusteen puuttumista tulisi käsitellä. Oikeuskirjallisuudessa niin syyntakeisuuden, johon myös 15 vuoden ikä luetaan, kuin syyksiluettavuudenkin puuttumisen katsottu merkitsevän rikoksen rakennemallin mukaisen syyllisyyden puuttumista.²⁶⁷ Oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten mukaan syyllisyyden puuttuminen merkitsee sitä, etteivät kaikki rikosvastuun edellytykset täyty, jolloin tekijää ei voida

²⁶⁶ Lahti 1977, s. 47-50.

²⁶⁷ Tällaiseen tulkintaan on päädytty myös rikoslain esitöissä. Ks. HE 44/2002 vp, s. 9.

pitää rikosoikeudellisessa vastuussa teostaan. Oikeuskäytännön perusteella voidaan kuitenkin havaita, että syyllisyyteen kytkeytyvien vastuuedellytysten puuttumisen käytännön oikeusvaikutukset eroavat toisistaan. Syyntakeisuuden puuttumiseen, toisin sanoen syyntakeettomuuteen, on oikeuskäytännössä suhtauduttu ainoastaan rangaistusvastuun poistavana perusteena. Syyntakeeton tuomitaan syyllisenä rikokseen mutta hänet jätetään rangaistukseen tuomitsematta. Sen sijaan niin vastuukäytännön kuin syyksiluettavuudenkin puuttuminen johtavat vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan syytteen hylkäämiseen ja näin ollen koko rikosvastuun poissulkeutumiseen.

Siitä, miten vastuuedellytysten puuttumiseen tulisi oikeudellisesti suhtautua, vallitsee oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön välillä näin ollen selkeä ristiriita. Pidän selvänä, ettei syyntakeettomien kohtelu käytännön oikeusprosessissa vastaa sitä, millaisen lopputuloksen tulisi oikeuskirjallisuudessa esitetyn perinteisen rikoksen rakennemallin nojalla päätyä. Seuraavaksi tarkastelen hieman lähemmin, millainen vaikutus eri vastuuedellytysten puuttumisella on rikosvastuuseen ja kuinka eri edellytysten käytännön prosessuaalinen kohtelu eroaa oikeuskirjallisuudessa esitetyistä näkemyksistä.

Perinteiseen kolmiportaiseen rikoksen rakennemalliin mukaan syyllisyys on yksi rikosvastuun edellytyksistä.²⁶⁸ Oikeuskirjallisuudessa on jo pitkään vallinnut lähes yksimielinen näkemys siitä, että syyntakeisuus, johon myös vastuukäytännön rajoja on oikeuskirjallisuudessa luettu, on syyllisyyden ainesosa.²⁶⁹ Jotta moitearvostelun kohdistaminen tekijään olisi ylipäänsä mielekästä, tulee hänen täyttää tietyt henkistä terveyttä ja psyykkistä kypsyyttä koskevat vähimmäisvaatimukset. Tekohetkellä alle 15-vuotias tekijä ei ole rikosoikeudellisessa vastuussa teostaan.²⁷⁰ Oikeuskirjallisuudessa vastuukäytännön puuttumisen on katsottu tarkoittavan sitä, ettei alle 15 vuotiaaseen voida kohdistaa rikosoikeudellista syyllisyysmoitetta, jolloin tekijän syyllisyys sulkeutuu pois.²⁷¹ Syyllisyysmoitetta ei voida kohdistaa myöskään sellaiseen henkilöön, joka ei kykene säätelemään toimintaperiaatteitaan. Oikeuskirjallisuudessa omaksutun näkemyksen mukaan syyllisyys sulkeutuu syyntakeettomien kohdalla pois, sillä syyntakeettomalta puuttuu toisintoimimismahdollisuus eikä häntä näin ollen voida moittia teostaan.

²⁶⁸ Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 19-20, Nuutila 1997, s. 82-87, Frände 2012, s. 3

²⁶⁹ Ks. esim. Honkasalo 1967, s. 25; Frände 2012, s. 168; Nuutila 1997, s. 76-79; Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276.

²⁷⁰ Tapani-Tolvanen 2015, s. 362.

²⁷¹ Melander 2016, s. 207.

Syyntakeettomaan tai alle 15 vuotiaaseen ei näin ollen voida kohdistaa rikosoikeudellista syyllisyysmoitetta, jolloin tekijän syyllisyys sulkeutuu pois. Syyllisyyden poissulkeutuminen merkitsee perinteisen kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaisesti sitä, etteivät kaikki kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaiset rikosoikeudellisen vastuun edellytykset täyty. Koska rikosvastuun edellytykset on perinteisesti kytketty rikoksen määrittelymään, merkitsee syyllisyyden puuttuminen samalla sitä, ettei syyntakeettoman tekoa voida pitää rikoksena.²⁷² Oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten mukaan syyllisyyden puuttumisen tulisikin johtaa syytteen hylkäämiseen, sillä rikosvastuun edellytykset eivät tällöin kokonaisuudessaan täyty.²⁷³

Alle 15 vuotiaiden tekijöiden osalta voidaan todeta, että vastuikärajan arviointi tuomioistuimessa harvemmin edes aktualisoituu, sillä useimmiten rikoksesta epäillyn ikä tekohetkellä voidaan selvittää jo tutkintavaiheessa. Syyttäjän tulee jättää syyte nostamatta, mikäli epäilty on tekohetkellä ollut alle 15 vuotias, jolloin rikosprosessi vastuikärajan alittavaa tekijää kohtaan ei käytännössä edes käynnisty. Selvää on, ettei alle 15 vuotiaana teon tehnyttä rangaista teostaan, mutta nuorelle voi seurata teostaan erityisesti lastensuojelullisia toimenpiteitä. Myös vahingonkorvausvelvollisuus tai menettämisseuraamus voivat tulla harvittavaksi alle 15 vuotiaan kohdalla.²⁷⁴ Vaikka useimmiten rikosprosessi vastuikärajan alittavaa tekijää kohtaan ei edes käynnisty, voidaan joskus päätyä kuitenkin tilanteeseen, jossa jo käynnistetyn rikosprosessin aikana selviää, että teko on tehty luultua aikaisemmin ja tekijä on ollut tuolloin vielä alle 15 vuotias. Tällaisissa tilanteissa on oikeuskäytännössä päädytty syytteen hylkäämiseen. Korkeimman oikeuden tapauksessa KKO 2010:77 syyte tekoaikaan alle 15 vuotiaaksi osoittautunutta tekijää kohtaan hylättiin sillä perusteella, ettei alle 15 vuotiaan katsota voivan syyllistyä rikokseen.

Tapauksessa KKO 2010:77 haettiin tuomion purkua vastuikärajan täyttymättä jäämisen perusteella. Kysymys oli siitä, oliko A täyttänyt hänelle käräjäoikeudessa syyksiluettujen rikosten osalta rangaistusvastuun edellytyksenä olevan 15 vuoden vastuikärajan, kun hän oli tehnyt teot samana päivänä, kun täytti 15 vuotta. KKO purki käräjäoikeuden tuomion kyseisten tekojen osalta ja hylkäsi syytteen näiltä osin. KKO:n perustelujen mukaan ”kun A ei ole

²⁷² Ks. Frände 2012, s. 168. Matikkala 2010, s. 98., Tapani 2008 s. 885.

²⁷³ Esimerkiksi Tapani ja Tolvanen ovat katsooneet, että syytettyä vastaan nostettu syyte pitää hylätä silloin, kun rikosoikeudellisen vastuun edellytykset eivät kokonaisuudessaan täyty. Tapani – Tolvanen 2015, s. 310 ja 328. Ks. myös Tapani 2008, s. 884-885; Vihriälä 2009, s. 1013 ja Vihriälä 2012, s. 184; Melander 2016, s. 253.

²⁷⁴ Tapani-Tolvanen 2015, s. 365.

hakemuksessa kysymyksessä olevalta osin syyllistynyt rikoksena syyksi luettavaan tekoon, syyte on näiltä osin hylättävä.”

Oikeuskäytännössä omaksuttu linja siitä, ettei rikosta voida syyksilukea alle 15 vuotiaille näyttäisi vastaavan oikeuskirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä, joiden mukaan alle 15 vuotias ei lähtökohtaisesti voi tehdä rikosta. Kun rikosta ei ole käsillä, ei rikosprosessin lähtökohtaisesti tulisi edes käynnistyä vastuuikärajan alittavaa tekijää kohtaan. Jo käynnistetyn rikosprosessi osalta syyte alle 15 vuotiaaksi osoittautuvien tekijöiden kohdalla hylätään, mikä asiallisesti merkitsee rikosoikeudellisen vastuun poissulkeutumista kokonaisuudessaan ja näin ollen vastaa oikeuskirjallisuudessa esitettyjä tulkintoja.²⁷⁵ Katson, että alle 15-vuotiaiden tekijöiden kohdalla oikeuskäytäntö vastaa hyvinkin pitkälti oikeuskirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä.

Syyntakeisuuden puuttumisella ei sen sijaan näyttäisi olevan samanlaista vaikutusta oikeusprosessiin. Toisin kuin vastuuikärajan puuttuminen, syyntakeettomuus ei oikeuskäytännön valossa kuitenkaan johda syytteen hylkäämiseen. Syyntakeettomien osalta vakiintuneena pääsääntönä on ollut rikoksen lukeminen tekijälle syyksi siten, että hänet kuitenkin jätetään rangaistukseen tuomitsematta. Ratkaisu, jolla syyntakeeton jätetään rangaistukseen tuomitsematta tarkoittaa, ettei syyntakeettomalle tuomita sitä tai niitä rangaistuksia, joita vastaavasta teosta normaalisti seuraisi. Pelkän rangaistusvastuun poissulkeutuminen ei ole kuitenkaan este kaikkien oikeudellisten seuraamusten määräämiselle.²⁷⁶ Niinpä syyntakeetonkin voidaan tuomita esimerkiksi menettämisseuraamukseen tai vahingonkorvauksiin. Lisäksi ratkaisusta, jolla tekijä jätetään syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta, tulee aina rikosrekisterimerkintä (RikRekL 2.1 §). Oikeuskäytännössä rangaistusvastuun poissulkeutuminen on kuitenkin ulotettu varsin laajasti kaikkiin rangaistusluonteisiin rikosoikeudellisiin seuraamuksiin, kuten esimerkiksi tapauksesta KKO 1987:45 havainnollisesti ilmenee:

Tapauksessa KKO 1987:45 raastuvanoikeus oli lukenut vastaajan syyksi mm. törkeän rattiopumuksen, mutta jättänyt hänet ymmärrystä vailla tehdystä teosta rangaistukseen tuomitsematta. Samalla oikeus oli kuitenkin määrännyt vastaajan menettämään ehdonalaisen

²⁷⁵ Ks. esim Tapani 2008, s. 884-885.

²⁷⁶ Matikkalan mukaan rikoksen puuttuminen ja siten rangaistusvastuun poissulkeutuminen eivät muodosta estettä tuomita syyntakeettomalle muita seuraamuksia, kuten konfiskaatio tai rikosrekisterimerkintä, Matikkala 2010 s. 98. Vrt. Frände, joka on katsonut, että niin rangaistavuus kuin rikoksen muutkin seuraamukset edellyttävät pääsääntöisesti rikoksen käsillä oloa. Frände 2012, s. 3.

vapautensa ja tuominut hänet ajokieltoon. KKO oikaisi raastuvanoikeuden päätöstä siten, että lausumat ehdonalaisen vapauden menetyksestä sekä ajokiellosta poistettiin tuomiosta.

Rangaistuksen tuomitsematta jättäminen ja tuomion syyksilukeminen syyntakeettomalle tekijälle on ollut vakiintunut toimintatapa oikeuskäytännössä korkeinta oikeutta myöten jo ennen rikoslain yleisten oppien uudistamista. Ennen vuoden 2004 uudistusta syyntakeettoa koskeva aikaisempi sanamuoto ”jääköön rankaisematta”, johti käytännössä tilanteeseen, jossa syyntakeeton todettiin rikokseen syylliseksi, mutta rangaistus jätettiin hänelle tuomitsematta.²⁷⁷ Jo tuolloin menettely vastasi silloisen rikoslain tuomitsematta jättämistä koskevaa 3 luvun 5 §:n 3 momenttia (621/1967).²⁷⁸

Tapauksessa KKO 1964 II 98 vastaaja oli kihlakunnanoikeudessa lainvoiman saaneella päätöksellä tuomittu vailla täyttä ymmärrystä tehdystä rikoksesta vapausrangaistukseen. Myöhemmin ilmeni, että vastaaja mielisairautensa vuoksi ollut rikokseen syyllistyessään ymmärrystä vailla. KKO päätti tämän johdosta purkaa ja poistaa käräjäoikeuden päätöksen siltä osin kuin vastaaja sillä oli tuomittu rangaistuksiin. Tämä viitannee siihen, että käräjäoikeuden syyksilukeminen on kuitenkin jäänyt voimaan, sillä syytettä ei purusta huolimatta hylätty.

Tapauksessa Helsingin hovioikeus 19.10.2004 nro 4050 käräjäoikeus oli lukenut tekijälle syyksi ymmärrystä vailla tehdyn murhan, mutta jättänyt vastaajan rangaistukseen tuomitsematta. Muutoksenhaussa vastaaja vaati, että hänen katsottaisiin syyllistyneen ymmärrystä vailla tehtyyn tappoon murhan asemasta. Hovioikeus ei muuttanut käräjäoikeuden ratkaisua, vaan katsoi, että vastaaja oli ”syyllistynyt käräjäoikeuden hänen syykseen lukemaan ymmärrystä vailla tehtyyn murhaan”.

Vuoden 2004 rikoslain yleisten oppien uudistus ei vaikuta muuttaneen oikeuskäytäntöä syyntakeettomien osalta suuntaan tai toiseen, vaan rikos on tavattu lukea edelleen syyntakeettomallekin tekijälle syyksi.²⁷⁹ Yleisten oppien uudistamisen jälkeen korkein oikeus ei toistaiseksi ole ottanut suoraan kantaa syyntakeettomuuden vaikutukseen tuomion

²⁷⁷ Ks. esim. korkeimman oikeuden tapaukset KKO 1948 II 414, KKO 1964 II 98, KKO 2000:126. Hovioikeudet ovat jatkaneet tätä vakiintunutta linjaa myös tuoreammassa oikeuskäytännössä: Ks. Helsingin HO 28.12.2000 nro 3721, Helsingin HO 19.10.2004 nro 4050 sekä Helsingin HO 10.5.2005 nro 1496.

²⁷⁸ Ks. Vihriälä 2009, s. 1007.

²⁷⁹ Ks. esim. Itä-Suomen hovioikeus 26.9.2006 nro 1145, Vaasan hovioikeus 14.9.2006 nro 1224, Helsingin hovioikeus 18.4.2008 nro 113, Helsingin hovioikeus 20.5.2015 nro 121633, Helsingin hovioikeus 18.11.2015 nro 149184, Helsingin hovioikeus 6.10.2017 nro 139732 ja Helsingin hovioikeus 11.05.2018 nro 119866.

syyksilukemiselle, joten oikeuskäytännön tarkastelussa on tukeuduttava tältä osin hovioikeuden ratkaisuihin.

Esimerkiksi tapauksen Vaasan hovioikeus 14.9.2006 nro 1224 perusteluissa todetaan suoraan, että ”syyntakeettoman teko ei siis rikosopillisesti ole rikos”. Tästä huolimatta hovioikeus ei muuttanut kärjäoikeuden ratkaisua, jolla kärjäoikeus oli lukenut vastaajan syyksi syyntakeettomana virkamiehen vastustamisen ja jättänyt hänet rangaistukseen tuomitsematta. Tämä tarkoittaa, että hovioikeuden toteamus siitä, ettei syyntakeettoman teko ole rikos, ei ole kuitenkaan johtanut syytteen hylkäämiseen tapauksessa, jossa vastaaja on syyntakeeton.

Tapauksessa Helsingin HO 20.05.2015 nro 121633 kysymys oli muun muassa siitä, olivatko A ja B syyllistyneet henkeen ja terveyteen kohdistuvan rikoksen valmisteluun sekä vastaajan B syyntakeisuudesta. Hovioikeus katsoi B:n syyntakeettomuuden selvitettyksi. Perusteluissaan hovioikeus toteaa B:n kuitenkin ”syyllistyneen siihen rikokseen, josta hänelle oli vaadittu rangaistusta”, kuitenkin siten että B oli tekohetkellä ollut syyntakeeton. Hovioikeus muutti kärjäoikeuden tuomiota siten, että se jätti B:n syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta.

Oikeuskäytännössä omaksuttu linja tuomion syyksilukemisesta syyntakeettomalle tarkoittaa sitä, että vaikka rangaistusvastuu käytännössä sulkeutuukin syyntakeettoman kohdalla pois, on hän kuitenkin edelleen rikosoikeudellisesti teostaan vastuussa.²⁸⁰ Rikos luetaan syyntakeettomalle syyksi, mikä tarkoittaa sitä, että syyntakeettoman katsotaan syyllistyneen rikokseen. Tämä on ristiriidassa oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kantojen kanssa, joiden mukaan syyntakeisuus osana syyllisyyttä on yksi rikosvastuun edellytyksistä, jolloin syyte tulisi syyntakeettomien kohdalla hylätä rikosvastuun edellytysten jäädessä täyttymättä.²⁸¹ Katsonkin, että tässä kohtaa on oikeuskäytännössä päädytty täysin erilaiseen lopputulemaan kuin oikeuskirjallisuudessa, jossa syyntakeettoman tekoa ei lähtökohtaisesti pidetä edes rikoksena.

²⁸⁰Käytännössä toimitaan täysin samoin kuin anteeksiantoperusteiden kohdalla ja rikoslain 6 luvun 12 §:n mukaisissa tilanteissa, vaikka RL 6:12 §:n mukaisesta tuomitsematta jättämisestä ei olekaan tarkoitettu syyntakeettomuustilanteisiin. Ks. Tapani – Tolvanen 2015, s. 328. Vihriälä 2009, s. 1006.

²⁸¹ Esimerkiksi Jussi Tapani on päätenyt syytteen hylkäämisen kannalle sekä hätävarjeluun liioittelun että syyntakeettomuuden kohdalla. Tapanin mukaan syyntakeettomien kohdalla ”rikosoikeudellisen vastuun edellytykset eivät kokonaisuudessaan täyty, ja syyte pitäisi hylätä.” Tapani 2008, s. 884-885. Tapanin näkemykseen on yhtynyt myös Vihriälä, joka tosin katsoo, että kaikkien anteeksiantoperusteiden tulisi johtaa syytteen hylkäämiseen ks. Vihriälä 2009, s. 1013 ja Vihriälä 2012, s. 184.

Viimeisimpänä on syytä tarkastella vielä syyksiluettavuuden puuttumiseen liitettyjä oikeusvaikutuksia sekä oikeuskirjallisuuden että oikeuskäytännön näkökulmasta. Syyllisyyden on perinteisessä rikoksen rakennemallissa katsottu muodostuvan yhtäältä syyntakeisuudesta ja toisaalta syyksiluettavuudesta.²⁸² Perinteinen syyllisyyskäsitys edellyttää tekijältä näin ollen paitsi tiettyjä ikää ja henkistä terveydentilaa koskevia vähimmäisvaatimuksia, myös tiettyä suhtautumista tunnusmerkistön mukaiseen tekoon; tekijän on tullut toimia tahallisesti tai tuottamuksellisesti, jotta häneen voitaisiin kohdistaa syyllisyysmoite. Kuten syyntakeetomuudenkin kohdalla, merkitsee syyllisyysvaatimuksen täyttymättä jääminen myös syyksiluettavuuden puuttumisen kohdalla sitä, ettei kaikkien rikosvastuun edellytysten ei voida katsoa olevan käsillä, jolloin syyte tulisi hylätä.

Vakiintuneen oikeuskäytännön valossa on selvää, että tahallisuuden tai tuottamuksen puuttuminen todella johtaa syyteen hylkäämiseen.²⁸³ Mikäli tuomioistuimien katsoo, ettei vastaajan menettely täytä tahallisuus- tai tuottamusvaatimusta, on tuomioistuimen hylättävä syyte ja vapautettava tekijä. Tekijä katsotaan näin ollen syyttömäksi.

Tapauksessa KKO 2015:84 oli kyse tilanteesta, jossa HIV-positiivisuudestaan tietoinen A oli ollut suojaamattomassa sukupuoliyhteydessä B:n kanssa kertomatta tälle sairaudestaan. B ei kuitenkaan ollut saanut tartuntaa. Oikeuden arvioitavana oli kysymys siitä, oliko HIV-infektion tarttumista pidettävä sillä tavalla todennäköisenä, että teko tulisi lukea A:n syyksi törkeän pahoinpitelyn yrityksenä. Korkein oikeus katsoi, ettei HIV-infektion tarttumista voitu pitää varsin todennäköisenä, joten tahallisuusvaatimuksen ei katsottu täytyvän. KKO hylkäsi syyteen törkeän pahoinpitelyn yrityksestä ja vapautti A:n hänelle tuomitusta rangaistuksesta. KKO nimenomaisesti toteaa perusteluissaan, että rikoksen ”syyksi lukeminen edellyttää tahallisuutta”.²⁸⁴

Pelkän tahallisuuden puuttuminen ei teoriassa aina johda syyteen hylkäämiseen, sillä tuomioistuimien ei ole sidottu syyttäjän esittämään rikosnimikkeeseen (ROL 11:3). Vaikka tahallisuusvaatimus ei syytteessä esitetyn rikostunnusmerkistön osalta täytyisikään, on tuomioistuimen, syytesidonnaisuuden puitteissa, mahdollista katsoa tekijän syyllistyneen

²⁸² Ks. esim. Honkasalo 1965, s. 20, Lappi-Seppälä ym. 2013, s. 171.

²⁸³ Tahallisuuden tai tuottamuksen puuttuminen on johtanut syyteen hylkäämiseen esimerkiksi tapauksissa KKO 1982 II 21, KKO 1990:97, KKO 1997:73, KKO 2017:98 (ks. erityisesti perustelujen kohta 53). Seuraavissa tapauksissa pääsyyte on hylätty, mutta tekijä on tuomittu rangaistukseen jostakin muusta rikoksesta: KKO 1993:5, KKO 2013:82, KKO 2015:84.

²⁸⁴ KKO 2015:84, perustelujen kohta 17.

tuottamukselliseen rikokseen. Esimerkiksi mikäli syyte tahallisesta taposta ei menesty, saattaa vastaajan menettely kuitenkin täyttää kuolemantuottamuksen tunnusmerkistön. Tuomioistuimien ei kuitenkaan voi mennä syyttäjän esittämästä teonkuvauksesta ilmenevien tahallisuus- tai tuottamusväitteiden ulkopuolelle.²⁸⁵ Rajatapauksissa syyttäjä usein esittääkin ensisijaisen syytteen lisäksi myös vaihtoehdoisen syytteen, mikä mahdollistaa useamman teonkuvauksen ja näin laajemman harkintavallan tuomioistuimelle. Mikäli syyttäjän esittämä teonkuvaus ei kuitenkaan mahdollista syytteessä esitetystä rikosnimikkeestä poikkeavaa oikeudellista tulkintaa, on syyte aina hylättävä.²⁸⁶

Tapauksessa KKO 2012:98 (ään.) oli kysymys pitkäkestoisen pahoinpitelyn mahdollisesta arvioinnista tappona. KKO:n mukaan esitettyä selvitystä kokonaisuutena arvioidessa ei asiassa ollut tapon syyksilukemiseen riittävällä varmuudella näytetyksi, että A olisi pitänyt B:n kuolemaa rikoslain 3 luvun 6 §:n edellyttämällä tavalla tekonsa varsin todennäköisenä seurauksena. KKO:n totesi ratkaisussaan, että ”tämän vuoksi syyte tapon yrityksestä on hylättävä”.²⁸⁷ KKO ei muuttanut hovioikeuden ratkaisua, joten A tuomittiin törkeästä pahoinpitelystä ja törkeästä kuolemantuottamuksesta.

Vaikka syyksiluettavuudessa on rikoslain sanamuodon perusteella kyse nimenomaan rangaistusvastuun edellytyksestä (RL 3:5.1), on tahallisuuden puuttumisen katsottu oikeuskäytännössä johtavan syytteen hylkäämiseen, mikä asiallisesti merkitsee rikosoikeudellinen vastuun sulkeutumista kokonaan pois. Näin ollen katson, että myös tahallisuuden ja tuottamuksen osalta vastaa oikeuskäytäntö oikeuskirjallisuudessa esitettyjä näkemyksiä siitä, miten syyksiluettavuuden puuttumista tulisi oikeusprosessissa käsitellä.

Rikoslaisissa rangaistusvastuun edellytyksenä olevat syyntakeisuus, vastuuikärajan täyttyminen sekä syyksiluettavuus näyttäisivät johtavan keskenään erilaisiin lopputuloksiin tuomiskäytännön näkökulmasta.²⁸⁸ Sekä vastuuikärajan että syyksiluettavuuden kohdalla

²⁸⁵ Selvää on, että, mikäli syyttäjä on vaatinut tuomiota vain tuottamuksellisesta rikoksesta, ei vastaajaa voida tuomita tahallisesta rikoksesta. Tulkinnanvaraisempaa sen sijaan on se, voiko tuomioistuin tuomita tekijän tuottamuksellisesta rikoksesta, mikäli syyte koskee yksin tahallista rikosta. Aikaisemmin syytteen tahallisesta tekemuodosta katsottiin pitävän sisällään myös syytteen tuottamuksellisesta rikoksesta, mutta nykyisin tällaiseen tulkintaan on suhtauduttava pidättyväisesti. Lappalainen 2004, s. 164 alaviite 44. Esimerkiksi Pekka Koponen on katsonut, ettei tuomioistuin voi oma-aloitteisesti lukea syyksi tuottamuksellista tekemuotoa, jos syyttäjä on vaatinut rangaistusta ainoastaan tahallisesta teosta, Koponen 1997, s. 277–280.

²⁸⁶ Lappalainen 2004, s. 164, Koponen 1997, s. 278.

²⁸⁷ KKO 2012:98, ks. korkeimman oikeuden ratkaisun perustelujen kohta 28.

²⁸⁸ Toisaalta samanlaista problematiikkaa on havaittavissa myös anteeksiantoperusteiden kohdalla käytetyn ”rangaistusvastuusta vapaa” -termin kohdalla, kuten voimme esimerkiksi kieltöerehdystilanteiden erilaisesta kohtelusta päätellä. Ks. Vihriälä 2009, s. 1006-1007.

vaikuttaisi siltä, että vastuuedellytyksen puuttuminen johtaa syytteen hylkäämiseen, kun taas syyntakeettomuus johtaa vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan ainoastaan rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen kuitenkin siten, että rikos luetaan syyntakeettomalle tekijälle syyksi. Näen vastuuperusteiden erilaisen kohtelun soveltamiskäytännön legitimitetin kannalta hieman ongelmallisena, sillä ulkoisesti tai systemaattisesti ei syyntakeisuutta, vastuukärajaa ja syyksiluettavuutta koskevien säännösten logiikassa, sellaisena kun ne ovat rikoslakiin kirjattuina, ole eroja. Peruste sille, miksi syyntakeisuuden puuttumista kohdellaan oikeusprosessissa muista rangaistusvastuun edellytyksistä poikkeavasti, jää tässä valossa puuttumaan.

Oikeuskäytännössä rangaistusvastuun edellytyksen puuttumista ei näytetä suoraan liitettävän kysymykseen rikoksen syyksi lukemisesta tekijälle. Myös rikoslain yleisiä oppeja koskevasta hallituksen esityksestä jää osin epäselväksi, mikä käytännössä on rangaistusvastuun merkitys tekijän syyllisyydelle. Esitöissä ei selkeästi oteta kantaa siihen, kuinka esimerkiksi vastaajan tahallisuuden puute tai syyntakeettomuus vaikuttaa rikoksen lukemiseen tekijälle syyksi.²⁸⁹ Mikäli lainsäätäjän tarkoituksena on ollut, että syyte rangaistusvastuun puuttuessa hylätään, voidaan esitystä pitää tältä osin epäonnistuneena.²⁹⁰

Katson, että syyntakeisuuden puuttumiseen, toisin sanoen syyntakeettomuuteen, on oikeuskäytännössä suhtauduttu tavalla, joka asettaa sen rinnasteiseen asemaan anteeksiantoperusteiden kanssa. Tulkitsen oikeuskäytännössä omaksuttua kantaa siten, ettei syyntakeisuus poista tekijän lähtökohtaista syyllistymistä rikokseen, mutta subjektiivisen syyllisyyden poissulkeutuminen merkitsee syyllisyysperiaatteen mukaisesti sitä, ettei tekijää voida rangaista teostaan. Oikeuskäytännön valossa vaikuttaisi siten siltä, ettei syyntakeettomuutta tulisi nähdä rikosvastuun edellytyksen puuttumisena, vaan ennemmin RL 4 lukuun rinnastuvana vastuuvapausperusteena.

5.1.2. Vastuuvapausperusteiden merkitys oikeuskäytännössä.

Vertailua oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kantojen ja oikeuskäytännön todellisuuden välillä voidaan tehdä myös vastuuvapausperiaatteiden kohdalla. Seuraavaksi selvitän lyhyesti

²⁸⁹ On tosin huomattava, että lain esitöissä on todettu, ettei syyntakeeton voi syyllistyä rikokseen. Tältä osin esitöissä on tukeuduttu kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaiseen rikoskäsitteeseen. Ks. HE 44/2002 vp, s. 9-10.

²⁹⁰ Näin myös Vihriälä 2009, s. 1011.

kuinka eri vastuuvapausperusteet vaikuttavat oikeusprosessin lopputulokseen. Oikeuttamisperusteen käsillä olo vaikuttaa käytännössä samoin kuin tilanne, jossa tunnusmerkistön ei voida katsoa täyttyvän. Oikeuttamisperusteen käsillä olo onkin systemaattisesti johtanut oikeuskäytännössä syytteen hylkäämiseen.²⁹¹ Sen sijaan anteeksiantoperusteen kohdalla muistuttavat oikeusvaikutukset enemmän syyntakeettomuustilannetta. Anteeksiantoperusteiden kohdalla vakiintunut käytäntö on muodostunut siten, että tuomioistuimien lukee rikoksen vastaajalle syyksi, mutta jättää tämän rangaistukseen tuomitsematta anteeksiantoperusteen nojalla.²⁹²

Esimerkiksi anteeksiannettavan hätävarjelun liioittelun on katsottu säännön mukaisesti johtavan vain rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen samalla, kun rikos kuitenkin luetaan tekijälle syyksi hätävarjelun liioitteluna.²⁹³ Oikeusvaikutukset näyttäisi olevan identtiset vastuuvapausperusteisiin kuuluvan hätävarjelun liioittelun ja rikosvastuun edellytyksiin kuuluvan syyntakeisuuden puuttumisen, eli syyntakeettomuuden kohdalla. Käytännössä täydellinen rangaistusvastuusta vapautuminen hätävarjelun liioittelua koskevan anteeksiantoperusteen nojalla on kuitenkin suhteellisen harvinaista, joten anteeksiannettavaa hätävarjelun liioittelua lähenevät tilanteet johtavatkin vain rangaistuksen lieventämiseen, erityisesti vakavampien rikosten kohdalla.²⁹⁴

Ratkaisussa KKO 2013:60 oli kyse hätävarjelutilanteesta, jossa kumipampulla varustautunut A oli tunkeutunut B:n ja C:n asuntoon. A oli ryhtynyt kuristamaan C:tä pampulla, jolloin B oli lyönyt A:ta veitsellä saadakseen A:n pois C:n kimpusta. A oli tämän jälkeen pyrkinyt ulko-ovelle avatakseen oven ystävänsä. C oli saanut estettyä A:n yrityksen, minkä jälkeen B oli vielä jatkanut A:n lyömistä veitsellä. KKO:n mukaan myös jälkimäisten veisteniskujen osalta kyse oli hätävarjelusta, mutta KKO katsoi B:n kuitenkin tältä osin käyttäneen ylivoimaisia voimakeinoja. B tuomittiin hätävarjelun liioitteluna tehdystä pahoinpitelystä, mutta koska B:ltä ei kohtuudella voitu edellyttää muunlaista käyttäytymistä, jätettiin B rangaistukseen tuomitsematta RL 4:4.2:n perusteella.

²⁹¹ Ks. esim. KKO 1997:182, jossa vastaajan katsottiin toimineen hätävarjelutilanteessa ja syyte hätävarjelun liioitteluna tehdystä taposta hylättiin. Ks. myös Helsingin hovioikeus 10.8.1989 nro 1591.

²⁹² KKO 2013:60, Vaasan hovioikeus 16.5.1989 nro 90.

²⁹³ Ks. esim. KKO 2013:60, Rovaniemen HO 12.4.1984 nro 65, jossa hovioikeus totesi syytetyn rikkoneen tieliikenteestä annettuja määräyksiä olosuhteissa, joissa häneltä ei kohtuuden mukaan ollut voinut muuta vaatia. Syytetty jätettiin rangaistukseen tuomitsematta.

²⁹⁴ Ks. KKO 2016:97.

Oikeuskirjallisuudessa hätävarjelun liioitteluun liitettävän vastuuvapauden on katsottu kytkeytyvän syyllisyysperiaatteeseen ja sen edellyttämään toisintoimimismahdollisuuteen.²⁹⁵ Mikäli hätävarjelun liioittelu, kuten muutkin anteeksiantoperusteet, poistaa tekijän syyllisyyden, tulisi rikosvastuun edellytyksenä olevan syyllisyyden puuttumisen johtaa systemaattisessa mielessä syytteen hylkäämiseen.²⁹⁶ Esimerkiksi Jussi Tapani on katsonut, että syyte RL 4:4.2 mukaisissa hätävarjelun liioittelun tapauksissa tulisi hylätä, sillä rikosoikeudellisen vastuun edellytysten jäädessä kokonaan täyttymättä, tulisi syyte aina hylätä.²⁹⁷

Erehdystilanteita on oikeuskäytännön valossa arvioitava omana ryhmänään vastuuvapausperusteiden joukossa.²⁹⁸ Erehdystilanteista tunnusmerkistöerehdyksen ja vastuusta vapauttavaa seikkaa koskevan erehdyksen on katsottu lain esitöissä ja oikeuskirjallisuudessa rinnastuvan tahallisuuden puuttumiseen ja niitä pidetäänkin tahallisuuden poistavina perusteina.²⁹⁹ Näiden erehdystilanteiden kohdalla kyse ei varsinaisesti ole vastuuvapausperusteista, vaan ennemminkin tekijän syyksiluettavuusarvioon lukeutuvista perusteista. Oikeuskäytännön perusteella onkin selvää, että molemmat erehdystilanteet johtavat syytteen hylkäämiseen.³⁰⁰

RL 4:2:n mukainen kieltoerehdys muodostaa eräänlaisen poikkeuksen erehdystilanteiden kohdalla. Lain sanamuodon perusteella katson, että kieltoerehdys tulisi rinnastaa anteeksiantoperusteisiin.³⁰¹ RL 4:2:ssä on käytetty anteeksiantoperusteille ominaista ilmaisua, jonka mukaan tekijä on ”rangaistusvastuusta vapaa” kieltoerehdyksen käsillä ollessa. Kuten

²⁹⁵ Ks. esim. Melander 2016, s. 251.

²⁹⁶ Näin myös Melander 2016, s. 253. Ennen rikosoikeuden yleisten oppien uudistusta, saattoi tuomioistuin hätävarjelun liioittelutilanteessa menetellä kolmella tavalla: se saattoi tuomita täyden rangaistuksen, tuomita rangaistuksen alennetulta asteikolta tai jättää rangaistuksen kokonaan tuomitsematta, jolloin hätävarjelun liioittelu toimi anteeksiantoperusteena. Ks. Nuutila 1997, s. 291-292. Ks. myös HE 44/2002 vp, s. 112-113.

²⁹⁷ Tapani 2008, s. 884-885. Myös Vihriälä on katsonut, että lain esitöiden perusteella tulisi anteeksiantoperusteiden olemassaoloa pitää syytteen hylkäämisen perusteena. Vihriälä 2009, s. 1013.

²⁹⁸ Nykymuodossaan erehdyssäännökset otettiin uutena kokonaisuutena lakiin vuoden 2004 uudistuksen yhteydessä. Erehdystilanteet oli tunnustettu niin oikeuskirjallisuudessa kun lainsäädännössäkkin jo tätä ennen, mutta niiden käsittelyä leimasi epävarmuus sekä noudatettavista luokituksista että niiden oikeusvaikutuksista. Suomessa erehdystilanteet jaettiin aikaisemmin ns. oikeuserehdyksiin ja tosiasiaerehdyksiin. Ks. HE 44/2002 vp, s. 104.

²⁹⁹ HE 44/2002 s. 104. Melander 2016, s. 219-222 ja s. 237-238. Melander katsoo, että tunnusmerkistöerehdyistä tulisi ensisijassa arvioida syyksiluettavuuden kautta ja vasta toissijaisesti tunnusmerkistöerehdyistä koskevan säännöksen kautta, Melander 2016 s. 222. Ks. myös Tapani-Tolvanen 2015, s. 234-237.

³⁰⁰ KKO 2005:126, jossa ensisijainen syyte luvattomasta poissaolosta hylättiin ja vastaaja tuomittiin vain tuotamuksellisesta palvelusrikoksesta. Tapauksessa KKO 2016:25 kulttuurisista syistä pojalle ympärileikkauksen suorittanut lääkäriä vastaan nostettu syyte pahoinpitelystä hylättiin vastuusta vapauttavaa seikkaa koskevan erehdyksen perusteella.

³⁰¹ Lain esitöissä on kieltoerehdyistä pidetty syyllisyyden poistavana perusteena ja tässä mielessä se muistutaakin anteeksiantoperusteita. HE 44/2002, s. 100 ja 104.

muidenkin erehdystilanteiden kohdalla, myös kieltoerehdyksen oikeusvaikutukset muistutavat kuitenkin käytännössä pikemminkin tahallisuuden puuttumista kuin anteeksiantoperusteen käsillä oloa: oikeuskäytännössä kieltoerehdyksen on katsottu johtavan syytteen hylkäämiseen.³⁰² Kieltoerehdystä koskeva säännös otettiin rikoslakiin vasta vuoden 2004 alusta, mutta kieltoerehdystä vastaavan tilanteen on jo ennen rikoslain yleisten oppien uudistamista katsottu johtavan syytteen hylkäämiseen.³⁰³ Oikeuskäytännön valossa näyttäisi siltä, että kieltoerehdystilanteita kohdellaan eri tavalla kuin varsinaisia anteeksiantoperusteita. Termin ”rangaistusvastuusta vapaa” käyttö laissa, vaikuttaisi näin ollen olevan epä johdonmukaista käytännön oikeusvaikutusten kannalta.

5.2. Syyntakeisuus prosessuaalisesta näkökulmasta

5.2.1. Rikoksen rakennemallin suhde oikeusprosessiin

Rikoksen rakennemallin suhde prosessioikeuteen ei ole yksiselitteinen.³⁰⁴ Ensimmäisen keran rikosvastuun edellytykset tulevat arvioitavaksi syyttäjän syyteharkinnassa ja toistamiseen niitä arvioidaan tuomioistuimen päätösharkinnan yhteydessä. Selkeyden vuoksi ei rikosprosessia koskevassa oikeuskirjallisuudessa kuitenkaan operoida rikoksen rakennemallin mukaisilla edellytyksillä, vaan rikosvastuun toteuttamisen vaiheita kuvataan prosessioikeudellisilla käsitteillä.³⁰⁵ Rikosvastuun edellytysten voidaan tästä huolimatta katsoa olevan prosessitoimien taustalla ohjaamassa niiden sisältöä ja näin ollen vaikuttavan prosessitoimien kaikissa oikeudenkäynnin vaiheissa.³⁰⁶

Laki ei sisällä tarkempia säännöksiä siitä, miten ratkaisua edeltävä tuomioistuimen neuvottelu³⁰⁷ tulisi suorittaa. Rikosprosessissa tuomioistuin ratkaisee käytännössä kuitenkin ensin

³⁰² Esimerkiksi tapauksessa KKO 2011:23 sekä hovioikeus että vähemmistöön jäänyt KKO:n tuomari olisi päättänyt syytteen hylkäämiseen kieltoerehdystä koskevan säännöksen perusteella. Kieltoerehdykseen perusteella vastuusta vapautuminen on ollut oikeuskäytännössä harvinaista, sillä kieltoerehdykseen vastuuvapausperusteena on suhtauduttu erityisesti aikaisemmin hyvin pidättyväisesti. Sittemmin ehdottoman kielteistä suhtautumista kieltoerehdykseen vastuuvapausperusteena on lievennetty ja kieltoerehdykselle on myönnetty rajoitettu merkitys vastuusta vapauttavana tai sitä lieventävänä perusteena, ks. HE 44/2002 vp, s. 105-106. Kieltoerehdystä koskevan säännöksen soveltamisalan voidaan kuitenkin edelleen katsoa olevan hyvin suppea. Ks. aiheesta Melander 2016, s. 227-235.

³⁰³ Ks. esim. KKO 1985 I 2 tai KKO 1986 II 37.

³⁰⁴ Kysymys rikoksen rakennemallin suhteesta prosessioikeuteen on jäänyt oikeuskirjallisuudessa valitettavan vähälle huomiolle. Merkittävä kannanotto prosessioikeuden ja rikoksen rakennemallin väliseen suhteeseen on kuitenkin Juha Lappalaisen artikkeli *Rikoksen rakenne prosessioikeuden näkökulmasta*, teoksessa *Prosessioikeudellisia erityiskysymyksiä*. Juhlajulkaisu Antti Jokela 26.1.2005 (Turun yliopisto 2004), s. 147-167.

³⁰⁵ Tällaisia käsitteitä ovat esimerkiksi syytekynnys, väittämistaakka, näyttökynnys ja tuomitsemiskynnys.

³⁰⁶ Näin esim. Lappalainen 2004, s. 150.

³⁰⁷ Tuomioistuimen neuvottelulla tarkoitetaan tässä tuomioistuimen ennen tuomion antamista suorittamaa neuvottelua tuomion tarkemmasta sisällyksestä. Esimerkiksi Tirkkosen mukaan tällainen neuvottelu on

sen, luetaanko rikos vastaajalle ylipäänsä syyksi ja vasta tämän jälkeen ottaa kantaa rangaistusseuraamukseen.³⁰⁸ Lain esitöiden mukaan tulisi rikosasian eri kysymysten selvittämisen ja tuomioistuimen päätösneuvottelun käytännössä tapahtua järjestyksessä, joka vastaa sitä järjestystä, jossa äänestyksen on rikosasiassa tapahduttava.³⁰⁹ Äänestyksen järjestyksestä rikosasioissa säädetään ROL 10 luvun 1 §:ssä. Äänestyksessä tuomioistuin ratkaisee ensin oikeudenkäynnin edellytykset ja syyllisyyskysymys ja vasta tämän jälkeen ottaa kantaa rangaistukseen ja sen määrään sekä muihin seuraamuksiin.

ROL 10:1.1:n mukaan ensin ratkaistaan onko syyte hyväksyttävä vai hylättävä ja kuinka syytteessä tarkoitettu teko on rikosoikeudellisesti arvioitava. Ensimmäinen vaihe sisältää kannanoton esimerkiksi näytön riittävyteen, tahallisuuteen ja oikeuttamisperusteisiin. Tässä vaiheessa arvioidaan myös teon rikosoikeudellinen merkitys, eli onko kyseessä esimerkiksi törkeä vai lievä pahoinpitely tai varkaus vai näpistys. Tämän jälkeen tuomioistuin ottaa kantaa siihen, tuomitaanko syytetty rangaistukseen vai jätetäänkö hänet rangaistukseen tuomitsematta. Tässä vaiheessa syytetty voidaan jättää rangaistukseen tuomitsematta esimerkiksi RL 6:12:n nojalla. Sen sijaan syyntakeettomuuden vaikutus tulee tuomioistuimen harkittavaksi jo ensimmäisessä vaiheessa.³¹⁰ Syyntakeisuuskysymyksen selvittäminen tulisi siten tapahtua ennen, kuin tuomioistuin ottaa kantaa rangaistusseuraamukseen. Tämä nähdäkseni indikoi, ettei syyntakeisuutta tulisi käsitellä syyllisyyskysymyksen ulkopuolisena seuraamuskysymyksenä.³¹¹ Lopuksi ratkaistaan rangaistuksen määrää ja laatua koskevat kysymykset sekä muut seuraamusta koskevat kysymykset.

Mikäli rikoksen rakennemalleja yritetään verrata käytännön oikeusprosessin kulkuun, voidaan havaita, että kumpikin malli on sovitettavissa lähinnä tuomioistuimen päätöksenteon ensimmäiseen vaiheeseen, eli kysymykseen siitä, tulisiko rikos syyksilukea vastaajalle ja kuinka syytteessä tarkoitettu teko on rikosoikeudellisesti arvioitava. Rikoksen rakennemallin on oikeuskirjallisuudessa katsottu tarjoavan mallin järjestykselle, jossa

luonteeltaan epävirallinen, sillä kyse on oikeuden jäsenten keskinäisestä neuvonpidosta ja vapaasta ajatustenvaihdosta. Tirkkonen 1953, s. 513.

³⁰⁸ Mitään erillisiä ratkaisuja ei eri osakysymyksistä rikosprosessissa tavallisesti tehdä, vaan tarkoituksena on, että tuomioistuimen ajatusprosessi vastaisi tällaista järjestystä. Poikkeuksen edellä mainittuun muodostaa välituomio, joka ikään kuin jakaa tuomioistuimen ratkaisuharkinnan kahtia.

³⁰⁹ Oikeudenkäymistä rikosasioissa koskevan lain esitöiden mukaan äänestämistä koskevassa 10 luvun 1 §:ssä ehdotettu järjestys vastaa sitä järjestystä, jossa eri kysymykset rikosasiassa selvitetään ja jossa päätösneuvottelun tulee tapahtua. HE 82/1995, s. 122.

³¹⁰ HE 82/1995, s. 123. Ks. myös Jokela 2015, s. 561-562.

³¹¹ Ks. myös Lappalainen 2004, s. 161.

vastuukysymykset tulisi tuomioistuimessa ratkaista. Kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaan ensimmäisenä selvitetään tunnusmerkistön mukaisuus, tämän jälkeen tutkitaan oikeudenvastaisuus eli oikeuttamisperusteiden käsillä olon mahdollisuus, ja vasta viimeisenä ratkaistaan kysymys tekijän syyllisyydestä.³¹² Oikeudenkäytön todellisuuden valossa näyttäisi kuitenkin siltä, että oikeusprosessissa tutkitaan samanaikaisesti täyttääkö teko tietyn tunnusmerkistön edellytykset sekä onko syytetty toiminut tahallisesti tai tuottamuksellisesti.³¹³ Katson, että kaksijakoinen rikoksen rakennemalli näyttäisikin tässä kohtaa tarjoavan paremmin oikeustodellisuutta vastaavan järjestyksen. Kaksijakoinen malli puoltaa järjestystä, jossa ensin selvitetään vastuun perustavien seikkojen olemassaolo ja mikäli nämä edellytykset täyttyvät, ratkaista onko käsillä vastuusta vapauttavia seikkoja.³¹⁴

5.2.2. Syyntakeisuus rikosprosessin osana

Prosessuaaliselta luonteeltaan väite tekijän syyntakeettomuudesta on faktaväite, jonka todenperäisyys tarpeen vaatiessa selvitetään asiantuntijatodisteluun lukeutuvan mielentilatutkimuksen avulla. Kysymys syyntakeisuudesta tai syyntakeettomuudesta on siten osa rikosjutun tosiasia- eli näyttökysymystä. Tässä näyttökysymyksessä tehty ratkaisu vastaajan syyntakeisuudesta on puolestaan oikeustosiselkeä ratkaistaessa edelleen oikeudellista kysymystä tekijän rikosoikeudellisesta vastuusta.³¹⁵ Rikoslain lähtökohtana olevasta syyntakeisuusolettamasta johtuu, ettei syyttäjällä ole vastaajan syyntakeisuutta koskevaa väittämistaakkaa. Sen sijaan syyntakeisuuden selvittäminen tapahtuu kontrolloimalla, ettei tekijä ole tekohetkellä ollut syyntakeeton, toisin sanoen syytettyä vastaan puhuvien vastatosiseikkojen avulla. Väittämistaakkaa näistä syyntakeisuutta koskevista vastatosiseikoista ei ole myöskään syytetyllä, sillä tuomioistuimen on tarvittaessa selvitettävä vastaajan syyntakeisuus virran puolesta.³¹⁶ Käytännössä asia kuitenkin nousee useimmiten esille juuri syytetyn puolustuksen toimesta.

Syyntakeisuusarvioinnin sijoittuminen konkreettiseen oikeusprosessiin näyttäytyy osittain ristiriitaisena oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten kannalta. Perinteisen rikoksen rakennemallin mukaisen hahmotustavan kannalta ongelmallisena pidän erityisesti

³¹² Esim. Lappi-Seppälä 1997, s. 273-276, Nuutila 1997, s. 85-86.

³¹³ Ks. Tapani-Tolvanen 2015 s. 5; Melander 2016, s. 77 ja Frände 2012, s. 8. Tällaista tulkintaa puoltaa myös rikosoikeudellinen välituomio, jota käsittelen seuraavaksi kappaleessa 5.2.2.

³¹⁴ Ks. myös Vihriälä 2012, s. 184.

³¹⁵ Syyntakeisuuden prosessioikeudellisesta jäsentelystä ks. tarkemmin Lappalainen 2004, s. 159-160.

³¹⁶ Vaikka syyntakeisuuskysymyksen ratkaiseminen kuuluu tuomioistuimelle virran puolesta, on kuitenkin tärkeää, että asianosaiset saavat riittävän tilaisuuden esittää näkemyksensä vastaajan syyntakeisuudesta.

välituomiota. Vastaajan mielentila voidaan OK 17 luvun 37 §:n mukaan määrittää pääsääntöisesti vasta, kun hänen on välituomiossa todettu menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla. Sanamuodoltaan lähes identtinen välituomiota koskeva säännös löytyy ROL 10 luvun 5a §:stä, Kolmiportaisen rikoksen rakennemallin kannalta problematiseksi muodostuu erityisesti kysymys siitä, tuleeko tuomioistuimen jo välituomiossa ratkaista kysymys tekijän syyllisyydestä. Vastatakseni tähän kysymykseen, on syytä tarkastella hieman lähemmin välituomiota koskevaa sääntelyä.

Erityistä problematiikka OK 17:37 ja ROL 10:5a säännösten kohdalla aiheuttaa kysymys siitä, mihin tuomioistuimen oikeastaan tulee ottaa kantaa välituomiossaan, eli millä tavalla ilmaisua *menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla* tulisi tulkita. Säännösten perusteella ei ole pääteltävissä, onko välituomio sillä tavalla syyksilukeva tuomio, että tuomioistuin katsoo vastaajan syyllistyneen rikokseen subjektiivisessa mielessä vai toteaako tuomioistuin näytetyksi ainoastaan sen, että vastaajan menettely täyttää syytteessä kuvatun teon tunnusmerkistön, ottamatta sen enempää kantaa tekijän subjektiiviseen syyllisyyteen.

Lain esitöiden mukaan tuomioistuin ratkaisee välituomiolla sen, onko syytteen teonkuvauksen mukainen konkreettinen teko näytetty toteen. Esitöiden mukaan syytteen mukaisen tunnusmerkistön tulee täytyä ainakin siltä osin, että kyseessä on rangaistavaksi säädetty teko.³¹⁷ Tämä puoltaisi tulkintaa, jonka mukaan tuomioistuin ottaisi välituomiossaan kantaa ainoastaan näyttökysymykseen eli siihen, onko syytteessä kuvattu menettely näytetty toteen. Jotta vastaajan menettely täyttäisi syytteessä kuvatun, rangaistavaksi säädetyn teon, on ensikädessä riittävää, että vastaajan menettely täyttää syytteen teonkuvauksessa kuvatun rikoksen tunnusmerkistön. Lain sanamuodon ja esitöiden valossa näyttäisi mahdolliselta tulkita välituomiota koskevia säännöksiä siten, että tuomioistuin ei välituomiossa ota kantaa vielä tekijän syyllisyyteen. Suppeasti tulkittuna välituomiossa olisi siten kysymys ainoastaan teon tunnusmerkistön mukaisuuden täyttymisen arvioimisesta. Tällaista suppeaa tulkintaa puoltaa myös se, että lain esitöiden mukaan välituomiolla ei ole välttämätöntä ratkaista kysymystä tekijän tahallisuudesta. Esitöissä todetaan, että kysymys tahallisuudesta voidaan ratkaista myös mielentilatutkimuksen jälkeen, mikäli sitä ei ole aiemmin välituomiolla ratkaistu.³¹⁸ Mikäli tahallisuuden ratkaiseminen jätettäisiin mielentilatutkimuksen jälkeiseen

³¹⁷ HE 271/2004 vp, s. 57.

³¹⁸ HE 271/2004 vp, s. 58.

tuomioharkintaan, on selvää, että välituomiossa kyse olisi yksinomaan siitä, onko vastaajan konkreettinen menettely täyttänyt syytteessä kuvatun teon tunnusmerkistön.

Täysin selkeästi tällaiseen lopputulemaan ei kuitenkaan lain esitöiden valossa voida päätyä. Ensinnäkin esitöiden mukaan se, mihin kysymyksiin välituomiolla otetaan kantaa, voi jos-sain määrin vaihdella. Lisäksi hallituksen esityksessä on, varsin epämääräisesti, todettu vä-lituomion osalta, että ”joskus tuomioistuimen olisi jo tässä vaiheessa mahdollista ottaa kan-taa myös siihen, onko vastaaja menetellyt esimerkiksi väitetyllä tavalla tahallisesti”.³¹⁹ Pidän hallituksen esitystä tältä osin erityisen vaikeaselkoisena ja epäonnistuneena, sillä epäselväksi jää tulisiko välituomion sisältää tuomioistuimen kannanotto myös vastaajan menettelyn ta-hallisuudesta vai ei. Huomionarvoisena voidaan pitää myös esitöiden mainintaa siitä, että mikäli vastaajan syyntakeisuuden aste saattaisi vaikuttaa arvioon tahallisuudesta, on välituo-miossa riittävää todeta, että normaalin syyntakeisuuden omaavan henkilön kohdalla kysy-mys olisi rikoksesta.³²⁰

Pidän edellä esitettyä lainsäätäjän näkemystä välituomiolla tehtävästä kannanotosta tahalli-suuteen ongelmallisena, sillä ensinnäkin lainsäätäjä on tässä kohtaa kytkenyt syyntakeisuus-arvion tahallisuusarvioon. Sekä oikeuskirjallisuuden että oikeuskäytännön perusteella voi-daan todeta, että kyse on kahdesta toisistaan riippumattomasta rikosvastuun edellytyksestä, jolloin syyntakeettomuusarvion ei tulisi suoraan vaikuttaa tahallisuusarvioon eikä toisaalta tahallisuusarvion syyntakeettomuusarvioon.³²¹ Toisekseen näkemys on ristiriidassa sen kanssa, mitä esitöissä on todettu välituomiolla ratkaistavien asioiden laajuudesta, eli siitä seikasta, että välituomiolla tulisi ratkaista ainoastaan, onko syytteen mukainen konkreettinen teko näytetty toteen. Edellä todetun perusteella katson, ettei välituomiolla kantaa otettavia asioita voida joka tapauksessa rajoittaa yksinomaan konkreettisia tekotapahtumia koskevaan näyttökysymykseen.

³¹⁹ HE 271/2004 vp, s. 57.

³²⁰ HE 271/2004 vp, s. 57. Erikoisena voidaan pitää lainsäätäjän näkemystä siitä, että välituomion kohdalla syyksilukevan tuomion antamiseksi riittävää on todeta syytetyn tehneen teon, joka syyntakeisen kohdalla olisi ollut rikos. Näkemys on monella tapaa ongelmallinen, sillä se merkitsisi tietyllä tapaa erkaantumista tahalli-suudesta subjektiivisesti arvioitavana seikkana. Kuitenkin myös oikeuskirjallisuudessa on esitetty samansuun-taisia näkemyksiä. Esimerkiksi Tirkkosen mukaan tuomion antaminen syyntakeettomalle edellyttää, että ”on todettu syytetyn tehneen teon, joka syyntakeisen tekemänä olisi ollut rikos.” On kuitenkin huomattava, että Tirkkonen on pitänyt tällaista tuomiota vapauttavana tuomiona, jossa syytetty vapautetaan syyntakeettomana. Tirkkonen 1972, s. 407.

³²¹ Tahallisuuden ja syyntakeettomuuden arviointikriteereissä on toisaalta nähtävissä samankaltaisuuksia ja käytännössä tahallisuusarvion puhdistaminen kokonaan tekijän kognitiivisista kyvyistä, voi olla mahdotonta. Ks. Matikkala 2005, s. 49. ja Vihriälä 2012, s. 41-43.

Lain esitöissä todetun pohjalta on katsoakseni mahdollista lähteä liikkeelle tulkinnasta, jonka mukaan syytteessä kuvattu, rangaistavaksi säädetty teko sisältää itsessään myös väitteen menettelyn tahallisuudesta.³²² Tässä tapauksessa tuomioistuimen olisi otettava välituomiossa kantaa myös siihen kysymykseen, onko vastaaja menetellyt väitetyllä tavalla tahallisesti, jotta vastaajan menettelyn voitaisiin katsoa täyttävän syytteessä kuvatun teon. Mikäli lähtökohdaksi otetaan rikosoikeudellisen syyllisyysperiaatteen mukainen käsitys syyllisyydestä, merkitsisi tuomioistuimen kannanotto tekijän tahallisuuteen samalla myös kannanottoa tekijän syyllisyyteen.

Tulkinta saa tukea lain esitöistä. Hallituksen esityksessä mainitaan, ettei välituomion tarkoitus ole, että ”tuomioistuin velvoitettaisiin päättämään lopullisesti syyksilukemisesta”, sillä ”mielentilatutkimuksella voi olla merkitystä syyllisyyskysymystä harkittaessa”.³²³ Tulkitsen asiaa siten, että välituomiolla ainakin alustavasti otetaan kantaa syyksilukemiseen ja siten samalla myös syyllisyyskysymykseen.³²⁴ Lain esitöiden mukaan mielentilatutkimuksen jälkeen ratkaistaan mm. se, mikä on syyksiluettavan rikoksen lopullinen rikosnimike sekä ”onko syyksiluettu rikos tehty syntyneenä, alentuneesti syntyneenä vai syntyneettömänä”.³²⁵ Myös nämä maininnat esitöissä puoltaisivat mielestäni tulkintaa, jonka mukaan välituomiolla todella luetaan rikos tekijälle syyksi. Kun otetaan lisäksi huomioon, että välituomiosääntelyn tarkoitus on estää tilanteet, joissa syyttömäksi jälkikäteen osoittautuva henkilö määrättäisiin mielentilatutkimuksiin³²⁶, katson, että välituomiolla on tarkoitus ratkaista kysymys tekijän syyllisyydestä subjektiivisessa mielessä.

Oikeuskirjallisuudessa erityisesti Juha Lappalainen ja Marianne Wagner-Prenner ovat suhtautuneet mielentilatutkimusta edeltävään välituomioon kriittisesti ja tulkinneet välituomion merkitsevän syyllisyyskysymyksen ratkaisemista.³²⁷ Lappalainen ja Wagner-Prenner ovat

³²² Esitöiden mukaan välituomiolla voidaan ottaa kantaa siihen, onko vastaaja menetellyt ”väitetyllä tavalla tahallisesti”. HE 271/2004 vp, s. 57.

³²³ HE 271/2004 vp, s. 57.

³²⁴ Esitöiden perusteella on pääteltävissä, että ilmeisesti myös lainsäätäjät katsoo tekijän syntyneisyyden vaikuttavan siihen, tulisiko teko lukea vastaajalle syyksi vai ei.

³²⁵ HE 271/2004 vp, s. 58.

³²⁶ HE 271/2004 vp, s. 57.

³²⁷ On kuitenkin huomattava, että sekä Lappalainen että Wagner-Prenner ovat ilmaisseet kantansa ennen rikosoikeudellisten välituomiosäännösten lisäämistä lakiin. Lappalainen on perustanut kantansa ennen lakien säätämistä annettuun, ROL:n ja OK:n muuttamista koskevaan oikeusministeriön työryhmämietintöön n:o 2003:11, jossa OK:n ja ROL:n välituomiota koskevien säännösten osalta on ehdotettu muotoilua, jonka mukaan vastaaja voidaan määrätä mielentilatutkimukseen vasta kun vastaajan on välituomiossa todettu ”syyllistyneen syytteen

katsoneet, että välituomio merkitsee kannanottoa syyllisyyskysymykseen pelkän tahallisuuden tai tuottamuksen perusteella, jolloin syyntakeisuusarviointi tylpistyy oikeusprosessissa syyllisyyden ulkopuoliseksi, ainoastaan rangaistusseuraamusta koskevaksi kysymykseksi.³²⁸ Katson, Lappalaisen ja Wagner-Prennerin tapaan, ettei perinteinen honkasalolainen syyllisyyskäsitys mahdollista tällaista langettavaa välituomiota, sillä se merkitsisi syyntakeisuuden irrottamista syyllisyyskysymyksestä.³²⁹

Syyksilukeva välituomio merkitsee sitä, että tuomioistuin toteaa tekijän syylliseksi jo ennen syyntakeisuusarvion tekemistä. Tuomioistuimen on tällöin käytännössä ratkaistava kysymys tekijän syyllisyydestä ilman syyntakeisuusarvion tukea. Jos vastaaja myöhemmin todetaan mielentilatutkimuksella syyntakeettomaksi, tarkoittaa välituomion antaminen rikosasiassa samalla myös sitä, että syyntakeettoman katsotaan menetelleen tahallisesti tai tuottamuksellisesti. Katson, että tämä itsessään ei vielä aiheuta ristiriitaa tässä tutkielmassa omaksutun syyllisyyskäsitteen kanssa³³⁰, mutta ongelmallisen välituomiosta tekee nimenomaan se, että syyllisyyskysymyksen ratkaiseminen välituomiolla merkitsee sellaista vajaata syyllisyysarviointia, johon syyntakeisuus ei kuulu.

Syyntakeisuuden irrottamiselle syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta on sinänsä löydettävissä hyviä perusteita. Välituomion antaminen tapahtuu prosessuaalisesti vaiheessa, jossa asiassa on pääsääntöisesti jo otettu vastaan todistelu.³³¹ Tämä tarkoittaa, että tuomioistuimella todennäköisesti on tässä vaiheessa perusteltu näkemys teon lukemisesta vastaajalle syyksi. Koska mielentilatutkimuksen tekeminen kaikkine välivaiheineen kestää tavallisesti ainakin 3-4 kuukautta, voidaan syyllisyyskysymyksen ratkaisemista ennen

mukaiseen tekoon.” Mietinnön mukaan tuomioistuimen tulisi välituomiossa ottaa kantaa paitsi tunnusmerkistön mukaisuuteen, myös siihen, onko vastaaja menetellyt väitetyllä tavalla tahallisesti. Ks. OM 2003:11, s. 85–88 ja 95–96.

³²⁸ Ks. Lappalainen 2004, s. 161. Myös Wagner-Prennerin mukaan välituomio rikosasiassa merkitsee sitä, että syyntakeisuus katsotaan syyllisyydestä irralliseksi, ainoastaan rangaistuksen määräämiseen liittyväksi kysymykseksi. Wagner-Prenner 2000, s. 108.

³²⁹ Samoin esimerkiksi Wagner-Prenner on katsonut, että ennen tekijän syyntakeisuuden toteamista on syyksilukeva välituomio mahdollinen vain, mikäli syyntakeisuutta ei katsoa syyllisyyden edellytykseksi tai ainesosaksi. Wagner-Prenner 2000, s. 108. Ks. myös Lappalainen, jonka mukaan syyntakeisuus on osa syyllisyyskysymystä, jolloin välituomio merkitsisi sellaista vajaata syyllisyysarviointia, johon kuuluvat muut syyllisyysselementit paitsi syyntakeisuus. Lappalainen 2004, s. 161.

³³⁰ Sen sijaan esimerkiksi Matikkala on suhtautunut yhtäaikaan tahallisuuden ja syyntakeettomuuden käsillä oloon varauksella ja pitää erityisesti välituomiota tässä suhteessa ongelmallisena, sillä se aktualisoi tahallisuuden ja syyntakeisuuden väliseen suhteeseen ja käsittelyjärjestykseen liittyvät kysymykset. Matikkala pitäisikin luonnollisempaa järjestystä, jossa ensin arvioidaan tekijän syyntakeisuus ja vasta sitten tahallisuus. Matikkala 2005, s. 49-50.

³³¹ Hallituksen esityksen mukaan mielentilatutkimuksen jälkeen ei enää oteta vastaan muuta näyttöä kuin mielentilatutkimus ja siihen liittyvä näyttö. Ks. HE 271/2004 s. 58.

mielentilatutkimusta pitää perusteltuna oikeudenkäynnin keskitysperiaatteen ja syytetyn oikeusturvan kannalta.³³² Välituomion avulla prosessi saadaan ennen mielentilatutkimuksen tekemistä sellaiseen vaiheeseen, ettei näyttökysymystä tarvitse enää avata uudelleen, kun oikeudenkäyntiä myöhemmin jatketaan. Mielentilatutkimukseen määrääminen on lisäksi järkevää tehdä vasta, kun muiden rikosvastuun edellytysten on selvitetty olevan käsillä. Näin vältetään tilanteilta, joissa syyte raskaan mielentilatutkimusprosessin jälkeen hylättäisiin esimerkiksi siksi, ettei tunnusmerkistön katsota täyttyvän.

Katson, että prosessuaalisesta näkökulmasta syyntakeisuusarvion tekeminen on perusteltua vasta, kun tuomioistuin on välituomiolla ratkaissut kysymyksen siitä, onko syytetty tehnyt syytteessä kuvatun teon. Tilanne johtaa kuitenkin ristiriitaan oikeuskirjallisuudessa esitetyn syyllisyyskäsityksen kanssa. Oikeuskirjallisuuden perusteella on yhtäältä selvää, että subjektiivista syyllisyyttä osoittavan suuntakeisuusarvion tulisi kuulua osaksi syyllisyyskysymyksen ratkaisemista. Toisaalta taas vaatimus välituomiosta pakottaa tuomioistuimen siirtämään syyntakeettomuusarvioinnin vasta syyllisyyskysymyksen ratkaisua myöhempään vaiheeseen, sillä tuomioistuin lukee teon vastaajalle syyksi jo välituomiolla.

Lain esitöiden valossa epäselväksi jää myös, mitä käytännössä tulisi tapahtua, mikäli tekijä välituomion jälkeen todetaan syyntakeettomaksi. Oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten perusteella katson, että myös välituomiolla syyksiluettu syyte tulisi hylätä, mikäli rikosvastuun edellytyksen jälkikäteen katsotaan puuttuvan.³³³ Mikäli syyntakeettomuus johtaisi tässä vaiheessa syytteen hylkäämiseen, tarkoittaisi se kuitenkin sitä, että tuomioistuin olisi tehnyt turhaa työtä tutkiessaan täyttikö vastaajan menettely syytteessä kuvatun teon ja ratkaistessaan syyllisyyskysymyksen aikaisemmin välituomiolla. Oikeuskirjallisuudessa onkin esitetty näkemyksiä, joiden mukaan järkevämpää olisi tutkia vastaajan mielentila jo ennen välituomiota. Näin oikeudenkäyntiä voitaisiin syyntakeettomuuden toteamisen jälkeen jossain määrin rajoittaa ja keskittyä esimerkiksi vain korvausvaatimuksiin.³³⁴ Sikäli, kun syyntakeisuuden katsotaan olevan syyllisyyden edellytys, ratkaisisi tällainen kysymysten tutkimusjärjestys myös syyllisyyskysymykseen ja välituomioon liittyvät ristiriidat. Toisaalta, kun otetaan huomioon välituomion tarkoituksen mielentilatutkimuksen

³³² Wagner-Prenner 2000, s. 106-107. Jokelan mukaan syyllisyyskysymyksen ratkaiseminen ennen mielentilatutkimukseen määräämistä on tärkeää varsinaisen todistelun yhtäjaksoisuuden turvaamiseksi. Jokela 2015, s. 115-117.

³³³ Ks. Tapani 2008, s. 884-885; Vihriälä 2009, s. 1013 ja Vihriälä 2012, s. 184.

³³⁴ Näin esim. Vihriälä 2009, s. 1011. Saman suuntaisesti myös Matikkala 2005, s.49.

edellytyksenä, tekisi tällainen järjestys välituomiosta käytännössä täysin turhan.³³⁵ Näin ollen katson, ettei vastaajan mielentilan tutkimiselle ennen välituomiota ole perusteita.

Välituomio ei kuitenkaan yksinään ole syyppää prosessuaalisen syyllisyyden ja oikeuskirjallisuudessa vallitsevan syyllisyyskäsitteiden ristiriitaa. Välituomiota koskevat säännökset lisättiin oikeudenkäymiskaareen vasta vuoden 2006 uudistuksen yhteydessä, mutta jo ennen uudistusta määräisivät tuomioistuimet käytännössä mielentilatutkimuksen toimitettavaksi erillisellä välipäätöksellä. Myös oikeuskirjallisuudessa katsottiin jo ennen vuoden 2006 uudistusta, että vastoin tahtoa tehtävään mielentilatutkimukseen määrääminen käytännössä edellytti, että tuomioistuin tosiasiallisesti totesi syytetyn tehneen syytteenalaisen rikoksen.³³⁶ Näin ollen katson, ettei välituomiosta luopuminenkaan poistaisi tarvetta tutkia syyksiluettavuutta ennen syyntakeisuusarviota. Prosessuaalisessa mielessä järjestys, jossa syyntakeisuusarvio suoritetaan vasta syyllisyyskysymyksen ratkaisemisen jälkeen, vaikuttaisi lopulta syytetyn oikeusturvaa ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteita paremmin toteuttavalta ratkaisulta.

Sekä oikeuskäytännössä vakiintunut käytäntö tuomion syyksilukemisesta syyntakeettomalle että lainsäädännössä omaksuttu välituomio nähdäkseni puoltaisivat syyntakeisuuden ja syyllisyyden erottamista toisistaan oikeusdogmaattisesti. Tuomion syyksilukeminen syyntakeettomalle voidaan selittää vain sillä, että syyllisyys rikoslainopillisenä käsitteenä tosiasiaassa kattaa ainoastaan syyksiluettavuuden. Oikeuskäytännössä kysymys vastaajan syyllisyydestä ratkaistaan yksin tahallisuuden tai tuottamuksen perusteella, eikä syyntakeettomuudella ole tähän vaikutusta. Katson, että oikeuskäytännön valossa syyntakeettomuus on siten nähtävä prosessuaalisesta syyllisyyskysymyksestä irrallisena kysymyksenä, jolla on vaikutusta ainoastaan rangaistuksen määräämisen yhteydessä.³³⁷ Tällainen oikeustodellisuudesta kumpuava

³³⁵ Esimerkiksi Lappalainen on ehdottanut, että välituomion sijaan tulisi puhua vain mielentilatutkimuksen edellytyksistä sekä rajoittaa uuden todistusaineiston esittämistä mielentilatutkimuksen jälkeen, Lappalainen 2004 s. 161.

³³⁶ Ks. Ahtee 1950, s. 286; Tirkkonen 1949, s.205; Tarjanne 1943, s. 209. Ks. myös Wagner-Prenner 2000, s. 105-106, erit. alaviite 268.

³³⁷ Ristiriita prosessuaalisen syyllisyysarvion ja oikeuskirjallisuudessa esitetyn syyllisyysnäkemysten välillä on ollut satunnaisesti esillä myös vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa. Ilari Hannulan mukaan prosessuaalinen syyllisyyden toteaminen tapahtuu ennen syyntakeisuusarvioon tutkimista ja merkitsee näin ollen ainoastaan syyksiluettavuuden toteamista. Syyllisyyskysymys, siten kun se oikeuskirjallisuudessa ymmärretään, tulee siten esille vasta rangaistuksen mittaamisen yhteydessä. Hannula 1976, s. 101; Minkkinen on katsonut, että rikoksen rakennemallin mukainen syyllisyyskäsitteiden mahdollista tuomion syyksilukemista syyntakeettomalle. Minkkinen mukaan oikeuskäytäntö indikoi tulkintaa, jonka mukaan syyntakeisuudessa on kyse seuraamusmuodon valinnasta. Minkkinen 1987, s. 144.

tulkinta on kuitenkin ristiriidassa lainsäätäjän tarkoituksen kanssa, sillä rikoslain yleisiä oppeja koskeva uudistus on rakennettu sellaisesta kriminaalipoliittisesta lähtökohdasta, jonka mukaan syyntakeettomuus on osa syyllisyysarvostelua.³³⁸ Mielestäni oikeuskäytännössä omaksuttu linja kuitenkin vastaa paremmin sekä oikeudenkäytön prosessuaalisia tarpeita että rikoksen kaksijakoisen rakennemallin jaottelua, jonka varaan myös rikoslain yleiset oppeja koskevat säännökset on vuoden 2004 uudistuksessa rakennettu.

Vaikka nykyisen kaltaisessa menettelyssä vastaajan syyntakeettomuus vaikuttaa oikeusprosessiin yleensä vasta sen loppupuolella, välituomion antamisen jälkeen, voi vastaajan syyntakeisuuden arviointi kuitenkin tietyissä tilanteissa tulla kyseeseen jo aikaisemmassa vaiheessa prosessia, jopa ennen syytteen nostamista (OK 17:37.2). Tämä on mahdollista, joskin harvinaista, silloin kun syyntakeisuusarviointi tehdään ilman varsinaisen mielentilatutkimuksen tukea. Käytännössä mielentilatutkimuksen tekeminen voi olla tarpeetonta esimerkiksi tapauksissa, joissa syytetyn syyntakeettomuus todettavissa ilman erillistä mielentilatutkimustakin.³³⁹ Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että mikäli syyntakeettomuus on ilmiselvää psykiatrin suorittaman arvion perustella, voidaan jopa syytteen nostaminen todeta turhaksi.³⁴⁰ Syytteen nostaminen voidaan nähdä eräänlaisena osoituksena siitä, että valtio pitää vastaajaa vastuullisena toimijana, eli kykeneväisenä vastaamaan syytteeseen sekä ottamaan vastuun rikkomuksestaan, mikäli hänen osoitetaan siihen syyllistyneen.³⁴¹ Mikäli vastaaja ei tällaiseen vastuuseen ole kyvykäs, voidaan syytteen nostamista häntä kohtaan pitää turhana.

Tällaisessa ilmiselvän syyntakeettomuuden tilanteessa tulisi syyte periaatteessa jättää nostamatta, sillä päätyessään syyteharkinnan perusteella nostamaan syytteen jostakin teosta, katsoo syyttäjä paitsi todistusaineiston olevan riittävän vahva syytteessä kuvatun teon toteen näyttämiseen, myös teon täyttävän rikosoikeudellisen vastuun edellytykset.³⁴² Sama ajatusmalli pätee myös käytännössä, sillä valtakunnansyyttäjän yleisten ohjeiden mukaan voidaan syyteharkinnassa päätyä syyttämättä jättämiseen silloin, kun vastaajan menettelyn on katsottu sinänsä tulleen riittävästi selvitetyn, mutta tunnusmerkistökäytännön, syyllisyyden tai oikeudenvastaisuuden puuttumisen vuoksi ei asiassa ole kyseessä rikos. Ohjeissa

³³⁸ HE 44/2002 vp, s. 46.

³³⁹ Näin esim. tapauksessa Itä-Suomen HO 26.09.2006 nro 1145.

³⁴⁰ Tapani - Tolvanen 2015, s. 363-364. Ks. myös Tirkkonen 1949, s. 206 ja Tarjanne 1943, s. 207. Myös Lappalainen pitää syytteen nostamatta jättämistä mahdollisena, joskin korostaa tällaisten tilanteiden olevan erittäin harvinaisia, Lappalainen 2004, s. 160.

³⁴¹ Ks. vastaajan vastuun eri tasoista laajemmin Duff 2007, s. 176-178.

³⁴² Lappalainen 2004, s. 150.

korostetaan, että esimerkiksi syyntakeisuuden puuttumisesta on kuitenkin esitutkinta-aineiston perusteella oltava tarpeeksi vahva selvitys, jotta syyteharkinnassa voitaisiin päätyä syyttämättä jättämiseen sillä perusteella, että kyseessä ei ole rikos. Tämä tarkoittaa sitä, että valtaosassa tapauksista on syyntakeisuuden arviointi jätettävä tuomioistuimen tehtäväksi.³⁴³

5.2.3. Syyksilukeva tuomio moitteena

Oikeudenkäynti tuomioistuimessa merkitsee lailla säädeltyä prosessia, jossa valtiovalta vahvistaa tuomiolla, mikä yksittäistapauksessa on oikein. Tuomio rikosasiassa on aina joko syylliseksi tuomitseva tai vapauttava (ROL 11:4). Tuomioistuimen on pakko päätyä jompaankumpaan ratkaisuun näiden kahden vaihtoehdon välillä. Oli kyse sitten vapauttavasta tai syyksilukevasta tuomiosta, sisältää rikosprosessuaalinen tuomio aina eräänlaisen arvovaltaisen, lopullisen vahvistamisen. Toisin kuin vapauttava tuomio, syyksilukeva tuomio ei rajoitu pelkkään vahvistamiseen. Syyksilukeva tuomio sisältää tavallisesti myös rangaistuksen määräämisen, jolloin tuomioon sisältyy eräänlainen muotoamiselementti: tuomioistuin määrittelee lopullisen rangaistuksen laadun ja määrän vasta tuomiossa.³⁴⁴ Tuomioistuimen johtopäätökset tuomion syyksi lukemisesta sekä rangaistuksesta käyvät ilmi tuomion sisältämästä tuomiolauselmasta (ROL 11:6.1,7), jossa on otettava kantaa syyksiluettuihin rikoksiin sekä rangaistusseuraamukseen. Tuomiolauselmalla tarkoitetaan sitä lopputulosta, johon tuomioistuin on asiassa päätenyt.³⁴⁵

Esimerkiksi Tirkkosen mukaan vapauttavana tuomiona voidaan pitää sellaista tuomiota, jossa vahvistetaan, ettei syytetty ole tehnyt rikollista tekoa tai että teko on tehty sellaisissa olosuhteissa, joiden johdosta hänelle ei voida määrätä rangaistusta tai muuta julkis- tai yksityisoikeudellista seuraamusta.³⁴⁶ Vapauttavan tuomion käsillä ollessa, syyte käytännössä hylätään. Syyksilukeva tuomio sen sijaan vahvistaa vastaajan syyllisyyden ja siten mahdollistaa seuraamusten langettamisen. Nuutilan mukaan syyllisyys prosessuaalisessa mielessä tarkoittaa, että henkilö on tehnyt rikoksen tavalla, joka täyttää rikosvastuun kaikki yleiset ja erityiset edellytykset.³⁴⁷ Katson, että syyntakeisuus rikosvastuun yleisenä edellytyksenä merkitsee tällöin sitä, ettei syyllisyys prosessuaalisessa mielessä täyty, mikäli tekijä on syyntakeeton. Näin ollen tuomion ei tulisi syyntakeettoman tekijän kohdalla olla syyksilukeva.

³⁴³ VKS 2016:6, s. 4 ja 5.

³⁴⁴ Tirkkonen 1953, s. 497.

³⁴⁵ Jokela 2018, kpl. 13.4.1. kohta C.

³⁴⁶ Tirkkonen 1953, s. 497.

³⁴⁷ Nuutila 1997, s. 76.

Syyksilukevan tuomion tuomiolauselma tarkoittaa yleensä käytännössä sitä rangaistusta, menettämisseuraamusta tai korvausvelvollisuutta, joka vastaajalle määrätään.³⁴⁸ Syylliseksi tuomitseviksi, eli langettaviksi tuomioiksi katsotaan kuitenkin myös tuomiot, joissa syytetty jätetään seuraamusluonteisesti rangaistukseen tuomitsematta rikoslain 6:12 §:n nojalla. Tällainen tuomitsemattajättämiskäytäntö on siten syyllisyyden vahvistava tuomio.³⁴⁹ RL 6:12:n mukaisessa toimenpiteistä luopumista koskevassa tilanteessa rikoksen katsotaan tulleen riittävästi näytetyksi, jolloin teon rangaistavuuden edellytykset ovat olemassa.³⁵⁰ Tuomiota ei tästä syystä hylätä, mutta syytetty jätetään kuitenkin rikoksen lievyyden perusteella rangaistukseen tuomitsematta. Tuomitsematta jättäminen merkitsee ainoastaan rangaistusseuraamukselta välttymistä, joten esimerkiksi menettämisseuraamus, vahingonkorvaus tai prosessikulut ovat yhä mahdollisia seuraamuksia.

Toimenpiteistä luopumista tarkoittavasta tuomitsematta jättämisestä on erotettava tilanteet, joissa tekijä jätetään rangaistukseen tuomitsematta rangaistavuuden edellytyksen puuttumisen perusteella.³⁵¹ Syyntakeettomien kohdalla selvää on, ettei kyse ole harkinnanvaraisuuteen perustuvasta RL 6:12 mukaisesta tuomitsematta jättämisestä, vaan rangaistusvastuun edellytyksen puuttumisesta. Oikeuskirjallisuudessa on esiintynyt eriäviä mielipiteitä siitä, tulisiko syyntakeettomuuteen perustuvaa tuomitsematta jättämistä pitää vapauttavana vai langettavana tuomiona. Esimerkiksi Tirkkonen ja Tarjanne ovat on pitäneet tuomiota, jossa syyntakeeton vapautetaan rangaistusvastuusta, vapauttavana tuomiona.³⁵² Uudemmassa oikeuskirjallisuudessa on kallistuttu kuitenkin syyntakeettomienkin osalta syyllisyyden toteavan langettavan tuomion kannalle.³⁵³ Vallitsevan oikeuskäytännön valossa tällainen tulkinta

³⁴⁸ Jokela 2018, kpl. 13.4.1. kohta C.

³⁴⁹ HE 44/2002 vp, s. 210. Näin myös esim. Matikkala 2010, s. 174, Jokela 2018, kpl 13.3. ja jo ennen yleisten oppien uudistamista Nuutila 1997, s. 76. vrt. Lahti, joka on katsonut, että vaikka tuomitsemattajättämiskäytäntö on syyllisyyden toteava tuomio, ei se ole langettava eikä vapauttava, vaan eräänlainen välimuoto näistä. Lahti 1974, s. 512.

³⁵⁰ Lahti 1974, s. 511-512.

³⁵¹ Säännösten erottamisessa toisistaan on esiintynyt epäselvyyttä, sillä lakitekstissä käytetään ilmaisua ”tuomitsematta jättäminen” epäjohdonmukaisesti sekä syyntakeettomuussäännösten että toimenpiteistä luopumista tarkoittavien säännösten kohdalla.

³⁵² Tirkkonen 1972, s. 407; Tarjanne 1943, s. 211. Osittain samansuuntaisesti myös Lahti, jonka mukaan ratkaisu, jolla rangaistavuuden edellytyksen todetaan puuttuvan, tulisi johtaa syytteen hylkäämiseen. Lahti 1974, s. 511.

³⁵³ Ks. esim. Virolainen 1999, s. 134. Virolainen tosin katsoo, että RL 3:5.3:ssa on kyse toimenpiteestä luopumisesta ja siten syyllisyyden vahvistavasta tuomiosta. Virolaisen mukaan tällainen tuomio on langettava, sillä siinä syytetyn syyllisyys todetaan selvitettyksi. Virolainen 1999, s. 3, alaviite 1. Vrt. Jokela, jonka mukaan tuomiot, joilla syytetty on jätetty seuraamusluonteisesti rangaistukseen tuomitsematta, ovat vapauttavia tuomioita. Jokela 2015, s. 502. Ei ole kuitenkaan selvää tarkoittaako Jokela tällä vain RL 6:12:n mukaisia tilanteita, vai myös syyntakeettomia.

on mielestäni perustellumpi, sillä rikos sananmukaisesti luetaan syyntakeettomalle tekijälle syyksi, toisin sanoen syytetyn todetaan tuomiossa syyllistyneen rikokseen. Syylliseksi toteavan tuomion puolesta puhuu myös se seikka, että rangaistuksen tuomitsematta jättämisestä huolimatta tulevat muut rikosoikeudelliset seuraamukset syyntakeisen tuomiossa kyseeseen.

Rikoksen lukemista syyksi voidaan pitää eräänlaisena osoituksena moitteesta. Tästä kielivät käytännössä erityisesti sellaiset tapaukset, joissa vastaaja on todettu syyntakeettomaksi, mutta silti joko vastaaja tai syyttäjähakee tuomioistuimen ratkaisuun muutosta syyksilukemisen osalta.³⁵⁴ Näin siitä huolimatta, että syyksilukemisen muutos ei syyntakeettoman vastaajan tilanteessa vaikuta rangaistavuuteen. Samalla kun tuomioistuin toteaa tekijän olevan syyntakeeton ja vapauttaa tämän rangaistuksesta, vahvistaa tuomioistuin tuomiollaan sen kielletyn teon tai ne kielletyt teot, jotka tekijä on tehnyt.³⁵⁵ Tuomioistuin ei kuitenkaan pelkää vahvistaa teon kiellettyisyyttä, vaan lisäksi lukee teon syyntakeettoman vastaajan syyksi eli vahvistaa tekijän syyllisyyden. Koska syyksilukeminen tapahtuu syyntakeettoman vastaajan kohdalla aivan vastaavasti kuin syyntakeisenkin kohdalla, ei mielestäni voida puhua täydellisestä moitteen poistumisesta syyntakeettomuuden johdosta. Ongelmallista olisi myöskin väittää, etteikö tekijän katsottaisi tehneen rikosta tilanteessa, jossa rikos hänelle kuitenkin syyksi luetaan.³⁵⁶

Syyntakeettomaan ei kohdistu ainoastaan syyksilukemiseen liitettävä moite, sillä rikosrekisterilain (RikRekL 770/1993) 2.1 §:n mukaan rikosrekisteriin merkitään tuomioistuinten ilmoisten perusteella tiedot ratkaisusta, jolla henkilö on jätetty rikoslain 3 luvun 4 §:n 1 tai 2 momentin nojalla rangaistukseen tuomitsematta.³⁵⁷ Tällainen tuomitsematta jättämismerkintä voidaan syyntakeettomien kohdalla poistaa rikosrekisteristä vasta kahdenkymmen vuoden kuluttua lainvoiman saaneen tuomion antamispäivästä (RikRekL 10 §:n 1 momentin 3 kohta). Voimassa olevassa laissa rikosrekisterimerkinnän käyttöä ei syyntakeettomuustapauksissa ole rajoitettu ankaruudeltaan tietyn tason rikoksiin, vaan käytännössä RikRekL

³⁵⁴ Ks. esim. KKO 2000:126.

³⁵⁵ Ks. Frände 2012, s. 168 alaviite 385. Teon kiellettyisyyden vahvistaminen on relevanttia esimerkiksi korvausten määräämisen näkökulmasta.

³⁵⁶ Vihriälä 2009, s. 1011.

³⁵⁷ Vaikka RikRekL 2.1 §:ssä viitataan RL 3:4 §:n 1 ja 2 momentteihin, voidaan lainkohdan katsoa koskevan ainoastaan syyntakeettomuustapauksia, eikä lainkaan alle 15 vuotiaiden tekemiä tekoja. Aikaisemmin voimassa olleessa RikRekL:ssa viitattiin vain ymmärrystä vailla olemista koskevaan RL 3:3:ään. Lain esitöiden mukaan rikoslain yleisten oppien johdosta tehty muutos (654/2004), jolla RikRekL päivitettiin viittaamaan RL 3 luvun 4 §:n 1 ja 2 momentteihin, on tarkoitettu vain tekniseksi, eikä sillä siten ole pyritty muuttamaan lainkohdan aikaisempaa tarkoitusta, HE 34/2004 s. 67, 108-109. Aikaisemmin rekisteröinti oli lisäksi rajoitettu tekoihin, joista lievin rangaistus oli vankeus, Matikkala 2010, s. 225 alaviite 395.

2.1 §:n mukainen merkintä tulee tehdä lievistäkin rikoksista silloin, kun rangaistus jätetään tuomitsematta syyntakeettomuuden nojalla.³⁵⁸ Syytteen hylkäämisestä ei luonnollisestikaan jää lainkaan rikosrekisterimerkintää.

Voitaisiinko tuomion syyksilukemista syyntakeettomalle tekijälle perustella kuitenkin yleistä lainkuuliaisuutta tukevilla näkökohdilla? Rikosoikeuden ja sen rangaistusjärjestelmän tehtävä on ylläpitää rikosoikeudellista normistoa ja ohjata ihmisten käyttäytymistä sen mukaisesti. Mikäli syyntakeettomia ei tuomittaisi, vaan syyntakeettomuus johtaisi syytteen hylkäämiseen, saattaisi tämä luoda mielikuvaa siitä, ettei rikoslakiin sisältyvillä kielloilla ole lainkaan merkitystä syyntakeettomien kohdalla, eikä tekijä joudu lainkaan vastuuseen teostaan.³⁵⁹ On totta, että syyntakeetonkin henkilö on faktisesti tehnyt teon, josta hänet tuomitaan. Näin ollen on mielestäni esimerkiksi uhrin oikeuksien näkökulmasta perusteltua, että syyntakeeton katsotaan kyseiseen tekoon syylliseksi ja hänet siitä tuomitaan. Tällä tavoin tuomioistuimien osoittaa syyntakeettoman teon kielletyksi ja oikeusjärjestyksen vastaiseksi.

Mielestäni on kuitenkin syytetyn oikeusturvan näkökulmasta selvää, ettei tuomion syyksilukemista voida perustaa pelkästään preventiivisiin näkökohtiin tilanteessa, jossa vaatimus vastaajan syyllisyydestä jää täyttymättä. Täysin ilman seurauksia ei syyntakeettomiakaan tarvitsisi päästää, sillä siinäkin tilanteessa, että syyte hylättäisiin, voitaisiin syyntakeeton tekijä edelleen tuomita vahingonkorvausvastuuseen tai menettämisseuraamuksiin, kuten tällä hetkellä menetellään esimerkiksi vastuukärajan alittavien tekijöiden kohdalla. Syytteen hylkääminen ei toisaalta myöskään estäisi sitä, että vapauttavan tuomion perusteluissa katsotaisiin näytetyksi, että vastaaja on menetellyt teonkuvauksessa selostetulla tavalla.³⁶⁰ Näin

³⁵⁸ Esimerkiksi Minkkinen on ehdottanut, että tiedon poistuminen rekisteristä olisi riippumaton tuomioistuimen syyntakeettomuusratkaisusta. Nykyinen käytäntö aiheuttaa turhaa stigmaatiota etenkin vähemmän vakavista teoista tuomituille syyntakeettomille. Minkkinen mukaan syyntakeettomia koskeva rekisteriinformatio on luonteeltaan enemmän terveydenhuollollista kuin kriminaalipoliittista, joten tarvetta nykyisenlaiseen käytäntöön ei ole. Minkkinen 1987, s.168.

³⁵⁹ Tatu Hyttinen on väitöskirjassaan Syytön tai syyllinen, tutkimus syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta (Helsinki 2015) tutkinut syyksi lukevien tuomioiden legitimitettä kiperissä tapauksissa, joissa syytetyn syyllisyydestä ei ole täyttä varmuutta. Hyttisen mukaan vastaajan oikeusturva edellyttäisi epäselvissä tapauksissa vapauttavaa tuomiota, mutta rikosoikeuden preventiivisen tehtävän takia eivät kiperät tapaukset eivät voi olla kategorisesti vapauttavia. Kiperissä tapauksissa langettava tuomio onkin Hyttisen mukaan perusteltavissa oikeusyhteisön jäsenten hyväksynnän kautta. Hyttinen katsoo, että rikosoikeudellinen vastuu hyväksyttävyyden perustuu oletukseen tekijän toisintoimimisen vapaudesta. Koska toimimisvapaus on Hyttisen mukaan ihmisten kokemus siitä, että he ovat kykeneväisiä vapaisiin valintoihin, on toisintoimimismahdollisuus sosiaalinen, ihmisten jaettuihin asenteisiin perustuva tosiasia. Rikosoikeudellinen vastuu on siten palautettavissa ihmisten jaettuihin asenteisiin. Näin ollen voidaan tällaisille asenteille antaa merkitystä myös syyllisyyskysymyksen ratkaisemisessa. Ks. erityisesti Hyttinen 2015, s. 381-385.

³⁶⁰ Syyntakeettomuuden mainitsemista vapauttavan tuomion perusteluissa on ehdottanut mm. Vihriälä. Ks. Vihriälä 2009, s. 1013.

voitaisiin osoittaa, ettei syyntakeettoman tekoa voida pitää sallittuna tai hyväksyttävänä. Lisäksi voidaan kysyä, onko tuomioistuinlaitos ja sen ylläpitämä rangaistusjärjestelmä ole oikea taho puuttumaan syyntakeettoman tekoon, vai pitäisikö puuttumisen tapahtua esimerkiksi terveysviranomaisen taholta ja hoidollisin menetelmin.

5.3. Syyntakeettomuuden suhde syyksiluettavuuteen ja syyllisyyskysymykseen

Korkein oikeus ei ole suoraan ottanut kantaa syyntakeettomuuden merkitykseen tuomion syyksilukemiselle. Asian kannalta merkittävä tapaus on kuitenkin jo aikaisemmin esitelty Helsingin hovioikeuden tuore ratkaisu 11.05.2018 nro 18/119866, jossa hovioikeus otti kantaa nimenomaan tuomion syyksilukemista syyntakeettomalle tekijälle koskevaan oikeuskäytäntöön ja sen ristiriitaisuuksiin oikeuskäytännön kanssa.

Tapauksessa Helsingin hovioikeus 11.05.2018 nro 18/119866 vastaaja A oli lyönyt avio- puolisoaan useita kertoja imurilla kasvoihin ja pään alueelle. Käräjäoikeus tuomitsi A:n tapon yrityksestä, mutta jätti tämän syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta. A valitti tuomiostaan hovioikeuteen vaatiensa syytteen hylkäämistä. Hovioikeudessa kysymys oli siitä, minkä rikoksen teonkuvauksen vastaajan menettely täyttää sekä siitä, mikä on syyntakeettomuuden merkitys syyksilukemiselle ja tahallisuudelle. Syyntakeettomuuden merkityksen syyksilukemiselle osalta hovioikeus toteaa perusteluissaan, että alempien oikeuksien vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan syyntakeisuuden puuttuminen ei johda syytteen hylkäämiseen vaan rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen. Hovioikeus pysytti käräjäoikeuden tuomion, mutta korjasi tuomiolauselmaan syyksiluetuksi rikokseksi ”syyntakeettomana tapon yritys”.

Kyseisessä tapauksessa, jota kutsun jatkossa selvyuden vuoksi vaikkapa imuritapaukseksi, on hovioikeus tuonut esiin syyntakeettomuuden erityisasemassa olevan merkityksen, joka poikkeaa muista rikosvastuun yleisistä edellytyksistä. Tältä osin hovioikeus on viitannut aikaisempaan korkeimman oikeuden oikeuskäytäntöön, jossa alle 15 vuoden ikä sekä tahallisuuden jääminen näyttämättä ovat johtaneet syytteiden hylkäämiseen. Hovioikeus myöntää perusteluissaan, että ”rangaistusvastuulla tai sen puuttumisella näyttäisi syyntakeettomien osalta olevan eri merkitys kuin sillä on silloin kun tahallisuus puuttuu tai tekijä on alaikäinen.” Tämä systemaattiselta ja käsitteelliseltä kannalta ongelmallinen tilanne on siten tunnistettu myös oikeuskäytännössä.

Hovioikeus perustelee tuomion syyksi lukemista syyntakeettomille prosessuaaliseen käytäntöön nojautuen. Hovioikeuden mukaan oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 37 §:n 1 momentin 1 kohta, jonka mukaan ennen mielentilan tutkimista tuomioistuimien toteaa välituomiossaan vastaajan menetelleen syytteessä kuvatulla rangaistavaksi säädetyllä tavalla, edellyttää, että syyntakeettoman vastaajan katsotaan syyllistyneen rikokseen. Edellä kappaleessa 5.2.2 on käsitelty välituomion vaikutusta rikosprosessiin ja syyllisyyskysymyksen ratkaisemiseen. On totta, että välituomio pakottaa tuomioistuimen toteamaan vastaajan syylliseksi jo ennen syyntakeisuusarvion tekemistä. Prosessuaaliset säännökset eivät kuitenkaan estäisi hylkäämistä syytettyä välituomion antamisen jälkeen, mikäli mielentilatutkimuksen perusteella tehtävä syyntakeisuusarvio tähän antaisi aihetta. Perustelua voidaan mielestäni kritisoida siitä, että oikeuskäytäntö on ollut nykyistä tilannetta vastaava jo ennen välituomion mahdollistamista rikosprosessissa. Perimmäinen syy tuomion syyksilukemiseen syyntakeettomille ei siten ole välituomiossa.

Hovioikeuden imuritapauksen tapauksen perusteella on selvää, että myös syyntakeettoman voidaan katsoa toimivan tahallisesti. Tämä ilmenee suoraan tuomion perustelutekstistä: ”Syyntakeettoman katsotaan siis voivan syyllistyä rikokseen, mikä tarkoittaa myös sitä, että hänen katsotaan voivan toimia tahallisesti.” Lisäksi hovioikeus toteaa, ettei tiedossa ole tapauksia, joissa syyte olisi hylätty syyntakeettoman osalta ”sillä perusteella, että häneltä olisi katsottu mielentilalausannon perusteella puuttuneen tahallisuus”. On huomattava, että vastaaja on valituksessaan vaatinut syytteen hylkäämistä sillä perusteella, ettei hän ole toiminut tahallisesti. Vastaaja on vedonnut tahallisuuden puuttumisen osalta nimenomaan syyntakeettomuuteensa ja katsonut, että häneltä on tällä perusteella puuttunut tahallisuuden edellytyksenä oleva toisintoimimismahdollisuus.³⁶¹ Hovioikeuden perusteluista ilmenee selkeästi, ettei syyntakeisuusarvion perusteella voida tehdä päätelmiä vastaajan tahallisuudesta.³⁶² Perusteluita voidaan kuitenkin kritisoida siitä, ettei tahallisuuden itsesään tulisi myöskään olla argumentti, jolla voidaan perustella syyllisyys syyntakeettoman kohdalla. Kuten hovioikeuskin on asian nähnyt, syyntakeettomuuden ei tulisi johtaa syytteen hylkäämiseen tahallisuuden puuttumisen takia - sen tulisi johtaa syytteen hylkäämiseen, koska rikosvastuun

³⁶¹ Helsingin hovioikeus 11.05.2018 nro 119866, ks. tuomion sivu 1.

³⁶² Imuritapauksen alemmassa tuomioistuinkäsittelyssä myös käräjäoikeus on päätenyt siihen, ettei syyntakeisuusarviolla tulisi olla suoraa vaikutusta tahallisuusarvioon. Käräjäoikeus on perusteluissaan todennut, ”ettei vastaajan syyntakeettomuus lähtökohtaisesti merkitse sitä, ettei hän voisi toimia tahallisesti”. Ks. Helsingin käräjäoikeus nro 129446.

edellytykset eivät syyntakeettoman kohdalla täyty. Edelleen tulisi syyntakeettomuuden johdattaa syytteen hylkäämiseen riippumatta siitä, onko tekijä toiminut tahallisesti vai ei.³⁶³

Olen hovioikeuden kanssa samoilla linjoilla siitä, ettei tekijän syyntakeettomuudella tulisi olla vaikutusta tahallisuusarvioon. Sen sijaan hovioikeuden kannanottoon sisältyvä viesti siitä, että syyntakeettoman katsotaan voivan syyllistyä rikokseen, on suorassa ristiriidassa oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten kanssa. Oikeuskirjallisuudessa on vakiintuneesti katsottu syyntakeisuuden olevan syyllisyyden edellytys, mistä johtuen syyntakeettomien ei ole katsottu voivan tehdä syyllisyyttä edellyttäviä tekoja eli rikoksia.³⁶⁴ Hovioikeuden kannanotosta ilmenee oikeuskäytännössä omaksuttu tapa mieltää tekijän syyllisyys ainoastaan syyksiluettavuuden sisältävänä kysymyksenä, ja näin irrottaa syyntakeisuus syyllisyyskysymystä. Hovioikeus tuo nämä oikeuskirjallisuuden ja oikeuskäytännön välillä vallitsevat ristiriidat avoimesti esille ja toteaa ykskantaan, ettei ”oikeuskirjallisuudessa esitetty näkemys siitä, miten syyntakeettomia tulisi rikosprosessissa kohdella, vastaa käytännön todellisuutta.”

Hovioikeus nojautuu perusteluissaan vahvasti aikaisemman oikeuskäytännön varaan. Oikeuskirjallisuudessa esitetyt näkemykset, joihin perusteluissakin viitataan, on hovioikeus kuitenkin sivuuttanut. On huomattava, että oikeuskirjallisuuteen viittaaminen tuomion perusteluissa on suhteellinen epätavallista, eikä oikeuskirjallisuus tuomion perustelujen oikeuslähteenä ole saanut selkeää hyväksyntää.³⁶⁵ Oikeusturvan toteutumisen kannalta perusteltua on, ettei lainopilliselle kirjallisuudelle anneta oikeuskäytännössä ratkaisevaa merkitystä.³⁶⁶ Oikeuskirjallisuudella on kuitenkin tuomioistuinratkaisuisissa oma roolinsa, erityisesti tilanteessa, jossa tietystä kysymyksestä vallitsee rikoslainopissa riittävä

³⁶³ Tältä osin katson, käräjäoikeuden perustelujen onnistuneen hieman ansiokkaammin: Käräjäoikeus toteaa perusteluissaan, ettei ”syyntakeisuus ole tahallisuuden vaan rangaistusvastuun edellytys.” Ks. Helsingin käräjäoikeus tuomio nro 129446.

³⁶⁴ Ks. esim. Frände 2012, s. 168, Matikkala 2010 s. 98, Tapani 2008, s. 885, Hiltunen 1951, s. 215

³⁶⁵ Ks. Virolainen 2012 s. 12-16. Virolainen on kuitenkin katsonut, että etenkin silloin kun oikeuskirjallisuudessa vallitsee yksimielisyys jostakin juridisesta kysymyksestä, tulisi tuomioistuinten nimenomaan perusteluissaan viitata oikeuskirjallisuuteen. Tämä olisi omiaan vahvistamaan ratkaisun legitimitettiin ja hyväksyttävyyttä. Virolainen 2012, s. 26 ja 31-32.

³⁶⁶ Esimerkiksi Tatu Hyttisen mukaan olisi oikeusvaltiollisten periaatteiden vastaista perustaa, ainakaan syyksilukevia tuomioita, lainoppineiden asenteisiin. Tavallisille oikeusalamaisille ei voida asettaa velvoitetta tuntea rikoslain taustalla käytävää rikoslainopillisen keskustelun sisältöä ja kunkin argumentin oikeudellisesta merkitystä. Näin ollen ei oikeuskirjallisuuteen tukeutumista voida rinnastaa esimerkiksi syyllisyyskysymyksen ratkaisuperusteeseen. Hyttinen 2015, s. 157-158.

yksimielisyys.³⁶⁷ Koska oikeuskirjallisuudessa vallitsee vahva yhteinen näkemys siitä, ettei syyntakeettoman tekoa tule pitää rikoksena, katson, että tuomioistuimen olisi tullut ottaa oikeuskirjallisuudessa esitetyt kannanotot paremmin huomioon ja perustella niistä poikkeaminen muutoinkin kuin vain vallitsevaan oikeuskäytäntöön vetoamalla. On toisaalta huomattava, ettei ole tuomioistuimen, tai varsinkaan hovioikeuden, asia lähteä puuttumaan lainsäädännön epäkohtiin. Tämä on ennen kaikkea lainsäätäjän tehtävä. Koska oikeustila syyntakeettomuuden ja syyllisyyskysymyksen välisestä suhteesta on epäselvä, katson että asiasta olisi syytä saada joka tapauksessa pikimmiten korkeimman oikeuden ennakkoratkaisu.

Syyntakeettomuusarvion ja tahallisuusarvion välistä suhdetta on sivuttu oikeuskäytännössä aikaisemminkin. Myös aikaisemman oikeuskäytännön valossa näyttäisi siltä, ettei syyntakeettomuudella ole katsottu olevan yhteyttä tahallisuusarvioon, vaan vastaajan on ensin todettu syyllistyneen tahalliseen rikokseen ja vasta tämän jälkeen on otettu kantaa syyntakeisuuteen.³⁶⁸ Syyntakeettomuudella näyttäisi kuitenkin olevan jonkinasteista välillistä vaikutusta tahallisuusarviota koskevissa muutoksenhakutilanteissa, joissa jo aikaisemmin syyntakeettoman tuomioon haetaan muutosta. Tällaisissa tilanteissa tekijän syyntakeettomuus näyttäisi vähentävän tuomioistuimen halukkuutta muuttaa tuomiota, sillä perustella, että tekijä jätettäisiin joka tapauksessa syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta.

Tapauksessa KKO 2000:126 (Ään) A:n syyksi oli lainvoimaisella tuomiolla luettu törkeä kuolemantuottamus, josta hänet kuitenkin oli jätetty syyntakeettomana rangaistukseen tuomitsematta. Korkeimmassa oikeudessa syyttäjä haki tuomion purkua vedoten uutena todisteena esiin tulleen A:n tunnustukseen tahallisesta taposta, minkä johdosta A olisi todennäköisesti tullut tuomita taposta. Erityistä tuomioissa on se, että korkein oikeus kuitenkin hylkäsi tuomion purkamista koskevan hakemuksen vedoten siihen, että kyseisessä tapauksessa tuomion purkaminen olisi hyödytöntä ja tarkoituksetonta, sillä vastaaja jätettäisiin joka tapauksessa rangaistukseen tuomitsematta syyntakeettomuuden perusteella. Tapauksen perusteella näyttäisi siltä, että syyntakeettomuudella voi olla merkitystä ainakin vastaajan vahingoksi koituvassa muutoksenhaussa. Kysymys KKO:ssa ei kuitenkaan ollut varsinaisesti syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta, vaan tuomion purkuhakemuksesta, jonka hyväksyminen on tuomioistuimen harkinnassa.

³⁶⁷ Oikeustieteelliset puheenvuorot näkyvät ratkaisuista ns. hiljaisina ratkaisuperusteina. Hyttinen 2015, s. 157-158.

³⁶⁸ KKO 2009:56, KKO 2008:79 ja KKO 2005:48. Vakiintuneena käytäntönä näyttäisi siten olevan järjestys, jossa ensin tutkitaan vastaajan tahallisuus ja vasta sitten syyntakeisuus. Ks. myös Vihriälä 2012, s. 184 erit. alaviite 885.

Hovioikeuden imuritapauksen perusteella on joka tapauksessa selvää, että oikeuskäytännössä syyntakeettoman on katsottu voivan sekä toimia tahallisesti että syyllistyä rikokseen. Sikäli kun tekijän voidaan katsoa syyllistyneen syytteessä kuvattuun tekoon, voidaan myös rikos lukea hänelle syyksi. Katson, ettei syyntakeettomuus oikeuskäytännön valossa poista tekijän syyllisyyttä, ainakaan sellaisessa merkityksessä, jollaisena syyllisyyskäsite on vaikiintuneesti ymmärretty oikeuskirjallisuudessa. Ristiriidan ydin piileekin ehkäpä juuri siinä, että *syyllisyydellä* voidaan tarkoittaa eri asioita eri yhteyksissä. Oikeuskirjallisuudessa syyllisyydellä viitataan perinteisesti nimenomaan tekijään kohdistettavaan subjektiiviseen moitearvosteluun sekä tämän toisintoimimismahdollisuuden rikosvastuun edellytyksenä. Oikeudenkäynneissä tekijän syyllisyys sen sijaan merkitsee sitä, että tekijän teko on täyttänyt kaikki rikoksen yleisen ja erityisen tunnusmerkistön mukaiset edellytykset. Syyllisyys prosessuaalisessa merkityksessä ei näin ollen välttämättä merkitse kannanottoa tekijän subjektiivisiin kykyihin toimia lain edellyttämällä tavalla.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET

Syyntakeettomuuden suhde syyllisyyteen on oikeuskirjallisuudessa perinteisesti hahmotettu kolmiportaisen rikoksen rakennemallin mukaan siten, että syyntakeisuus on syyllisyyden ainesosa. Syyntakeettomuuden on näin ollen katsottu merkitsevän syyllisyyden, ja siten koko rikosvastuun poissulkeutumista. Oikeustieteellisessä keskustelussa vallitseva syyllisyyskäsitely on kytketty erityisesti rangaistusvastuuta rajoittavan syyllisyysperiaatteeseen. Syyllisyysperiaatteen vaatimukset asettavat subjektiivisen moitearvostelun sekä toisintoimimismahdollisuuden rikosoikeudellisen rangaistuksen edellytykseksi. Syyntakeeton ei kykene olemaan teostaan vastuussa tavalla, joka perustaisi syyllisyysperiaatteen edellyttämän subjektiivisen syyllisyysmoitteen. Tekijää, joka ei kykene ymmärtämään tekonsa merkitystä tai kontrolloimaan käyttäytymistään, ei voida sen enempää moittia kuin pitää syyllisenäkään rikosoikeudellisessa mielessä. Vallitsevana kantana oikeuskirjallisuudessa on pidetty syyllisyyden poissulkeutumisen merkitsevän sitä, etteivät kaikki rikoksen syntyedellytykset täyty, jolloin käsillä ei myöskään voi olla rikosta. Oikeuskirjallisuudessa esitettyjen näkemysten valossa on selvää, että rikosvastuun edellytyksenä olevan syyllisyyden puuttumisen tulisi syyntakeettomien kohdalla johtaa syytteen hylkäämiseen.

Oikeuskirjallisuudessa omaksuttu kanta syyntakeettomuudesta osana syyllisyyttä saa merkittävää institutionaalista tukea rikoslain yleisten oppien uudistamista koskevista esitöistä, joissa kriminaalipoliittisena lähtökohtana on pidetty syyntakeettomuuden kytkemistä osaksi syyllisyysarvostelua ja syyllisyysperiaatetta. Kansallisen lainsäädäntömme syyntakeisuus-sääntelyn painopiste on ollut moraalisisilla syyllisyysnäkökohdilla, joissa korostuu tekijään kohdistettava moitearvostelu. Vaikka rikoslain yleisten oppien uudistamisessa onkin pyritty systeeminutraaliuteen, voidaan lainsäätäjän tarkoituksen katsoa vastaavan kolmiportaisen mallin mukaista näkemystä syyntakeisuuden ja syyllisyyden suhteesta. Lainsäätäjä on nimenomaisesti todennut rikoksen käsillä olon edellyttävän, että teko osoittaa tekijässään syyllisyyttä, mistä johtuen ei syyntakeettoman tekoa voida pitää rikoksena. Rikoslain voidaan katsoa heijastelevan lainsäätäjän tahtoa, sillä syyntakeisuutta ja syyntakeettomuutta koskevat säännökset on sijoitettu rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiä koskevaan RL 3 lukuun. Rikoslakiin omaksuttu systematiikka puoltaa mielestäni tulkintaa, jonka mukaan syyntakeisuuden puuttumisen, eli syyntakeettomuuden, tulisi merkitä rikosoikeudellisen vastuun pois-sulkeutumista.

On kuitenkin huomattava, että lain esitöissä on useita ristiriitaisuuksia, jotka horjuttavat tällaista tulkintaa. Ensinnäkin lainsäätäjän voidaan sanoa pyrkineen irrottautumaan kolmiportaisesta rikoksen rakennemallista. Rikoslakiin onkin omaksuttu kaksijakoinen malli, joka jakaa vastuusäännöt vastuun perustaviin ja vastuusta vapauttaviin sääntöihin. Tällaisessa jaot- telussa tulisi syyntakeettomuutta ajatella ennen kaikkea vastuusta vapauttavana perusteena ja vastuuvapaudesta lain esitöissä syyntakeettomuuden kohdalla puhutaankin. Tätä vasten pidän rikoslaissa omaksuttua systemaattista ratkaisua erikoisena, sillä syyntakeettomuus on sijoitettu vastuuedellytysten puolelle rikoslain 3 lukuun. Niin rikoslakia kuin sen esitöitäkin rasittaa lisäksi terminologinen epätarkkuus, sillä käsitteitä rikosvastuu ja rangaistusvastuu on käytetty rikoslain 3 luvussa sekaisin ilman, että niitä olisi eritelty oikeusvaikutusten pe- rusteella tosistaan. Toisekseen lain esitöissä on syyntakeettomuuden katsottu johtavan ran- gaistuksen tuomitsematta jättämiseen, mikä puoltaisi syyntakeettomuuden käsittämistä ni- menomaan rangaistusvastuusta vapauttavana perusteena, eikä niinkään rikosvastuun pois- sulkevana vastuuedellytyksenä. Esitöiden valossa epäselväksi kuitenkin jää, onko lainsäätäjä tarkoittanut syyntakeettomuuden rikosvastuusta vai rangaistusvastuusta vapauttavaksi pe- rusteeksi ja näin ollen, tulisiko tekijän syyntakeettomuuden johtaa syytteen hylkäämiseen.

Kolmiportaisen rikoksen rakennemallin kanssa ristiriidassa on erityisesti lainsäätäjän tulkinta anteeksiantoperusteista. Lain esitöissä anteeksiantoperusteiden on todettu sulkevan pois tekijän syyllisyyden, mutta tästä huolimatta niiden ei ole katsottu poistavan tekijän rikosoikeudellista vastuuta. Anteeksiantoperusteiden on päinvastoin todettu vaikuttavan ainoastaan teosta seuraavaan rangaistukseen. Pidän asetelmaa ristiriitaisena, sillä yhtäältä on lainsäätäjää katsonut anteeksiantoperusteiden sulkevan pois syyllisyyden, eli yhden rikosvastuun edellytyksistä, mutta samaan aikaan on anteeksiantoperusteiden kuitenkin todettu vaikuttavan ainoastaan tekijän rangaistusvastuuseen. Oikeuskäytännössä anteeksiantoperusteiden onkin katsottu johtavan rangaistuksen tuomitsematta jättämiseen, joskin samalla rikos on vakiintuneesti luettu tekijälle syyksi. Käytännössä tuomioistuimessa menetellään täysin identtisesti niin anteeksiantoperusteiden, RL 6:12 §:n mukaisten tuomitsematta jättämislanteiden kuin syyntakeettomuudenkin kohdalla.

Näin ollen rikos tosiasiaa luetaan syyksi myös syyntakeettomalle tekijälle. Oikeuskäytännössä on omaksuttu näkemys, jossa syyntakeettoman voidaan katsota syyllistyneen käsillä olevaan rikokseen ja siten tuomita syyllisenä. Syytettä ei syyntakeettomien kohdalla hylätä rikosvastuun edellytyksen puuttumisen perusteella, vaan rikos luetaan syyntakeettomalle tekijälle langettavalla tuomiolla syyksi, vaikka rangaistus jätetäänkin tuomitsematta. Tämän on ristiriidassa sen kanssa, kuinka rikoslain 3 luvun mukaisia muita rangaistusvastuun edellytyksiä oikeusprosessissa kohdellaan. Oikeuskäytännössä on vakiintuneesti katsottu tahallisuuden tai tuottamuksen näyttämättä jäämisen johtavan syytteen hylkäämiseen. Samoin syyte hylätään, tai normaalisti jätetään kokonaan nostamatta, mikäli kyse on alle 15 vuotiaasta rikosentekijästä. Rangaistusvastuun edellytyksen puuttumisella näyttäisi syyntakeettomien osalta olevan eri merkitys kuin sillä on tahallisuuden tai vastuuikärajan jäädessä täytymättä.

Oikeuskäytännön tarkastelun perusteella katson, ettei oikeuskäytännössä omaksuttu prosessuaalinen syyllisyyskäsitys sisällä syyntakeisuutta. Tuomioistuimessa kysymys tekijän syyllisyydestä ratkaistaan yksin vastaajan tahallisuuden tai tuottamuksen perusteella. Syyntakeisuuden syyllisyyskysymyksestä irrottaa erityisesti välituomio, joka käytännössä pakottaa tuomioistuimen toteamaan tekijän syyllisyyden jo ennen mielentilatutkimukseen lähettämistä. Tämä tarkoittaa, että tuomioistuin ratkaisee kysymyksen vastaajan syyllisyydestä ilman syyntakeisuusarvion tukea. Syyntakeisuusarvio on siten oikeuskäytännössä irrotettu syyllisyyskysymyksen ratkaisemisesta ja siirretty rangaistusseuraamusta koskevaksi

kysymykseksi. Käytännössä syyntakeisuusarvion vaikutus tuomion lopputulokseen ilmenee ainoastaan siinä, määrätäänkö vastaajalle täysi rangaistus, alennettu rangaistus vai jätetäänkö hänet rangaistukseen tuomitsematta sen mukaisesti, mitä tuomioistuin on hänen syyntakeisuuden asteekseen arvioinut.

Katson, että oikeuskäytäntö puoltaisikin syyntakeisuuden irrottamista syyllisyydestä myös oikeusdogmaattisesti. Jo pitkään vakiintuneena pysyneen oikeuskäytännön perusteella näyttäisi siten siltä, ettei oikeuskirjallisuudessa ja lain esitöissä esitetty käsitys syyntakeettomuudesta syyllisyyden ainesosana ja rikosvastuun edellytyksenä, vastaa käytännön oikeustodellisuutta. Syyntakeettomuus ei oikeuskäytännön perusteella todellisuudessa poista rikosvastuuta, vaan ainoastaan vapauttaa rangaistusvastuusta. Tämä merkitsee samalla sitä, että oikeuskäytännössä on irtauduttu perinteisestä kolmiportaisen mallin mukaisesta syyllisyydskäsityksestä. Syyllisyys kolmiportaisen rakennemallin mukaisena rikosvastuun edellytyksenä, muodostuu oikeuskäytännön valossa ainoastaan syyksiluettavuudesta.

Lisäksi oikeuskäytäntö puoltaa nähdäkseni tulkintaa, jonka mukaan syyntakeisuutta ei tulisi nähdä rikosoikeudellisen vastuun edellytyksenä, vaan sen sijaan syyntakeettomuus tulisi katsoa anteeksiantoperusteisiin rinnastuvaksi vastuuvapausperusteeksi. Käytännössä syyntakeettomuus vaikuttaa rikosprosessissa täysin samoin kuin anteeksiantoperusteet: kummatkin näyttäytyvät oikeuskäytännössä ainoastaan rangaistusvastuun poistavina perusteina siten, että rikos luetaan tekijälle syyksi, mutta hänet jätetään rangaistukseen tuomitsematta. Syyntakeettomuus on oikeuskäytännössä siirretty rikoksen syntytaustalta seuraustasolle. Katson, että kansallisissa tuomioistuimissamme vakiintunut käytäntö vastaa lopputulokseltaan pitkälti Ruotsissa omaksuttua syyntakeettomuuskäsitystä.³⁶⁹ Syyntakeettomuus ei Ruotsissa poista tekijän rikosoikeudellista vastuuta, sillä syyntakeettomienkin katsotaan voivan syyllistyä rikoksiin. Ruotsin rikoslaisissa syyntakeisuus on poistettu rikosvastuun edellytyksistä ja syyntakeettomuus on ainoastaan rangaistukseen vaikuttava elementti.³⁷⁰

Lopuksi vielä muutama sana rikoksen rakennemallista ja syyntakeettomuuden systemaattisesta asemasta. Vaikka perinteinen kolmiportainen rikoksen rakennemalli saa merkittävää

³⁶⁹ Ks. myös Vihriälä 2009, s. 1007, alaviite 16.

³⁷⁰ Borgeke 2012, s. 303-304. Katson, että Ruotsin järjestelmässä syyntakeettomuus on samalla irrotettu myös syyllisyydperiaatteesta. Esimerkiksi Jareborg on huomauttanut, että Ruotsin oikeuden mukaan syyntakeettomuudessa ei ole kyse konformiteettiperiaatteen tarkoittamasta syyllisyyden poissulkevasta toisintoimimismahdollisuuden puutteesta. Jareborg 1994, s. 195.

institutionaalista tukea niin lainsäädännöstä kuin oikeuskäytännöstäkin, on sen käyttökelpoisuus sittemmin oikeuskirjallisuudessa kyseenalaistettu. Kolmiportaisen mallin yksi suurimmista haasteista liittyy sen käytännön soveltamiseen, sillä rakennemallin eri tasojen käytännön vaikutukset tuomioistuinprosessin kannalta ovat jääneet epäselviksi. Staattisen rikoksen rakennemallin ylläpitäminen nykypäivän nopeasti muuttuvassa oikeusjärjestelmässä on osoittautunut haastavaksi.³⁷¹ Katson, että paremmin tämänhetkistä rikosoikeudellista todellisuutta vastaisikin mukautumiskykyinen rikoksen rakennemalli, jossa erilaiset vastuuperusteisiin kytkeytyvät osatekijät jaettaisiin tasoihin niiden oikeusvaikutusten perusteella.³⁷² Tällaista rakennemallia lähelle on päästy esimerkiksi Tapanin ja Tolvasen kaksijakoisessa rikoksen rakennemallissa.

Perinteisen rikoksen rakennemallin mukainen käsitys syyllisyydestä johtaa ongelmallisiin lopputulemiin ennen kaikkea syyntakeettomuuden ja anteeksiantoperusteiden kohdalla. Tuomioistuin on omaksunut suppean, syyksiluettavuuteen rajoittuvan syyllisyyskäsityksen, joka ei pidä sisällään sen enempää syyntakeisuutta kuin anteeksiantoperusteitakaan. Myös lain esitöissä on ainakin anteeksiantoperusteiden kohdalla luovuttu syyllisyyskäsityksestä kolmiportaisen mallin mukaisessa merkityksessä. Katson, että irtautuminen perinteisen kolmiportaisen mallin mukaisesta syyllisyyskäsityksestä ratkaisisi havaitun ristiriidan oikeuskirjallisuuden ja oikeustodellisuuden välillä. Syyntakeettomuuden kohdalla kaksijakoinen rikoksen rakennemalli näyttäisikin tarjoavan sekä lainopillisesti, että käytännön prosessin kannalta käyttökelpoisemman vaihtoehdon syyntakeettomuuden jäsentelyyn. Katson, että syyntakeettomuus tulisikin kaksijakoisen mallin perusteella lukea vastuuvapausperusteeksi, jolloin sen asema rikoslainopissa vastaisi jo pitkään vakiintunutta oikeuskäytäntöä. Tämä merkitsisi samalla, että syyllisyyden elementeistä vain syyksiluettavuus jäisi rikosvastuun perustavien vastuusääntöjen puolelle.

³⁷¹ Perinteisen staattisen oikeuslähdeopin sijasta on alettu puhua ns. tilannesidonnaisesta oikeuslähdeopista, joka kykenee paremmin huomioimaan uusien normistojen, erityisesti perus- ja ihmisoikeuksien ja eurooppaoikeuden vaikutuksen. Ks. Siltala 2003, s. 195 ja 199-204 sekä Melander 2013, s. 87.

³⁷² Näin myös Melander 2013, s. 88.